ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік
Заснований у січні 2010 р.
Журнал визнано МОН України як фахове видання з юридичних наук категорії «Б»

2025
№3(140)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, ректор ДТЕУ *(Україна)*

Заступник головного редактора
ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор, перший проректор з науково-педагогічної роботи ДТЕУ *(Україна)*

Відповідальний секретар
ГЕРАСИМЕНКО Анжеліка Григорівна, д. е. н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків ДТЕУ *(Україна)*

Члени редакційної колегії

БАЙ Сергій, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
БЛАКИТА Ганна, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
БОЙКО Маргарита, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ВАЩЕНКО Юлія, д. ю. н., професор, КНУ ім. Т. Шевченка *(Україна)*
ВЛАШОВ Петер, доктор філософії, професор з економіки Університету Гринвіча *(Велика Британія)*
ВОЛОСОВИЧ Світлана, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ГАЙДУКЕВИЧ Агнешка, д. е. н., професор, Краківський економічний університет *(Польща)*
ГАРАФОНОВА Ольга, д. е. н., професор, КНЕУ ім. В. Гетьмана *(Україна)*
ГДОВСЬКА Катаржина, д. т. н., доцент Гірничо-металургійна академія в Кракові (AGH) *(Польща)*
ГОНЕТ Войчеш, д. е. н., доцент Університету природничо-гуманітарних наук у Седльце *(Польща)*
ГОНЧАРЕНКО Олена, д. ю. н., доцент, Головне науково-експертне управління Апарату ВР України *(Україна)*
ГОРДОПОЛОВ Володимир, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ГУРЖІЙ Тарас, д. ю. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ДОБІЯ Мечислав, д. е. н., професор, Краківський університет економіки *(Польща)*
ДУГІНЕЦЬ Ганна, д. е. н., професор ДТЕУ *(Україна)*
ЗАПОРОЖЕЦЬ Ірина, к. т. н., професор Університету Східної Фінляндії *(Фінляндія)*
ЗАПОТОЦЬКА Олена, д. ю. н., доцент, ДТЕУ *(Україна)*
ІЛЬЧЕНКО Наталія, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
КАВКА Інга, д. ю. н., професор, Інститут права, адміністрації та економіки Краківського педагогічного університету *(Польща)*
КАВУН Ольга, к. е. н., доцент, ДТЕУ *(Україна)*
КАЛЮЖНА Наталія, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
КАНЄВА Тетяна, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
КАРАВАЄВ Тарас, д. т. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
КЕПА Моніка, д. ю. н., доцент Університету Марії Кюрі-Склодовської *(Польща)*
КЛАПКІВ Любов, доктор філософії, доцент Університету Марії Кюрі-Склодовської *(Польща)*
КЛЮЧНИК Альона, д. е. н., професор, МНАУ *(Україна)*
КОЛІСНІЧЕНКО Паулiна, д. е. н., проректор з міжнародної співпраці Академії прикладних наук у Познані *(Польща)*
КОРОЛЬ Світлана, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
КУМАР Гоель Аміт, доктор філософії, доцент Інтегрального університету Лакхнау *(Індія)*
ЛАЦЕ Наталія, д. е. н., професор, Ризький технічний університет *(Латвія)*
МАЗАРАКІ Наталія, д. ю. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
МЕЛЬНИК Тетяна, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
МОТОРИН Руслан, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
НАЗАРОВА Каріна, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ОНІПЕ Адабенеге Яхая, доктор філософії, доцент Академії оборони Нігерії *(Нігерія)*
ОСИКА Сергій, к. ю. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ПАВАР Авінаш, доктор філософії, доцент Інституту менеджменту доктора Д. Й. Патіла *(Індія)*
ПАРАСІЙ-ВЕРГУНЕНКО Ірина, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
РЕМЕЙКІЄНЕ Ріта, д. е. н., старший науковий співробітник Вільнюського університету *(Литва)*
САПІНСКИЙ Олександр, доктор філософії, Академія прикладних наук у Бельско-Бяла *(Польща)*
СОБАКАРЬ Андрій, д. ю. н., професор, ДДУВС *(Україна)*
ТИЩЕНКО Олександр, д. е. н., професор, КНЕУ ім. Вадима Гетьмана *(Україна)*
ТІМАШОВ Віктор, д. ю. н., доцент, ДТЕУ *(Україна)*
ТРУНІНА Ірина, д. е. н., професор, КрНУ імені Михайла Остроградського *(Україна)*
УМАНЦІВ Юрій, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ФЕДУН Ігор, д. е. н., професор, ННГІ НА СБУ *(Україна)*
ФОМІНА Олена, д. е. н., професор, ДТЕУ *(Україна)*
ХМЕЛКО Ірина, д. ф. н., доцент, Університет Теннессі в Чаттануга *(США)*
ЧЛОЧІ Рафаель, д. е. н., професор Технічного університету Молдови *(Молдова)*
ЧУНІХІНА Тетяна, к. е. н., доцент, ДТЕУ *(Україна)*
ШЛЮСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор, Жешувський університет *(Польща)*
ШНИРКОВ Олександр, д. е. н., професор, КНУ ім. Т. Шевченка *(Україна)*
ЯКУШЕВИЧ Адам, д. ю. н., доцент Інституту права, адміністрування та менеджменту Університету Казимира Великого в Бидгощі *(Польща)*
ЯНКОВЕЦЬ Тетяна, к. е. н., доцент, ДТЕУ *(Україна)*
ЯСТРЕМСЬКА Олена, д. е. н., професор, ХНЕУ ім. Семена Кузнеця *(Україна)*

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Директор Центру періодичних видань І. В. Кривицька
Редактори: Л. Л. Нескороджена, І. С. Салай, Л. М. Данченко

Художньо-технічний редактор Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 10.09.2025. Тираж 200 пр. Зам. 288.

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ, Україна, 02156
Телефон редакції: 531-31-16
E-mail: zt@knute.edu.ua
https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/golovna

Внесено до Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа за рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 798 від 31.08.2023 та присвоєно ідентифікатор R30-01230

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2025 рік – 09641

Надруковано на обладнанні ДТЕУ
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7656 від 05.09.2022

Видається за рекомендацією Вченої ради ДТЕУ (протокол засідання № 1 від 28.08.2025)

Журнал представлено у міжнародних наукометричних базах даних, репозитаріях та пошукових системах: Реєстр наукових видань України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Crossref, Dimensions.

© Державний торговельно-економічний університет, 2025

З М І С Т

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КАМІНСЬКА Н., ГДИЧИНСЬКИЙ В.	Парадигма агресії як підстава модернізації міжнародної правотворчості	4
ГОНЧАРУК Д.	ООН та летальна автономна зброя: гордіїв вузол міжнародного гуманітарного права	14
ЗВЄРЄВА К.	Відповідальність держави за кібератаки третіх сторін в умовах анонімності	32

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

ДОБРЯНСЬКА Н.	Ризик-орієнтований підхід до ліцензування постачання природного газу	45
ГУРЖІЙ А., ШЕВЧЕНКО О.	Розвиток електронних публічних послуг в Україні	54
ПУШКАР О.	Тенденції корупційних правопорушень (2020–2024)	67
ПОЛІКАРПОВ А.	*FRAND* в системі подолання недобросовісної конкуренції	76
УГОЛЬКОВ Є.	Принцип *in dubio pro tributario* в податкових правовідносинах	87
БОЙЧУК Д.	Інститути громадянського суспільства в захисті авторських прав	102

CONTENT

INTERNATIONAL LAW

KAMINSKA N., GDYCHYNSKY V.	The paradigm of aggression as the basis for the modernization of international law-making	4
HONCHARUK D.	UN and lethal autonomous weapons: a Gordian knot of international humanitarian law	14
ZVIERIEVA K.	State responsibility for third-party cyberattacks in conditions of anonymity	32

PUBLIC LAW

DOBRIANSKA N.	Risk-oriented approach to the licensing of natural gas supply	45
GURZHII A., SHEVCHENKO O.	The development of electronic public services in Ukraine	54
PUSHKAR O.	Trends in corrupt offenses (2020–2024)	67
POLIKARPOV A.	*FRAND* in the system of overcoming unfair competition	76
UGOLKOV Ie.	The principle of *in dubio pro tributario* in tax relations	87
BOICHUK D.	Institutes of civil society in the protection of copyright	102

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)01
УДК 341.311

КАМІНСЬКА Наталія
https://orcid.org/0000-0002-7239-8893
д. ю. н., професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна
na-pro@ukr.net

KAMINSKA Nataliia
https://orcid.org/0000-0002-7239-8893
Doctor of Science (Law), Professor, Leading Researcher at the Department of International Law and Law of the European Union
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Triochsvyatitelska St., Kyiv, 01001, Ukraine
na-pro@ukr.net

ГДИЧИНСЬКИЙ Віталій
https://orcid.org/0009-0008-8674-5340
к. ю. н., заступник начальника Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції України
пров. Музейний, 2д, м. Київ, 01001, Україна
gdichynsky-rada@ukr.net

GDYCHYNSKY Vitaliy
https://orcid.org/0009-0008-8674-5340
PhD (Law), Deputy Head of the Central Interregional Department of the Ministry of Justice of Ukraine
2d, Muzeinyi Lane, Kyiv, 01001, Ukraine
gdichynsky-rada@ukr.net

ПАРАДИГМА АГРЕСІЇ ЯК ПІДСТАВА МОДЕРНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Привернуто увагу до аналізу сучасної парадигми агресії, її сутнісних характеристик, а також закономірної модернізації міжнародної правотворчості, новелізації міжнародно-правового регулювання у цьому напрямі. Виокремлено такі основні частини: 1) аналіз концептуальних засад дослідження парадигми агресії, у т. ч. з урахуванням плюралістичного методологічного інструментарію, сучасних інтерпретацій; 2) результати критичного вивчення стану міжнародно-правового регулювання агресії, акцентування необхідності його модернізації, посилення відповідальності за здійснення різних форм проявів агресії тощо. Обґрунтовано багатовимірну і міждисциплінарну природу сучасної парадигми агресії, еволюційний характер становлення

THE PARADIGM OF AGGRESSION AS THE BASIS FOR THE MODERNIZATION OF INTERNATIONAL LAW-MAKING

Attention has been drawn to the analysis of the modern paradigm of aggression, its essential characteristics, as well as the natural modernization of international law-making and the novelization of international legal regulation in this direction. The main components are identified as follows: 1) an analysis of the conceptual foundations of the study of the aggression paradigm, including the consideration of pluralistic methodological tools and modern interpretations; 2) the results of a critical study of the state of international legal regulation of aggression, emphasizing the need for its modernization and strengthening responsibility for the implementation of various forms of manifestations of aggression etc. The multidimensional and interdisciplinary nature of the modern paradigm of aggression is justified,

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

основи міжнародно-правової регламентації. Наразі визначення агресії зафіксовано в резолюції ГА ООН 3314 (XXIX) "Визначення агресії" 1974 р., Римському статуті МКС 1998 р., хоча згадується агресія, агресивна війна й в інших міжнародних актах. Акцентовано на неоднозначному розумінні агресії, відмінності трактування у класичному розумінні та сучасному, з огляду на певні модифікації актуальних агресій, включаючи агресію рф проти України, її гібридні форми прояву (військову, економічну, інформаційну, культурну тощо). Важливим є розширення суб'єктного складу агресії й пошук оптимальних дієвих механізмів притягнення до відповідальності за її вчинення. Підкреслено, що складність і неефективність наявних інструментів протидії агресії, притягнення до відповідальності за її вчинення, зростання викликів і загроз, збільшення форм прояву агресії, невиконання цілей ООН, інших міжнародних організацій зумовлюють доцільність модернізації міжнародно-правового регулювання, забезпечення своєчасного і справедливого покарання за вчинення агресії. Як у міжнародному праві, так і національному законодавстві демократичних держав необхідними є належні науково обґрунтовані регламентація та імплементація дієвих засобів протидії агресії, будь-яким агресивним проявам і загрозам задля стабільного функціонування національного і міжнародного правопорядків, забезпечення міжнародного миру і безпеки людства.

Ключові слова: агресія, міжнародне право, правотворчість, міжнародна правотворчість, парадигма, міжнародно-правове регулювання, відповідальність, принципи міжнародного права, міжнародний правопорядок.

along with the evolutionary character of the formation of the basis for international legal regulation. Currently, the definition of aggression is recorded in UN General Assembly Resolution 3314 (XXIX) "Definition of Aggression" from 1974, the Rome Statute of the International Criminal Court from 1998, although aggression, aggressive war, and other forms of it are also mentioned in other international acts as well. It is emphasized on the ambiguous understanding of aggression, the differences in interpretation in the classical sense and the modern one, considering certain modifications of current aggressions, including the aggression of the russian federation against Ukraine, its hybrid forms of manifestation (military, economic, informational, cultural, etc.). It is important to expand the subject composition of aggression and to search for optimal effective mechanisms for holding accountable those who commit it. It is emphasized that the complexity and ineffectiveness of existing tools for countering aggression, bringing perpetrators to justice for their actions, the growth of challenges and threats, the increase in forms of aggression, and the failure to meet the goals of the UN and other international organizations, determine the expediency of modernizing international legal regulation, ensuring timely and fair punishment for acts of aggression. Both in international law and in the national legislation of democratic states, proper scientifically justified regulation and implementation of effective measures of countering aggression, any aggressive manifestations and threats are necessary for the stable functioning of national and international legal orders, and for ensuring international peace and security for mankind.

Keywords: aggression, international law, law-making, international law-making, paradigm, international legal regulation, responsibility, principles of international law, international legal order.

Вступ

Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 р. як продовження агресії, що триває з 2014 року, зумовило появу низки невідкладних завдань для сучасних науковців, уповноважених представників органів публічної влади, міжнародних і національних експертів тощо. Особливо як предмет активних наукових дискусій позиціонуються поняття і природа агресії як багатограного явища в теорії та практиці міжнародного права. Закономірними є концептуалізація її сучасного сприйняття, а також вивчення стану міжнародно-правового регулювання і забезпечення ефективних механізмів протидії агресії, удосконалення механізмів притягнення до відповідальності за її вчинення. Безумовно, серйозні й жахливі наслідки агресії рф проти України, її тривалий характер і складність процедури притягнення до відповідальності, інші значущі аспекти зумовлюють невідкладність новелізації процесів міжнародної правотворчості у цьому напрямі.

Слід констатувати значну наукову зацікавленість, насамперед українськими юристами-міжнародниками, проблематикою міжнародних злочинів,

міжнародно-правової відповідальності, що відображено у працях В. Василенка, О. Задорожнього, М. Бурменського, Н. Камінської, В. Ржевської, В. Антипенка, М. Гнатовського, О. Базова, В. Гутника, К. Важної, Н. Зелінської, Н. Пронюк, Т. Сироїд, С. Андрейченко, І. Нуруллаєва, Л. Філяніної, В. Пилипенка, Є. Щербань, Х. Максим, А. Майснера та ін. Останні згадані автори підготували окремі дисертаційні дослідження, присвячені одному з найтяжчих міжнародних злочинів – агресії, причому розкриваючи різні підходи до трактування цього явища, а також матеріальним і процесуальним аспектам протидії міжнародним злочинам. Йдеться про публікації "Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду: питання теорії та практики" (Пилипенко, 2024), "Конституційно-правове забезпечення імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду" (Щербань, 2021; Kaminska & Shcherban, 2023), "Філософсько-правова природа категорії "агресія" (Максим, 2023), "Міжнародний злочин "агресія" в сучасній доктрині міжнародного права" (Майснер, 2018) тощо. У зарубіжних дослідженнях також звернуто увагу на окремі аспекти розуміння агресії (*Sayapin*, 2014; *Walia*, 2011; *McDougall*, 2013), притягнення до відповідальності за її вчинення, як і інших міжнародних злочинів (*Cassese*, 2002; *Sadat*, 2002; *McDougall*, 2013). Водночас залишається широкий спектр питань, що потребують нових ґрунтовних досліджень у цій сфері.

Отже, інформаційну базу дослідження становлять доктринальні праці українських і зарубіжних учених, як правило, юристів-міжнародників, енциклопедичні, словниково-довідникові й інші видання, монографічні роботи, експертно-аналітичні матеріали у цьому напрямі. Також використано міжнародно-правові акти з питань агресії, протидії цьому явищу в сучасному міжнародному правопорядку.

Метою статті є аналіз сучасної парадигми агресії як багатовимірної категорії, що зумовлює модернізацію міжнародної правотворчості, новелізацію міжнародно-правового регулювання у цьому напрямі.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що парадигма агресії дає змогу виокремити її класичне розуміння в науці міжнародного права, наявних міжнародно-правових актах, а сучасне трактування у широкому сенсі потребує певної модернізації, оновлення системи міжнародно-правового регулювання та забезпечення ефективної їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження передбачає поділ на дві основні частини. У першій здійснено аналіз концептуальних засад дослідження парадигми агресії, у т. ч. з урахуванням плюралістичного методологічного інструментарію, сучасних інтерпретацій цього явища. У другій частині дослідження викладено результати критичного вивчення стану міжнародно-правового регулювання агресії, акцентовано на необхідності його модернізації, посилення відповідальності за здійснення різних форм проявів агресії тощо.

1. Аналіз концептуальних засад дослідження парадигми агресії

Враховуючи влучне визначення парадигми як моделі, зразка, системи основних наукових досягнень (теорій, методів), за якими організовується дослідницька практика вчених у цій галузі знань у відповідний історичний період (Конфліктологія, 2012, с. 328), потребує ґрунтовного вивчення парадигма агресії у сучасному динамічному і доволі нестабільному міжнародному правопорядку.

Можна зустріти визначення агресії як поведінки держави, яка ініціює війну проти іншої держави або створює ситуацію, у якій жертва змушена вступити у війну (Сироїд, 2023, с. 203); застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації); звернення політичного суб'єкта до сили всупереч взятим на себе зобов'язанням (Смолянюк, 2024, с. 29–30); широке трактування злочину агресії охоплює його військові та різноманітні невійськові форми (включно з економічною, інформаційно-комунікативною та ін.), розглянуто співвідношення агресії й тероризму, практику приховування агресії під гуманітарною інтервенцією, "відповідальністю за захист", колективною й індивідуальною самообороною тощо (Майснер, 2018) тощо. Закономірним є посилання у більшості енциклопедичних, монографічних і навчальних видань на нормативне визначення категорії "агресія", виокремлення римської модифікації концепції злочину агресії (*Kaminska & Shcherban*, 2023; *McDougall*, 2013; Теорія та практика міжнародного кримінального права, 2017, с. 399–410).

В. Денисов зазначає про відмінності при тлумаченні агресії та її актів з позиції доктрини і практики, що не можуть бути законними підставами для застосування сили без Ради Безпеки ООН, якій належить виключне право прийняття рішень з цього питання. Він обґрунтовує визначення агресії, як "застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або будь-які інші дії, несумісні з цілями ООН. Це є порушенням обов'язку всіх держав утримуватися в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування" (Денисов, 2014, с. 36–44).

Своєю чергою, найбільш широкий підхід у контексті розкриття філософсько-правової природи агресії використовує Х. Максим, яка стверджує, що "сутність агресії визначається як складний та багатогранний феномен, що охоплює широкий спектр аспектів людського життя та взаємодії, що включає філософський підхід до розуміння через розгляд її природи, коренів, етичних і моральних аспектів, соціокультурних і політичних визначників, а також правовий – через позиціонування поняття шляхом аналізу принципів та норм міжнародного права". Як запевняє авторка, онтологічні дослідження у метафізичному аналізі сприяють осмисленню глибинних аспектів цього феномена,

виходячи за межі конкретних соціальних або юридичних дефініцій, і розглядає його, базуючись на загальних метафізичних принципах, надаючи значення адекватного врахування агресії як невіддільної складової юридичної реальності. Вона позиціонує авторське визначення агресії як "деструктивного, аморального виявлення волі суб'єкта, що репрезентується в аномально конфліктній формі, що порушує соціально-правові норми та стандарти правового порядку і соціальної гармонії й проявляється у вчиненні актів, спрямованих на завдання шкоди або погрози іншим суб'єктам, їхнім правам та інтересам" (Максим, 2023, с. 2–3).

Очевидно, що такий підхід значно виходить за межі визначеної мети цієї статті, тому потрібно чітко розмежовувати міжнародно-правову і філософсько-правову природу агресії.

Серію наукових публікацій, підготовлених за редакцією професора О. Задорожного, присвячено розкриттю природи і сутності агресії, її відмінних властивостей, співвідношення агресії та окремих основних принципів міжнародного права, механізмів притягнення до міжнародно-правової відповідальності за її вчинення тощо. Наприклад, важливим є не лише розкриття поняття і природи агресії, а й характеристика практичних аспектів її здійснення, міжнародно-правова кваліфікація дії рф проти України з 2014 р., а також в інші періоди, що становили військову агресію проти України. Як підкреслював учений, з 2014 р. рф проводила проти України військову агресію в розумінні норм Резолюції ГА ООН "Визначення агресії" і Римського статуту Міжнародного кримінального суду, чинила усі види агресії, передбачені цими актами; російська агресія проти України з 2014 р. супроводжувалась грубими, системними, масовими порушеннями основних прав і свобод людини, міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, а також обов'язків держави-окупанта за міжнародним гуманітарним правом; обов'язків, передбачених принципами добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, мирного розв'язання міжнародних спорів, суверенної рівності й невтручання у внутрішні справи, і, відповідно, права України. Дії рф становлять акти агресії, агресивну війну, неправомірну окупацію й анексію Криму, неправомірну окупацію частин Донецької та Луганської областей, супроводжуються воєнними злочинами і злочинами проти людяності, грубими і системними порушеннями прав людини (Задорожній, 2015, с. 11–21).

Відповідні ідеї згаданого дослідника розвивають його учні, з урахуванням реалій сьогодення, включно зі здійсненням типологізації складових агресії, її різновидів тощо. Схожі наукові підходи знаходимо і у працях проф. В. Василенка, який фундаментально підходив до розкриття агресії в науці та практиці міжнародного права, при цьому критично до заходів щодо протидії відповідним злочинним діям. На його переконання, "за міжнародним правом держава, яка зазнала збройної агресії, має цілковите право негайно вжити проти держави-агресора будь-які санкційні заходи, незалежно від наявності чи відсутності

національного законодавства із цього питання" (Василенко, 2016). Він також влучно виокремлював гуманітарну агресію – знищення національної ідентичності населення і знищення її остаточно, що має такі складники: 1) мовно-культурна війна, яку росія веде весь час проти України; 2) пропагандистська; 3) війна проти Української історичної пам'яті; 4) конфесійна війна. Складно не погодитись з тим, що "потрібно не тільки зміцнювати обороноздатність країни, а й провадити адекватну гуманітарну політику, яка стане знаряддям боротьби проти знищення ідентичності нашої країни" (Василенко, 2018).

Висновки щодо узагальнення і систематизації доктринальної основи вчень про агресію у сучасному міжнародному праві, викладені у попередніх публікаціях (Гдичинський, 2025; Андрейків, 2025), є актуальними.

2. Особливості міжнародно-правового регулювання агресії, перспективи модернізації міжнародної правотворчості у цій сфері

Домінуючою тенденцією у сучасних наукових працях у контексті розкриття парадигми агресії, її еволюції відзначається констатування міжнародно-правового розуміння цього явища в закріплених міжнародних документах, їх проєктах тощо.

У міжнародному правовому порядку, що сформувався після Вестфальського мирного договору 1648 р. й утвердження державного суверенітету, агресія сприймалась як найбільш серйозний злочин, що підривав саме існування держави, її територіальну цілісність й основні принципи міжнародного права. Хоча поняття агресії не було чітко закріплено тогочас, договір заклав основу для ідеї, що держави покликані поважати територіальну цілісність одна одної, що згодом виявилось ключовою ознакою при визначенні агресії. Згодом у IV Гаазькій конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. і додатку до неї, Регламенті, держави визнали необхідність збройного конфлікту в певних неминучих ситуаціях. У напрямі розширення Гаазьких конвенцій про мирне вирішення міжнародних спорів 1899 і 1907 рр., які відображали прагнення держав запобігати застосуванню сили, IV Гаазька конвенція також враховувала необхідність використання засобів для збереження миру і запобігання збройним конфліктам (IV Конвенція, 1907).

Міжнародні правотворчі ініціативи держав на початку XX ст. зводились до розробки і прийняття документів Ліги Націй, а саме проєкту Договору про взаємну допомогу 1923 р. (не набув чинності) і Декларації про агресивні війни 1927 р., де агресивна війна кваліфікувалася як міжнародний злочин. Дослідники підкреслюють, що першість серед багатосторонніх угод, що закріпили заборону агресивної війни, належить Паризькому пакту 1928 р. (Пакт Бріана – Келлога). У ньому регламентовано засади, принципи ініціативи здійснення акту агресії, визнано неприпустимим застосування війни і прояви збройної агресії як засоби вирішення міжнародних конфліктів (Договір, 1928). Проте

держави – сторони цього договору висловлювали низку усних і письмових застережень, проблемною залишалась його реалізація, фактично відсутніми були інструменти притягнення до відповідальності за вчинення агресії, що у т. ч. продемонструвало недієвість Ліги Націй як міжнародної організації. Водночас дефінітивне визначення категорії агресії у сфері міжнародних відносин знайшло відображення у Лондонській конвенції про визначення агресії 1933 р. (*Convention*, *London*, 1933). Воно значно вплинуло на розвиток концепції відповідальності за агресію в Статуті та Рішенні Міжнародного трибуналу, хоча держави-учасниці вважали, що визначення "агресивної війни" можна знайти в прецедентному праві Трибуналу, а не в Статуті. Конвенція про визначення агресії ставила за мету зміцнення миру шляхом заборони будь-якої агресії та визначення поняття агресії саме для запобігання будь-яких обґрунтувань. Тут агресія засуджується як міжнародно-правове явище, однак не криміналізується у фокусі реалізації міжнародної кримінальної відповідальності (Шабан, 2024), хоча наведено кваліфікуючі ознаки агресора (нападника), планування війни тощо.

Суттєві зрушення у контексті результатів міжнародної правотворчості в цьому напрямі можна пов’язати зі створенням ООН, прийняттям її Статуту, а згодом і загальновідомої резолюції 3314 ГА ООН. Серед цілей цієї організації – підтримання міжнародного миру і безпеки, а також з цією метою вжиття ефективних колективних заходів для запобігання й усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру (Статут ООН, 1945). Регламентація поняття агресії у згаданій резолюції від 14 грудня 1974 р. зводиться до застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. У резолюції також конкретизовано діяння, що можуть бути розцінені як агресія (Резолюція 3314, 1974).

Значну роль у розвитку міжнародної правотворчості, що стосується криміналізації агресії, відіграла Комісія міжнародного права ООН. Зокрема, було розроблено нюрнберзькі принципи, затверджені ГА ООН 1950 р., які визнали агресивну війну злочином, але не передбачили притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності за планування, підготовку чи ведення такої війни; у 1954 р. було запропоновано проєкт, заснований на принципах Нюрнберзького трибуналу, в якому детально визначено список актів, що становлять злочин агресії та інші тяжкі злочини, які підпадають під категорію "злочин проти миру". Отже, Нюрнберзький процес зумовив появу прецеденту, стверджуючи, що агресія є не лише актом держави, а й злочином, за який можуть бути покарані окремі особи. Це фактично окрема тенденція, що сформувалась у результаті динаміки міжнародних правотворчих ініціатив.

Зрештою, кваліфікацію агресії здійснено в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р., який уже ратифікований Україною, під таку кваліфікацію підпадають дії рф на території України.

Йдеться про протиправне умисне діяння, пов'язане із застосуванням збройної сили проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності держави. Його суб'єктами можна визначити державу, фізичні особи (як правило, вище військово-політичне керівництво держави), що реалізують відповідну злочинну політику держави.

Висновки

Аналіз сучасної парадигми агресії демонструє її багатовимірну і міждисциплінарну природу, еволюційний характер становлення основи її міжнародно-правової регламентації. Від перших спроб її врегулювання минули вже століття, водночас чітке визначення агресії зафіксовано у таких міжнародних документах: резолюція ГА ООН 3314 (XXIX) "Визначення агресії" 1974 р., Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. Згадується агресія, агресивна війна й у багатьох інших міжнародно-правових актах, не дублюючи при цьому відповідні дефініції.

Дедалі частіше в наукових працях з цієї проблематики акцентується на неоднозначному розумінні агресії, відмінностях трактування у класичному розумінні й сучасному, з огляду на певні модифікації актуальних агресій, включаючи агресію рф проти України, її гібридні форми прояву тощо. На відміну від доктринальних джерел, де іноді агресію, агресивну війну, агресію рф трактують як гібридну війну чи інший спосіб реалізації системи підготовлених й оперативно здійснених дій воєнного, економічного, дипломатичного, інформаційного або іншого характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей, як правило, пов'язаних з територіальними чи іншими претензіями, у міжнародно-правових актах держави, міжнародні організації, їх спеціальні органи, інституції спрямовують протягом тривалого часу зусилля на формулювання більш чітких визначень агресії.

У реаліях сьогодення закономірними є потреба розширення суб'єктного складу агресії й пошук оптимальних дієвих механізмів притягнення до відповідальності за її вчинення. Складність та неефективність наявних інструментів протидії агресії, притягнення до відповідальності за її вчинення, зростання серйозних викликів і загроз на цьому шляху, збільшення форм прояву агресії (військової, економічної, інформаційної, культурної тощо), невиконання цілей і завдань ООН, інших міжнародних організацій зумовлюють доцільність змістовної модернізації системи міжнародно-правового регулювання, забезпечення своєчасного і справедливого покарання за вчинення агресії. Як у міжнародному праві, так і в національному законодавстві демократичних держав необхідними є належна науково обґрунтована правова регламентація та імплементація дієвих засобів протидії агресії, будь-яким агресивним проявам і загрозам задля стабільного функціонування національного і міжнародного правопорядків, забезпечення міжнародного миру та безпеки людства. Власне, останні можна визначити як перспективні й невідкладні напрями подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Cassese, A. (2002). *International criminal law* (pp. 348–352). Oxford University Press.	
Convention on the Definition of Aggression. (1933). London. https://www.iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/Convention-for-the-Definition-of-Aggression-1933.pdf	
Hague Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land (1907). https://unterm.un.org/unterm2/en/view/unog/76b65e89-cf90-4c49-8a32-5e4fc8506ce2	
Kaminska, N. V., & Shcherban, I. V. (2023). *Implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court: Historical, theoretical and practical aspects*.	
McDougall, C. (2013). *The crime of aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court*. Cambridge University Press.	
Resolutions adopted by the General Assembly 3314 (XXIX) Definition of Aggression (1974). https://digitallibrary.un.org/record/190983?ln=ru&v=pdf	
Sadat, L. N. (2002). The International Criminal Court and the transformation of international law: Justice for the new millennium. *International and Comparative Criminal Law Series*, (31).	
Sayapin, S. (2014). *The crime of aggression in the Rome Statute of the International Criminal Court: Historical development, comparative analysis and present state*. The Hague: T.M.C. Asser Press & Springer.	
Walia, I. K. (2011). *Crimes under international criminal law: A need for restriction on exclusion of the jurisdiction* [Master's thesis, Rajiv Gandhi National University of Law].	
Андрейків, А. (2025). Інтернаціоналізація гібридної агресії російської федерації: правова оцінка співучасті третіх держав і трансформація поняття агресії у міжнародному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (*4*, ч. 3), 343–349. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.49	Andreikiv, A. (2025). Internationalization of the hybrid aggression of the russian federation: a legal assessment of third-state complicity and the transformation of the concept of aggression in international law. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (*4*, Part 3), 343–349. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.49
Василенко, В. (2016). *Міжнародні та національно-правові аспекти протидії російській агресії*. Universum. https://universum.lviv.ua/data/magarticles/files/26.pdf	Vasylenko, V. (2016). *International and national legal aspects of countering russian aggression*. Universum. https://universum.lviv.ua/data/magarticles/files/26.pdf
Володимир Василенко про гуманітарну агресію росії проти України. (2018). https://www.ji-magazine.lviv.ua/2025/vasylenko-pro-humanitarnu-agresiyu-rosii.htm	*Volodymyr Vasylenko on russia's humanitarian aggression against Ukraine.* (2018). https://www.ji-magazine.lviv.ua/2025/vasylenko-pro-humanitarnu-agresiyu-rosii.htm
Гдичинський, В. Б. (2025). Агресія у сучасних міжнародно-правових дослідженнях. *Європейські перспективи*, (3), 226–232. https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.31	Hdychynskyi, V. B. (2025). Aggression in modern international legal research. *European Perspectives*, (3), 226–232. https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.31
Денисов, В. Н. (2014). Агресія. У *Енциклопедія міжнародного права*, (1), 920. Академперіодика.	Denysov, V. N. (2014). Aggression. In *Encyclopaedia of international law,* (1), 920. Akademperiodyka.
Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана – Келлога) (1928). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647	Treaty for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy (Kellogg – Briand Pact) (1928). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647
Задорожній, О. В. (2015). *Міжнародне право у відносинах України та російської федерації* [Автореф. дис. д-ра юрид. наук]. Київ.	Zadorozhnyi, O. V. (2015). *International law in the relations between Ukraine and the russian federation* [Abstract of doctoral dissertation in legal sciences]. Kyiv.
Зелінська, Н. А., Андрейченко, С. С., Дрьоміна-Волок, Н. В., & Коваль, Д. О. (2017). *Теорія та практика міжнародного кримінального права.* Фенікс.	Zelinska, N. A., Andreichenko, S. S., Driomina-Volok, N. V., & Koval, D. O. (2017). *Theory and practice of international criminal law.* Feniks.
Колб, О. Г., & Буймістер, А. І. (Ред.). (2012). *Конфліктологія*. Видавництво КСВ.	Kolb, O. H., & Buimister, A. I. (Eds.). (2012). *Conflictology*. KSV Publishing House.
Майснер, А. (2018). *Міжнародний злочин "агресія" в сучасній доктрині міжнародного права* [Автореф. дис. канд. юрид. наук]. Київ.	Maisner, A. (2018). *The international crime of "aggression" in modern doctrine of international law* [Abstract of Thesis of the Candidate of Legal Sciences]. Kyiv.

Максим, Х. (2023). *Філософсько-правова природа категорії "агресія"* [Дис. д-ра філософії]. Львів.	Maksym, Kh. (2023). *The philosophical and legal nature of the category of "aggression"* [PhD thesis]. Lviv.
Пилипенко, В. (2024). *Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду: питання теорії та практики* [Дис. д-ра юрид. наук]. Одеса.	Pylypenko, V. (2024). *War crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Issues of theory and practice* [Doctoral dissertation in legal sciences]. Odesa.
Сироїд, Т. Л. (2023). *Міжнародне кримінальне право*. Право.	Syroid, T. L. (2023). *International criminal law*. Law.
Смолянюк, В. Ф. (2024). Агресія. У В. П. Горбатенко & П. В. Мироненко (Ред.), *Енциклопедія політики і права*, 788. Видавництво "Політія".	Smolianiuk, V. F. (2024). Aggression. In V. P. Horbatenko & P. V. Myronenko (Eds.), *Encyclopedia of politics and law*, 788. Politiya Publishing House.
Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. (1945). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010	Charter of the United Nations and the Statute of the International Court. (1945). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
Шабан, Ю. (2024). Історичний огляд розвитку поняття агресії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* Серія: Юридичні науки, *35*(74), *4*, 117–121.	Shaban, Yu. (2024). Historical overview of the development of the concept of aggression. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University.* Series: Legal Sciences, *35*(74), *4*, 117–121.
Щербань, Є. В. (2021). *Конституційно-правове забезпечення імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду* [Дис. д-ра філософії]. Київ.	Shcherban, Ye. V. (2021). *Constitutional and legal support for the implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court* [PhD thesis]. Kyiv.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Камінська, Н., & Гдичинський, В. (2025). Парадигма агресії як підстава модернізації міжнародної правотворчості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 4–13. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)01

Надійшла до редакції 31.07.2025.
Прийнято до друку 01.09.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)02
УДК 341.123:632.4]:341.3

ГОНЧАРУК Дмитро
https://orcid.org/0009-0000-8468-6959

аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
d.honcharuk@knute.edu.ua

HONCHARUK Dmytro
https://orcid.org/0009-0000-8468-6959

Postgraduate Student at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
d.honcharuk@knute.edu.ua

ООН ТА ЛЕТАЛЬНА АВТОНОМНА ЗБРОЯ: ГОРДІЇВ ВУЗОЛ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Стрімка мілітаризація штучного інтелекту та поява летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО) створюють комплекс правових, етичних і безпекових викликів – від невизначеності відповідальності до ризиків алгоритмічної упередженості та кібервтручань; ООН є центральним майданчиком для напрацювання глобальних підходів, зокрема в межах CCW/GGE. Попри відсутність за десятиліття консенсусу щодо юридично зобов'язувального інструмента, діяльність ООН інституціоналізує етичні орієнтири та політичні принципи (людиноцентричність, відповідальність, "значущий людський контроль"), формуючи нормативні межі прийнятності ЛАСО. Дослідження поєднує два аналітичні ракурси: (1) еволюцію нормотворення в CCW/GGE (як lex specialis) і 11 Керівних принципів; (2) ширший дискурс ГА ООН щодо науки, технологій і безпеки (A/79/224), що вбудовує ЛАСО у загальний порядок денний "цифрових" норм. Аналіз роботи GGE і резолюцій ГА ООН показує, що склався консенсус навколо двоярусної моделі регулювання: по-перше, держави мають взяти на себе негативні зобов'язання – заборонити категорії ЛАСО, несумісні з міжнародним гуманітарним правом і принципом значущого людського контролю (зокрема системи, здатні самостійно уражати людей). По-друге, для інших систем з елементами автономності необхідні позитивні зобов'язання – забезпечувати людський контроль і підзвітність на всіх етапах життєвого циклу зброї, проводити правові перевірки, впроваджувати технічні й організаційні гарантії прозорості та надійності. ООН формує "нормативне поле тяжіння" для майбутнього договору про ЛАСО; втім, збереження політичних розбіжностей і консенсусної процедури CCW вимагає перетворення принципів на чіткі правові норми у тісній взаємодії держав, міжнародних організацій і громадянського суспільства.

UN AND LETHAL AUTONOMOUS WEAPONS: A GORDIAN KNOT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

The rapid militarization of artificial intelligence and the emergence of lethal autonomous weapon systems (LAWS) generate a complex of legal, ethical, and security challenges – ranging from uncertainty of accountability to risks of algorithmic bias and cyber interference; the United Nations is the central platform for developing global approaches, particularly within the framework of the CCW/GGE. Despite the absence of consensus on a legally binding instrument for a decade, UN activities institutionalize ethical benchmarks and political principles – such as human-centeredness, responsibility, and "meaningful human control" – thereby shaping the normative boundaries of acceptability for LAWS. This study combines two analytical perspectives: (1) the evolution of norm-setting within the CCW/GGE (as lex specialis) and the 11 Guiding Principles; and (2) the broader UNGA discourse on science, technology, and security (A/79/224), which embeds LAWS into the general agenda of "digital norms". The analysis of the GGE's work and UNGA resolutions indicates that a consensus has emerged around a two-tier regulatory model: firstly, states should assume negative obligations – to prohibit categories of LAWS that are incompatible with international humanitarian law and the principle of meaningful human control (in particular, systems capable of autonomously targeting humans). Secondly, for other systems with elements of autonomy, positive obligations are necessary — to ensure human control and accountability at all stages of the weapons life cycle, to conduct legal reviews, and to implement technical and organizational guarantees of transparency and reliability. The UN is creating a "regulatory field of attraction" for a future LAWS treaty; however, maintaining political divergences and the consensus-based CCW procedure requires transforming principles into clear legal norms in close interaction among states, international organizations, and civil society.

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Ключові слова: летальні автономні системи озброєнь, міжнародне гуманітарне право, Організація Об'єднаних Націй, штучний інтелект.

Keywords: Lethal Autonomous Weapons Systems, International Humanitarian Law (IHL), United Nations, artificial intelligence

JEL Classification: K33, O33.

Вступ

Летальні автономні системи озброєння (ЛАСО) стрімко розвиваються й дедалі частіше демонструють свою оперативну ефективність у сучасних збройних конфліктах. Так, прикладами є операція "Павутина" та створення спеціалізованих Сил безпілотних систем у ЗСУ. Водночас розгортання ЛАСО супроводжується низкою обґрунтованих занепокоєнь щодо правових, етичних та безпекових наслідків їх використання. Серед ключових ризиків варто виокремити: невизначеність щодо суб'єкта відповідальності (особи чи держави) у разі порушення норм міжнародного гуманітарного права при застосуванні ЛАСО; потенційний доступ до таких систем з боку недержавних збройних угрупувань, зокрема терористичних організацій; перспективу інтеграції ЛАСО у системи доставки зброї масового ураження; вразливість ЛАСО до несанкціонованого втручання в алгоритми чи систему управління; можливу алгоритмічну упередженість ШІ, що може призвести до непропорційного чи неправомірного застосування сили ЛАСО.

Заходи реагування на зазначені ризики шукають як міжнародні організації (зокрема ООН, НАТО, Міжнародний Комітет Червоного Хреста), так і окремі держави (США, Китай, Франція, Ізраїль, Австрія та ін.). Суттєву роль відіграють і неурядові організації – зокрема *Campaign to Stop Killer Robots*, Стокгольмський інститут дослідження проблем миру (*SIPRI*) та ін., а також провідні транснаціональні технологічні компанії (*Microsoft*, *Google*, *Palantir Technologies*).

Попри високий потенціал міжнародно-правових норм для визначення меж та умов правомірного застосування ЛАСО, зусилля на шляху до правового врегулювання наштовхуються на значні виклики. Серед них – відсутність універсального визначення ЛАСО, складність виокремлення суто військових застосувань штучного інтелекту (*United Nations Office for Disarmament Affairs, n. d.*), а також глибокі розбіжності у баченнях правового регулювання між державами з різним рівнем технологічного розвитку та геополітичними інтересами (*United Nations, Secretary-General*, 2024, *July* 1).

Поміж міжнародних організацій ключову роль у виробленні глобальних підходів до регулювання ЛАСО відіграє Організація Об'єднаних Націй. Зокрема, в межах Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї (*Convention on Certain Conventional Weapons*, *CCW*) діє Група урядових експертів з питань ЛАСО (*Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons, GGE*) яка з 2014 р. регулярно розглядає етичні, правові та технічні аспекти автономного озброєння. Хоча обговорення в межах *GGE* привели до ухвалення 11 Керівних принципів (*United Nations*, 2019, *September* 25),

ці документи мають рекомендаційний характер і не є юридично обов'язковими. Ухвалення ж договору або протоколу в межах *CCW* залишається предметом політичної дискусії без досягнення консенсусу. Попри це, процес у межах ООН є провідним у сфері глобального врядування військового штучного інтелекту, з огляду на її легітимність, інклюзивність та стабільну роль як міжурядової платформи.

Кількість наукових досліджень щодо ЛАСО невпинно зростає, зокрема, у наукометричній базі *Scopus* за 2021–2025 рр. проіндексовано у середньому 45 статей на рік (за перше півріччя 2025 р. – 17 наукових матеріалів), при цьому найбільш цитовані з них стосуються вірогідності прийняття міжнародно-правового документа із заборони ЛАСО (*Rosert & Sauer*, 2020), усвідомленого й ефективного контролю людини над ЛАСО (*De Sio & Van den Hoven*, 2018), відповідальності роботів, які функціонують на основі штучного інтелекту (*Toth*, 2022), етичних міркувань застосування ЛАСО (*Horowitz*, 2016). Водночас діяльність ООН зі створення правової бази застосування ЛАСО залишається висвітленою лише фрагментарно. Наявні наукові публікації аналізують "підводні камені" формулювання міжнародно-правових обов'язків держав щодо застосування ЛАСО (*Sauer*, 2020), узагальнюють позиції держав щодо вимог до ЛАСО в рамках засідань *GGE* за 2018 р. (*Riebe et al.*, 2020), за 2020–2022 рр. (*Qerimi*, 2023).

Аналіз доступних наукових публікацій, документів, що висвітлюють роботу *GGE*, та резолюцій Генеральної Асамблеї (ГА) ООН, звітів неурядових організацій у сфері ЛАСО привів до формулювання гіпотези цього дослідження: попри те, що за понад десятиліття діяльності ООН щодо ЛАСО не було досягнуто згоди щодо юридично зобов'язального документа, саме ця організація залишається центральним майданчиком для формування міжнародної дискусії, вироблення етичних орієнтирів і політичних принципів у сфері автономного озброєння. Її діяльність задає рамки прийнятності, просуває принципи відповідальності й контролю, сприяє інклюзивному діалогу та підготовці ґрунту для потенційного майбутнього нормативного врегулювання, навіть якщо поки що в межах м'якого права.

Метою цієї статті є з'ясування результативності та обмежень діяльності ООН щодо врегулювання ЛАСО для формулювання відповіді на ключове дослідницьке питання: якою мірою ООН сприяє міжнародно-правовому регулюванню ЛАСО та які перспективи прийняття відповідного зобов'язувального документа?

У межах цього дослідження під ЛАСО розумітиметься інтегроване поєднання однієї або кількох одиниць озброєння та технологічних компонентів, яке здатне самостійно обирати та уражати ціль без втручання людини у процес виконання цих завдань (*Group of Governmental experts on LAWS*, 2025).

Для досягнення поставленої мети стаття побудована за такою логікою: у розділі 1 розглянуто еволюцію дискусій щодо ЛАСО в межах ООН та діяльність *GGE* при *CCW*; у розділі 2 проаналізовано ключові

результати цієї діяльності, зокрема ухвалення Керівних принципів 2019 року та Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 78/241 (*United Nations*, 2023); у розділі 3 окреслено основні бар'єри, що перешкоджають прийняттю юридично зобов'язувального документа щодо ЛАСО; у розділі 4 описано суперечливість позицій членів ООН щодо регулювання ЛАСО, у розділі 5 здійснено оцінку ролі ООН у формуванні глобального правового і політичного порядку денного щодо військового штучного інтелекту. Завершальний розділ містить висновки й окреслює перспективи подальшого міжнародно-правового регулювання ЛАСО.

Проблематика ЛАСО дедалі чіткіше позиціонується ООН як органічний компонент ширшого комплексу науково-технічних викликів, що впливають на міжнародну безпеку. У доповіді Генерального секретаря "*Role of Science and Technology in the Context of International Security and Disarmament*" (*A*/79/224, 2024) наголошено, що стрімке проникнення штучного інтелекту в оборонну сферу створює "безпрецедентну потребу у своєчасному врегулюванні автономності у застосуванні сили", поряд із кіберзагрозами, біотехнологіями та військовим використанням космосу (*United Nations*, 2024). Документ фіксує, що ЛАСО вже перебувають у фокусі двох паралельних процесів: (1) багаторічних дискусій *GGE*, де розробляються спеціалізовані (*lex specialis*) підходи до контролю автономної зброї, та (2) інклюзивного розгляду питання на рівні Генеральної Асамблеї, яка розглядає ЛАСО як елемент системних трансформацій безпекового середовища.

У методологічному вимірі це означає, що дослідження ЛАСО не може обмежуватися аналізом вузькопрофільних документів *CCW*: воно має також враховувати загальнополітичний дискурс ООН щодо новітніх технологій і безпеки. Саме тому в подальшому викладі статті обрано подвійний аналітичний ракурс. По-перше, з'ясування нормотворчого процесу у рамках *GGE*, що демонструє поступове формування принципу "значущого людського контролю". По-друге, розглядається більш широка перспектива, окреслена у щорічних доповідях Генерального секретаря (зокрема *A*/79/224), яка підтверджує, що врегулювання ЛАСО є невід'ємною частиною глобального порядку денного з укладання "цифрових" і "технологічних" норм нового покоління. Така методологічна інтеграція дає змогу оцінити потенціал майбутнього договору про ЛАСО у контексті синергії між секторальними (дисциплінарними) та загальносистемними підходами до управління науково-технічним прогресом у сфері міжнародної безпеки.

1. Еволюція дискусій щодо ЛАСО в межах ООН

Перші міждержавні дискусії щодо ЛАСО в системі ООН розпочалися під егідою *CCW*. У листопаді 2013 р. Високі Договірні Сторони *CCW* вперше домовилися розглянути питання "бойових роботів": було ухвалено мандат на проведення у 2014 р. експертних консультацій щодо новітніх технологій у сфері автономної зброї (*United Nations*, 2013).

У результаті у травні 2014 р. в Женеві відбулося початкове неформальне засідання експертів з ЛАСО під головуванням посла Франції Ж.-Ю. Сімон-Мішеля (*Reaching Critical Will*, 2014). На ньому держави обмінялися загальними поглядами на технічні, військові, правові та етичні аспекти автономної зброї, акцентуючи на необхідності людського контролю над застосуванням сили і відповідності міжнародному гуманітарному праву (МГП). Хоча жодних офіційно зобов'язальних рішень тоді не ухвалили, зустріч стала відправною точкою для подальшого процесу: її підсумки було представлено на Щорічній зустрічі держав – учасниць *CCW* наприкінці 2014 р., яка погодила продовжити обговорення у наступному році.

Друга і третя зустріч експертів відбулися 13–17 квітня 2015 р. (головуючий – посол Німеччини Міхаель Біонтіно) та у квітні 2016 р. (також під головуванням М. Біонтіно) (*Office for Disarmament Affairs*, *n. d.*). Вони поглибили аналіз поняття ЛАСО, намагаючись окреслити базові технічні характеристики таких систем і виробити спільні підходи до забезпечення відповідності автономної зброї принципам розрізнення та пропорційності в умовах збройного конфлікту. В ході цих зустрічей експерти та держави все більше фокусувалися на питанні "значущого людського контролю" над автономними системами – саме відсутність контролю людини при прийнятті рішення про застосування летальної сили була визначена більшістю учасників як головний виклик з точки зору права й етики. Попри поступове зближення позицій щодо окремих принципів, формат експертних зустрічей залишався суто консультативним і не передбачав ухвалення рішень.

Прорив в інституційному оформленні діалогу стався наприкінці 2016 р. На П'ятій оглядовій конференції *CCW* (12–16 грудня 2016 р.) держави-учасниці одностайно погодилися створити формальний відкритий орган – Групу урядових експертів з питань ЛАСО (*Group of Governmental Experts, GGE, Reaching Critical Will*, 2016).

Відповідно до мандата, нова *GGE* мала "спиратися на напрацювання попередніх експертних зустрічей та напрацювати можливі рекомендації щодо опцій реагування на виклики, пов'язані з новими технологіями у сфері ЛАСО, у контексті цілей і принципів Конвенції". Отже, з 2017 р. питання бойових автономних систем перейшло у більш формалізовану фазу обговорень.

Протягом 2017–2019 рр. *GGE* провела серію сесій у Женеві, поступово виробляючи певні спільні підходи. Перше засідання *GGE* відбулося у листопаді 2017 р. під головуванням посла Індії А. С. Гілла (*Reaching Critical Will*, 2018). За 2018 р. *GGE* збиралася загалом на 10 днів і змогла узгодити перший пакет принципів. Зокрема, у фінальному звіті *GGE* 2018 р. було сформульовано десять керівних принципів щодо ЛАСО. Вони, серед іншого, підтвердили повну застосовність норм

міжнародного гуманітарного права до будь-яких систем озброєння і наголосили, що людина та держави несуть відповідальність за використання таких систем. Наступного, 2019 р., *GGE* провела ще 7 днів дискусій під керівництвом представника Північної Македонії Л. Гйоргінські. До напрацьованих принципів було додано одинадцятий, після чого всього 11 керівних принципів були рекомендовані для схвалення державами – учасницями Конвенції. Їх зручно згрупувати у шість тематичних блоків.

1. Повна застосовність МГП: усі види озброєнь, включно з такими, що містять автономні функції, підпадають під дію наявних норм МГП; держави зобов'язані забезпечити відповідність.

2. Людська та державна відповідальність: відповідальність за розробку, розгортання й застосування будь-яких систем з автономними функціями завжди залишається за людьми й державами; автономність не усуває зобов'язань щодо дотримання права.

3. Людський контроль над взаємодією "людина – машина" щодо: необхідності підготовки персоналу та процедур застосування, які дозволяють операторам здійснювати належний контроль над критичними функціями відбору й ураження цілей.

4. Правове забезпечення і технічне управління ризиками: держави мають проводити превентивні правові перевірки нових систем озброєнь; забезпечувати надійність/передбачуваність програмного забезпечення; захист від кібервтручань.

5. Підзвітність, прозорість і обмін передовою практикою: обмін національними політиками, методиками тестування, протоколами безпеки; врахування етичних аспектів у циклі розробки.

6. Збалансування військової необхідності та гуманітарних міркувань у межах *CCW*.

Одинадцятий принцип формулює, що *CCW* пропонує належну правову основу для урегулювання ЛАСО в контексті її цілей і завдань, які прагнуть збалансувати військову необхідність і гуманітарні міркування. Цим держави не лише підтвердили релевантність наявного гуманітарно-роззброювального договору, а й політично "прив'язали" подальшу роботу з ЛАСО до вже перевіреного механізму, що поєднує військовий фокус й гуманітарні обмеження.

Посилання на *CCW* як "належну правову основу" створило процедурну інерцію: мандати *GGE* були неодноразово продовжені саме в межах Конвенції, а держави погодилися працювати над елементами потенційного інструмента, беручи за зразок вже наявні Додаткові протоколи *CCW* (*Reaching Critical Will*, 2019). Це зберігає вимогу консенсусу, що підвищує планку для ухвалення радикальних заборон, але водночас забезпечує урахування військово-технічних міркувань і легітимність для держав із різним рівнем технологічних можливостей.

Це фактично задає двошарову модель: мінімально – продовжити розробку елементів регулювання в *CCW*; максимально – використовувати напрацювання *CCW* як техніко-правову базу для ширших політичних рішень поза Конвенцією, якщо консенсус заблокується. Саме таку еволюцію ми спостерігаємо: паралельне просування теми ЛАСО у *CCW* та на ширших майданчиках ООН, де держави обговорюють потенційну заборонно-регулятивну угоду (*United Nations*, 2019, *December* 13).

Після ухвалення принципів подальші переговори щодо вироблення юридично зобов'язувального інструмента зіткнулися зі значними труднощами. Заплановані на 2020 р. сесії *GGE* не відбулися через пандемію *COVID*-19, що викликало паузу в процесі. Роботу було відновлено у 2021 р.: *GGE* під головуванням посла Бельгії М. П. де Бюртсверве провела того року сумарно 20 днів засідань. Попри тривалі дискусії, єдиного підсумкового звіту ухвалити не вдалося через розбіжності між державами. На Шостій оглядовій конференції *CCW* (грудень 2021 р.) сторони підтвердили, що норми МГП повною мірою застосовуються до всіх систем озброєння, зокрема до потенційних ЛАСО, і що *"летальна автономна зброя не може застосовуватися, якщо вона за своєю природою завдає зайвих страждань або має невибіркову дію чи іншим чином не здатна використовуватися згідно з МГП"* (*Reaching Critical Will*, 2021).

У 2022 р. група з 10 держав на чолі з Аргентиною і Панамою запропонувала *"дорожню карту"* до нового протоколу *CCW* щодо автономної зброї, а об'єднаний документ 23 держав (Австрії, Мексики, Нової Зеландії, низки інших країн Європи, Азії та Африки) закликав спільно зобов'язатися *"заборонити системи озброєння, які не є достатньо підконтрольними чи передбачуваними для відповідності правовим вимогам"* та одночасно *"визначити межі і регуляції з метою дотримання норм МГП іншими видами автономної зброї"*.

На початку 2023 р. *GGE* (посол Ф. Даміко) знову провела дві сесії сумарно на 10 днів (*Reaching Critical Will*, 2023). У ході цих засідань вперше за довгий час прозвучала обнадійлива спільна заява: держави *"зблизилися на розумінні, що системи озброєння на основі новітніх технологій не повинні застосовуватися, якщо вони не здатні використовуватися відповідно до МГП"*. Ця формула підтвердила фундаментальний принцип про підпорядкування будь-якої зброї нормам гуманітарного права. Проте вона лише повторює вже наявні зобов'язання (заборона невибіркової зброї чи зброї, що спричиняє надмірні ушкодження) і не містить нових конкретних обмежень. Перешкодою залишалося небажання окремих ключових країн переходити від декларацій до *юридично зобов'язувальних* норм. У результаті знову не досягли консенсусу щодо початку переговорів про договір або нового протоколу. Натомість, усвідомлюючи застій у рамках *CCW*, більшість держав-учасниць вирішили винести питання ЛАСО на обговорення ширшого міжнародного форуму – Генеральної Асамблеї ООН.

1 липня 2024 р. Генеральний секретар представив Доповідь *A*/79/88, у якій систематизовано подані державами та організаціями матеріали: від вимог до негайної заборони окремих категорій автономних озброєнь до пропозицій поступового, "позитивно-зобов'язального" регулювання. Спільним знаменником більшості позицій стала необхідність "значущого людського контролю", підзвітності та прозорості розробки й застосування таких систем. Доповідь також окреслює спектр інституційних варіантів подальших дій – від переговорів щодо юридично зобов'язувального інструменту до вироблення кодексів поведінки та технічних стандартів у межах або поза межами *CCW* (*United Nations*, 2024).

2. Результати дискусій щодо ЛАСО

Наразі узагальнюючим результатом майже десятирічної роботи ООН у сфері летальних автономних систем озброєнь стала резолюція 79/239 *"Artificial intelligence in the military domain and its implications for international peace and security"*, ухвалена Генеральною Асамблеєю 31 грудня 2024 р.

Ініційована Австрією та внесена від імені крос-регіональної групи, ця перша в історії Генеральної Асамблеї резолюція щодо летальних автономних систем озброєнь була підтримана переважною більшістю: 152 голоси "за", 4 "проти" (Білорусь, Індія, Малі, російська федерація) та 11 утрималися (Китай, Іран, Ізраїль, КНДР, Мадагаскар, Нігер, Саудівська Аравія, Південний Судан, Сирія, Туреччина, ОАЕ). Результат голосування засвідчив, що питання автономної зброї перейшло з відносно вузької експертної арени *CCW* у ранг універсального порядку денного ООН. У резолюції визнано "серйозні виклики й занепокоєння", що випливають із застосування штучного інтелекту та автономності у військовій сфері, підкреслено нагальну потребу міжнародної спільноти відреагувати, підтверджено застосовність Статуту ООН, міжнародного гуманітарного та міжнародного права прав людини до ЛАСО, а в оперативному пункті 2 Генеральному секретарю доручено зібрати й узагальнити позиції держав, МКЧХ, громадянського суспільства і науково-промислової спільноти щодо шляхів врегулювання та ролі людини у застосуванні сили для подальшого розгляду на 79-й сесії ГА ООН.

UNIDIR зазначив, що ухвалення резолюції 79/239 відкриває ширший міжнародний процес, здатний вийти за рамки дискусій у *CCW*, але наголосив на збереженні розбіжностей між державами щодо оптимального формату регулювання; успіх подальших переговорів, за їхнім аналізом, залежатиме від перетворення принципу "значущого людського контролю" на конкретні юридичні норми (*Persi Paoli et al.*, 2025).

Міжнародний комітет Червоного Хреста привітав резолюцію за чітку орієнтацію на людиноцентричний підхід, підкреслив, що саме люди мають ухвалювати остаточні рішення про застосування сили, і закликав держави розробити юридично зобов'язувальний інструмент,

який би поєднував заборону неприйнятних категорій ЛАСО з позитивними зобов'язаннями щодо контролю над рештою систем (*International Committee of the Red Cross*, 2025, *April* 11).

SIPRI у тематичному огляді звернув увагу на низку політичних дилем: поєднання потреби в інноваціях із гуманітарними ризиками, розрив у технологічних можливостях між країнами та потенційне фрагментування нормативних режимів, попередивши, що без узгоджених правил держави можуть перейти до "гонки автономності", підвищуючи ризик ескалації (*Blanchard et al.*, 2025, *February* 6).

Глобальна коаліція неурядових організацій *Stop Killer Robots* вітала резолюцію як історичний крок, але назвала її лише першим етапом і закликала розпочати переговори про договірні заборони до 2026 р., щоб уникнути неконтрольованого поширення зброї, здатної вирішувати питання життя і смерті без людського втручання (*Stop Killer Robots*, 2025).

Узагальнюючи, слід сказати, що резолюція 79/239 стала ключовою точкою кристалізації майже десятирічних дебатів: вона формалізує політичний консенсус щодо людиноцентричності та відкриває можливість для створення комбінованого договірно-регулятивного механізму, однак подальший шлях лишається невизначеним, оскільки між державами зберігається протиставлення "договору із жорсткими заборонами" та "м'яких" політичних принципів, а успіх процесу залежатиме від здатності перетворити широкі декларації на конкретні юридичні норми (*International Committee of the Red Cross*, 2025, *April* 11).

Останні кроки Генеральної Асамблеї демонструють, що навіть за відсутності швидкого договірного прориву, ООН поступово формує "нормативне поле тяжіння", у яке підтягуються й інші платформи. Підготовлена на виконання резолюції 78/241 Доповідь Генерального секретаря про летальні автономні озброєння (*A*/79/88) узагальнила винятково широкий спектр державних позицій: від вимог невідкладної заборони до поступового регулювання, але практично всі подані матеріали так чи інакше визнають необхідність людського контролю, правової відповідності та багатосторонньої координації. У документі також зафіксовано, що низка держав бачать цінність і навіть переваги у збереженні провідної ролі *CCW/GGE*, тоді як інші наполягають на ширшій участі органів ГА та відкритих міжплатформних консультаціях – сигнал про назрівання політичної критичної маси для гнучкішої архітектури регулювання (*United Nations*, 2023).

Важливо, що в Доповіді відображено спільний заклик Генерального секретаря ООН та Президента МКЧХ розпочати переговори щодо нового юридично зобов'язального інструмента з чіткими заборонами й обмеженнями для автономних озброєнь, бажано до 2026 р., що суттєво підсилює легітимність "двоярусного" підходу (заборони та позитивні зобов'язання). Рекомендації МКЧХ рухаються у тому ж напрямі: заборонити непередбачувані системи та системи, призначені для ураження

людей, і регулювати решту через встановлення меж застосування, параметрів нагляду й можливості втручання людини.

Отже, за роки дискусій у межах *GGE* сформувався широкий консенсус щодо двох основоположних тез. Перша – необхідність *комбінованого підходу* до регулювання ЛАСО, який передбачає подвійний режим: (1) *прямі заборони* на окремі типи автономних систем, що не забезпечують належного людського контролю, і (2) *позитивні зобов'язання* щодо гарантування людського контролю за тими системами, які не підпадають під заборону. Друга – чітко усвідомлений зв'язок між контролем людини та дотриманням права: держави погоджуються, що забезпечення "значущого людського контролю" над озброєннями є необхідною передумовою виконання вимог МГП (зокрема принципів розрізнення, пропорційності та відповідальності).

Minor (2023) фактично пропонує "логічне завершення" багаторічних обговорень: перехід від рекомендацій до створення *міжнародного договору*, що закріпив би згадані консенсусні положення як юридичні норми. Модель, яку вона описує, віддзеркалює напрацювання *GGE* і конкретизує їх у вигляді потенційних статей угоди. Центральним елементом пропозиції є саме двоступеневе регулювання.

По-перше, пропонується заборонити на міжнародному рівні ті категорії автономної зброї, які несумісні з базовими вимогами права і принципом контролю людини. До таких належать системи, що здатні самостійно (без втручання оператора) обирати і вражати цілі, особливо якщо йдеться про ураження людей (наприклад автономні роботизовані платформи, призначені для вибору живих цілей).

По-друге, для всіх інших типів озброєнь з елементами автономності, які не підпадають під пряму заборону, договір має встановити позитивні зобов'язання з метою забезпечення "значущого людського контролю" на всіх етапах їхнього життєвого циклу та застосування.

Отже, запропонована *Minor* модель договору спирається на консенсусні підходи, вироблені в ході засідань *GGE*, і переносить їх з площини *"м'якого права"* у площину конкретних правових зобов'язань. Авторка підкреслює, що зволікати із затвердженням таких норм не варто: вона прямо закликає групу країн-лідерів розпочати переговорний процес – *"ініціювати перемовини через Генеральну Асамблею ООН або у форматі окремого договору"*.

Перевага моделі – чітка логіка заборон та регулювання, сумісна з гуманітарним підходом; однак є щонайменше п'ять викликів: (1) дефініційний тригер: як юридично зафіксувати поріг "значущого людського контролю"; (2) верифікація й прозорість: алгоритмічна складність та класифікація військових систем; (3) *Dual-use* і модульність: той самий програмний модуль може забезпечувати як допоміжні, так і автономні функції; (4) технологічна еволюція: машинне навчання після розгортання здатне змінювати поведінку систем; (5) процесуальна платформа:

чи можливий обов'язковий договір поза консенсусом *CCW*; чи потрібен "гібридний" шлях через ГА.

Аналітична модель, запропонована *Minor* у 2023 р., відображає кульмінацію цих зусиль – вона синтезує напрацьовані між урядами принципи в цілісну правову рамку і вказує шлях до майбутнього міжнародно-правового інструмента з ЛАСО. Її реалізація залежатиме від політичної волі держав у найближчі роки, однак уже зараз очевидно, що *"гордіїв вузол"* автономної зброї не розрубати інакше, ніж через вироблення нових загальнообов'язкових норм, які закріплять відповідальність людини за застосування сили й обмежать неконтрольовану автономність летальних систем.

3. Перешкоди щодо прийняття зобов'язувального документа щодо ЛАСО

Головною процедурною перепоною залишається правило консенсусу в *CCW*: будь-яка держава-учасниця здатна зірвати ухвалення рішення, і цим уже користувалися росія, Ізраїль та Індія, блокуючи мандати *GGE*.

Друга група бар'єрів випливає з кардинально різних національних позицій. Коаліція гуманітарно орієнтованих держав (Австрія, Аргентина, Панама, ПАР тощо) відкрито просуває повну заборону, тоді як провідні військово-технологічні сили (США, Китай, росія, Індія) схиляються до "м'якого права" у формі кодексів поведінки або суто національних регуляторних рамок, побоюючись втратити технологічну перевагу (*Le Poidevin*, 2025).

Третій бар'єр – невизначеність ключових дефініцій, насамперед поняття "значущий людський контроль". Академічні та міжурядові документи вирізняються широтою трактувань: від структурної вимоги "людина ухвалює остаточне рішення" до операційних мінімумів "можливість перервати місію". Розмитість критерію дає змогу державам відкладати переговори, посилаючись на "відсутність спільної термінологічної основи" (*Taddeo & Blanchard*, 2022).

Четвертою перепоною є стратегічне суперництво великих держав, яке маскується під риторику суверенного контролю за інноваціями. Зокрема, США запроваджують жорсткі експортні обмеження на *AI*-чипи, а Китай у відповідь пришвидшує військові програми безпілотних платформ; обидві сторони розглядають ЛАСО як елемент стримування та неготові до юридичних самообмежень (*Freifeld*, 2025, *January* 13).

П'ятою проблемою виступає розрив між безпековими й гуманітарними наративами. *CCW*-процес історично фокусується на МГП, тоді як ширші питання стратегічної стабільності, прав людини та ескалаційних ризиків лишаються другорядними, що ускладнює формування комплексного мандата для переговорів (*Blanchard et al.*, 2025, *February* 6).

Шостий бар'єр пов'язаний із темпом технологічного розвитку, який значно випереджає багатосторонні процедури. Від 2014 р. *GGE* зібрався лише кілька десятків разів, тоді як на полі бою вже зафіксовано

понад 200 автономних систем; Генеральний секретар установив як орієнтовний 2026 р., утім, держави визнають, що нинішня динаміка переговорів не дозволяє вкластися у цей термін (*Le Poidevin*, 2025).

У сукупності ці фактори формують складну "матрицю гальм", де кожен бар'єр підсилює інший: консенсусна процедура надає важелі вето державам-опонентам, стратегічна конкуренція стимулює технологічну гонку, а дефініційна невизначеність і відсутність механізмів верифікації дають змогу відкладати перехід від принципів до норм. Подолати цю конфігурацію можна лише через поєднання політичного лідерства, технічно інформованих стандартів і розширення кола акторів поза межі вузького формату *CCW*.

4. Контроверсійність позицій членів ООН

Позиція США щодо глобального регулювання ЛАСО була сформована під впливом багатьох факторів, включно зі сприйняттям Вашингтоном прискорення глобальної "гонки за перевагу ШІ" і збільшенням інвестицій Пентагону в нові технології озброєнь в рамках його Третьої офсетної стратегії. Сполучені Штати були першою країною, яка сформулювала політику розробки й експлуатації ЛАСО, яку вони визначають як "систему озброєнь, яка після активації може вибирати і вражати цілі без подальшого втручання людини-оператора". Вперше опублікована в листопаді 2012 р. й оновлена в січні 2023 р. Директива Міністерства оборони 3000.09 (*U.S. Department of Defense*, 2023, *January* 25) не забороняє розробку так званих повністю автономних систем озброєнь – наприклад систем, які можуть завдавати ударів без прямого нагляду людини. Імовірніше, Директива поєднує вимогу до "командирів і операторів застосовувати належний рівень людського судження при застосуванні сили" з процесом перегляду озброєнь, спрямованим на забезпечення того, щоб усі системи працювали відповідно до національного і міжнародного права. Сполучені Штати виступають проти принципу будь-якого нового обов'язкового глобального регулювання ЛАСО. Натомість її позиція змінилася на заклик до розробки "необов'язкового Кодексу поведінки", який "допоможе державам сприяти відповідальній поведінці та дотриманню міжнародного права" (*Watts & Bode*, 2024).

У своєму робочому документі до *GGE-LAWS* (2019) китайські представники підкреслили, що ЛАСО має кілька ключових характеристик (серед яких – еволюційність і неможливість втручання після запуску), які становлять особливу загрозу принципам міжнародного права. Китайська сторона вже кілька років закликає до жорсткіших правил і більшої передбачуваності систем озброєнь, що активуються без безперервного людського контролю (*United Nations*, 2019, *September* 25).

Китай у своїх офіційних виступах робить акцент на необхідності недопущення самонавчальних систем, що можуть "перевершити людські

очікування", тоді як США наголошують, що чинне міжнародне гуманітарне право вже достатньо гнучке, аби охопити нові технології. Ці різні ракурси підвищують градус дебатів у *GGE* і змушують інші країни шукати компроміс.

Представник російської федерації, пояснюючи голосування делегації щодо проєкту резолюції щодо ЛАСО (документ *A*/*C*.1/78/*L*.56), заявив, що текст прагне підірвати те, що було створено в рамках Конвенції щодо деяких видів звичайних озброєнь, зокрема спеціалізованої *GGE*, яка успішно працює. Група є єдиним ідеальним форумом для обговорення цих систем озброєнь. Переносити це питання на якусь іншу платформу контрпродуктивно. Група залучила ключові держави, які відіграють активну роль у наукових дослідженнях, і успішно забезпечує розумний баланс між гуманітарними проблемами та законними оборонними інтересами країн. російська федерація виступає проти розробки будь-якого міжнародного юридично зобов'язуючого інструмента і мораторію на розробку та використання автономних систем озброєння (*United Nations First Committee*, 2023, *November* 1).

З цього приводу позиція російської федерації виглядає досить консервативно. Оскільки де-факто автономні системи озброєння їй уже відомі з 1970-х років і міжнародно правової адаптації з цього питання вона не визнає.

У 1970–1980-х роках у СРСР була створена система "Периметр", у країнах НАТО більш відома як "Мертва рука". Це так звана автоматизована система ядерного удару, яка повинна була діяти у випадку, якщо верховне військове та політичне керівництво країни стало нездатне керувати ядерними силами внаслідок ядерного нападу по країні. Основною ціллю системи було забезпечення здатності до відповідного удару навіть у разі масштабного знищення командного складу країни, тим самим діючи як стримувальний фактор проти ядерного нападу на СРСР.

З погляду міжнародного права створення системи "Периметр" можна розглядати через призму доктрини стримування, яка є фундаментальним принципом ядерної стратегії багатьох держав. Принцип стримування заснований на взаємному гарантованому знищенні, що передбачає, що жодна держава не вдасться до ядерного нападу, знаючи, що такий напад призведе до неминучої відплати, яка знищить і саму нападаючу державу.

Логіка творців такої автономної системи полягала не у провокації конфлікту, а у його стримуванні за допомогою забезпечення взаємного руйнування. Отже, хоча існували значні юридичні та моральні питання щодо автоматизації ядерної відповіді, це рішення мало стратегічне обґрунтування з метою забезпечення національної безпеки (*Stilwell*, 2022, *March* 14). Можливо, саме тому досвід роботи з автономними системами не мотивує російську федерацію підтримувати якісь нові ініціативи щодо регулювання ЛАСО.

5. Ініціативи ООН у формуванні порядку денного щодо штучного інтелекту

Організація Об'єднаних Націй не має панацеї, проте унікальна легітимність органу, заснованого на Статуті ООН, погодженому на всесвітньому рівні, а також її прихильність до визнання різноманітності всіх народів світу є ключовим вузлом для обміну знаннями, узгодження норм і принципів, а також забезпечення належного управління та підзвітності (*Artigas et al.*, 2023). ООН як основна міжнародна організація відіграла ключову роль у формуванні та ухваленні важливих міжнародних договорів, які стали стовпами міжнародного гуманітарного права. Також, незважаючи на те, що за останні роки було запущено багато ініціатив у сфері штучного інтелекту, залишаються суттєвими такі три проблеми:

1. Наразі спостерігається недостатнє представництво та інклюзивність у глобальних дискусіях. Країни, що розвиваються, здебільшого відсутні або недостатньо представлені на більшості провідних форумів зі штучного інтелекту, попри те, що мають значні можливості отримати вигоду від нього для свого економічного і соціального розвитку.

2. Нинішнім ініціативам, пов'язаним зі штучним інтелектом, бракує загальної координації у спосіб, який був би легко доступний для інших країн, що не входять до наявних груп, інших структур ООН та інших зацікавлених сторін.

3. Державним секторам були б корисні додаткові можливості та експертиза для залучення штучного інтелекту та забезпечення національного нагляду або управління у сфері використання таких технологій.

У вересні 2024 р. ООН планувала проведення Саміту майбутнього, що могло створити можливості для багатосторонніх рішень заради кращого майбутнього на основі зміцнення глобального управління на благо нинішнього і прийдешніх поколінь. Планувався розгляд створення Глобального цифрового договору як формату для реалізації зобов'язань, що міститься в Декларації про відзначення сімдесят п'ятої річниці Організації Об'єднаних Націй, яка передбачає "формування спільного бачення цифрового співробітництва". Такий механізм принципово важливий для багатосторонніх дій, яких вимагає подолання цифрового, даталогічного та інноваційного розривів, і для досягнення такого порядку управління, який необхідний для стійкого цифрового майбутнього.

Опублікований у квітні 2024 р. проєкт Глобального цифрового договору містить також пункти, пов'язані зі штучним інтелектом. Цілями цього договору є:

1) ліквідувати цифрові розриви та прискорити прогрес у досягненні Цілей сталого розвитку;

2) розширювати можливості для включення в цифрову економіку;

3) сприяти створенню інклюзивного, відкритого, безпечного та захищеного цифрового простору;

4) сприяти справедливому міжнародному управлінню даними;

5) управління новими технологіями, включно зі штучним інтелектом, на благо людства.

Майбутній Глобальний цифровий договір ООН може стати важливим кроком у стандартизації та регулюванні цифрових технологій на міжнародному рівні з погляду міжнародного права. Такий договір міг би забезпечити єдині правила гри для держав і приватних акторів у таких сферах, як кібербезпека, захист даних, і права людини в цифровому просторі. Важливим буде дотримання принципу суверенітету держав, недискримінації, забезпечення глобальної взаємної довіри між учасниками і наявність механізмів забезпечення моніторингу, що дасть змогу ефективно реагувати на порушення та адаптувати договір до швидкозмінних технологічних умов.

Human Rights Watch (2022) і Міжнародна клініка з прав людини (*IHRC*) при Гарвардській школі права закликають держави якнайшвидше розпочати альтернативний процес переговорів щодо юридично зобов'язуючого інструмента для вирішення зростаючого занепокоєння з приводу автономних озброєнь, оскільки сучасний формат на базі Конвенції про звичайні види озброєнь не показав надійного результату. Альтернативний процес повинен мати такі характеристики:

- спільна мета створення нового закону, що гарантує, що всі сторони переговорів будуть сумлінно працювати над досягненням спільної мети;
- модель прийняття рішень більшістю голосів, а не консенсусом, для всіх процедурних і змістовних рішень;
- чіткі й амбітні терміни для переговорів та прийняття договору, щоб інструмент міг терміново реагувати на технологічний розвиток, забезпечуючи при цьому достатній час і ресурси для розгляду гуманітарних та безпекових питань;
- інклюзивний підхід для забезпечення широкої участі низки держав, агентств ООН, міжнародних інституцій та неурядових організацій (*Human Rights Watch*, 2022).

Висновки

Дослідження показало, що Організація Об'єднаних Націй відіграє ключову роль у формуванні глобального порядку денного щодо летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО), хоча цей процес характеризується значними обмеженнями та суперечностями. Центральним досягненням майже десятирічних дискусій стало ухвалення резолюції 79/239, яка піднесла питання ЛАСО на рівень універсального порядку денного ООН і зафіксувала політичний консенсус щодо людиноцентричного підходу та необхідності "значущого людського контролю".

Попри відсутність юридично обов'язкового документа, діяльність *GGE* та Генеральної Асамблеї сприяла поступовому формуванню принципів, що визначають рамки міжнародного діалогу. Це стосується насамперед підтвердження застосовності міжнародного гуманітарного права до автономної зброї, визнання державної й індивідуальної відповідальності за її використання, а також важливості підзвітності та прозорості. Водночас консенсусна процедура *CCW*, розбіжності між військово-технологічними державами та гуманітарно орієнтованими країнами, а також невизначеність дефініцій залишаються ключовими перепонами для створення нових правових норм.

Результати дослідження свідчать, що нинішній стан регулювання можна описати як "нормативне поле тяжіння", в якому держави, міжнародні організації та громадянське суспільство поступово зближують позиції щодо мінімальних стандартів. Сформувався консенсус щодо подвійного підходу: поєднання прямих заборон на системи, несумісні з міжнародним правом, і позитивних зобов'язань із забезпечення людського контролю над іншими автономними системами.

Отже, головний внесок ООН полягає не лише у створенні майданчика для дискусій, але й у поступовій інституціоналізації ключових принципів, що можуть стати основою для майбутнього міжнародного договору. Перспективи укладення юридично зобов'язувального документа залежать від здатності міжнародної спільноти подолати політичні та технологічні бар'єри, однак уже сьогодні очевидно, що без участі ООН формування ефективного і легітимного механізму регулювання ЛАСО є малоймовірним.

REFERENCE

Artigas, C., Manyika, J., & UN AI Advisory Body. (2023). UN AI Advisory Body calls for grounding artificial intelligence in universal principles, suggests tasks for a potential institution on AI governance. In *UN Secretary-General, Interim Report Governing AI for Humanity.* https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_ai_advisory_body_interim_report_press_release.pdf

Blanchard, A., Boulanin, V., Bruun, L., & Goussac, N. (2025, February 6). *Dilemmas in the policy debate on autonomous weapon systems*. Stockholm International Peace Research Institute. https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2025/dilemmas-policy-debate-autonomous-weapon-systems

De Sio, F. S., & Van den Hoven, J. (2018). Meaningful human control over autonomous systems: A philosophical account. *Frontiers in Robotics and AI*, (5), 15. https://doi.org/10.3389/frobt.2018.00015

Freifeld, K. (2025, January 13). *US tightens its grip on AI chip flows across the globe*. Reuters. https://www.reuters.com/technology/artificial-intelligence/us-tightens-its-grip-ai-chip-flows-across-globe-2025-01-13/

Group of Governmental experts on LAWS. (2025). *Rolling text status date: May 12, 2025.* https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/ccw/2025/gge/documents/rolling-text-12May.pdf

Horowitz, M. C. (2016). The ethics & morality of robotic warfare: Assessing the debate over autonomous weapons. *Daedalus*, *145*(4), 25–36. https://doi.org/10.1162/DAED_a_00409

Human Rights Watch. (2022). *An Agenda for Action: Alternative Processes for Negotiating a Killer Robots Treaty.* http://hrp.law.harvard.edu/clinic

International Committee of the Red Cross. (2025, April 11). *Artificial intelligence in the military domain: A human-centred approach* [Submission to the UN Secretary-General]. https://www.icrc.org/sites/default/files/2025-04/ICRC_Report_Submission_to_UNSG_on_AI_in_military_domain.pdf

Le Poidevin, O. (2025, May 12). *Nations meet at UN for 'killer robot' talks as regulation lags.* Reuters. https://www.reuters.com/sustainability/society-equity/nations-meet-un-killer-robot-talks-regulation-lags-2025-05-12/

Minor, E. (2023, February). *Laws for LAWS: Towards a treaty to regulate lethal autonomous weapons* (Friedrich-Ebert-Stiftung Working Paper). Friedrich-Ebert-Stiftung. https://library.fes.de/pdf-files/international/20013.pdf

Office for Disarmament Affairs. (n. d.). *Timeline of "Laws" in the CCW.* United Nations. Retrieved July 7, 2025, from https://disarmament.unoda.org/timeline-of-laws-in-the-ccw/

Persi Paoli, G., Afina, Y., Grand-Clement, S., Puscas, I., Mohan, S., & Abowitz, J. (2025). *Artificial intelligence in the military domain and its implications for international peace and security: An evidence-based road map for future policy action*. United Nations Institute for Disarmament Research. https://unidir.org/wp-content/uploads/2025/07/UNIDIR_AI_military_domain_implications_international_peace_security.pdf

Qerimi, Q. (2023). Controlling lethal autonomous weapons systems: A typology of the position of states. *Computer Law & Security Review*, (50), 105854. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105854

Reaching Critical Will. (2014). *Meeting of experts on lethal autonomous weapons systems – CCW.* https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/2014/meeting-experts-laws

Reaching Critical Will. (2016). *Fifth Review Conference of the States Parties to the Convention on Certain Conventional Weapons.* https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/2016/revcon

Reaching Critical Will. (2018). *Meeting of governmental experts on lethal autonomous weapons systems – CCW.* https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/2018/laws

Reaching Critical Will. (2019). *Autonomous weapons experts meeting* [Webpage]. Reaching Critical Will. https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/2019/laws

Reaching Critical Will. (2021). *Sixth Review Conference of the States Parties to the Convention on Certain Conventional Weapons.* https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/2021/revcon

Reaching Critical Will. (2023). *Meeting of governmental experts on lethal autonomous weapons systems – CCW.* https://reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/2023/laws

Riebe, T., Schmid, S., & Reuter, C. (2020). Meaningful human control of lethal autonomous weapon systems: The CCW debate and its implications for VSD. *IEEE Technology and Society Magazine*, *39*(4), 36–51. https://doi.org/10.1109/MTS.2020.3036429

Rosert, E., & Sauer, F. (2020). How (not) to stop the killer robots: A comparative analysis of humanitarian disarmament campaign strategies. *Contemporary Security Policy*, *42*(1), 4–29. https://doi.org/10.1080/13523260.2020.1771508

Sauer, F. (2020). Stepping back from the brink: Why multilateral regulation of autonomy in weapons systems is difficult, yet imperative and feasible. *International Review of the Red Cross*, *102*(913), 235–259.

Stilwell, B. (2022, March 14). *russia's "Dead hand" is a Soviet-Built nuclear doomsday device.* Military.com. https://www.military.com/history/russias-dead-hand-soviet-built-nuclear-doomsday-device.html

Stop Killer Robots. (2025, March 4). *Statement by Stop Killer Robots to the Group of Governmental Experts on lethal autonomous weapons systems, 3–7 March 2025*. Campaign to Stop Killer Robots. https://www.stopkillerrobots.org/resource/march-2025-gge-statement/

Taddeo, M., & Blanchard, A. (2022). A comparative analysis of the definitions of autonomous weapons systems. *Science and Engineering Ethics*, *28*(5). https://doi.org/10.1007/s11948-022-00392-3

Tóth, Z., Caruana, R., Gruber, T, & Loebbecke, C. The Dawn of the AI Robots: Towards a New Framework of AI Robot Accountability. *J Bus Ethics*, (178), 895–916. (2022). https://doi.org/10.1007/s10551-022-05050-z

U.S. Department of Defense. (2023, January 25). Autonomy in weapon systems (DoD Directive 3000.09). https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/300009p.pdf

United Nations. (2019, September 25). Report of the 2019 session of the Group of Governmental Experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems (CCW/GGE.1/2019/3). https://docs.un.org/CCW/GGE.1/2019/3

United Nations First Committee. (2023, November 1). *First Committee approves new resolution on lethal autonomous weapons, as speaker warns "an algorithm must not be in full control of decisions involving killing"*. https://press.un.org/en/2023/gadis3731.doc.htm

United Nations Office for Disarmament Affairs. (n. d.). *Lethal autonomous weapon systems (LAWS).* https://disarmament.unoda.org/the-convention-on-certain-conventional-weapons/background-on-laws-in-the-ccw/

United Nations, Secretary-General. (2024, July 1). *Lethal autonomous weapons systems: Report of the Secretary-General* (A/79/88). https://docs.un.org/en/A/79/88

United Nations. (2013). *Draft final report: Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Certain Conventional Weapons* (CCW MSP/2013/CRP.1). https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/635/79/PDF/G1363579.pdf

United Nations. (2019, December 13). *Final report: Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects* (UN Doc. CCW/MSP/2019/9). https://undocs.org/en/CCW/MSP/2019/9

United Nations. (2023, December 22). *Lethal autonomous weapons systems* (A/RES/78/241). https://docs.un.org/en/A/RES/78/241

United Nations. (2024). *Role of science and technology in the context of international security and disarmament* (A/79/224). https://docs.un.org/en/A/79/224

Watts, T. F. A., & Bode, I. (2024). Machine guardians: The Terminator, AI narratives and US regulatory discourse on lethal autonomous weapons systems. *Cooperation and Conflict*, *59*(1), 107–128. https://doi.org/10.1177/00108367231198155

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Гончарук, Д. (2025). ООН та летальна автономна зброя: гордіїв вузол міжнародного гуманітарного права. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 14–31. https://doi.org/10.31617/ 3.2025(140)02

Надійшла до редакції 29.07.2025.
Прийнято до друку 01.09.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)03
УДК 004.946.5.056:341.242.5

ЗВЄРЄВА Катерина
https://orcid.org/0000-0003-2539-7035

доктор філософії з міжнародного права,
старший викладач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
zvereva.kateryna@gmail.com

ZVIERIEVA Kateryna
https://orcid.org/0000-0003-2539-7035

PhD (International Law),
Senior Lecturer at the Department
of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
zvereva.kateryna@gmail.com

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА КІБЕРАТАКИ ТРЕТІХ СТОРІН В УМОВАХ АНОНІМНОСТІ

Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням кількості кібератак, що здійснюються опосередковано через третіх акторів (недержавні групи чи проксі-акторів), та складнощами притягнення держав до відповідальності за такі дії в умовах анонімності кіберпростору. Висунуто гіпотезу, що сучасні норми міжнародного права є недостатніми для ефективного "доведення причетності" держави до кібератак, здійснених третіми акторами, через проблеми атрибуції та брак чітких доказових стандартів. Для перевірки гіпотези застосовано методологію аналізу норм міжнародного права (проєкту статей про відповідальність держав за міжнародно-правові правопорушення 2001 р., актів ООН тощо), прецедентів та сучасних наукових публікацій з цієї проблематики. Проведено порівняльний аналіз критеріїв атрибуції (доктрини "ефективного контролю" та "загального контролю") в класичному міжнародному праві та їх застосування в кіберпросторі. Підтверджено, що анонімність і технічна складність кібероперацій створюють "дилему нормативної невдачі" – тобто ситуацію, за якої держави фактично можуть ухилятися від відповідальності. Встановлено, що для притягнення до відповідальності держав – спонсорів кібератак необхідно удосконалити правові механізми: запровадити чіткіші стандарти доказування причетності, розвивати міжнародне співробітництво в атрибуції, розглянути нові критерії (як-от концепцію "суттєвої підтримки" в атрибуції). Отримані результати сприяють поглибленню теорії міжнародно-правової відповідальності в кіберпросторі та можуть бути використані для формування політик і норм, що унеможливлять безкарне використання кіберпростору для агресії.

Ключові слова: кібератака, міжнародно-правова відповідальність, атрибуція, анонімність, недержавні актори, кібербезпека.

STATE RESPONSIBILITY FOR THIRD-PARTY CYBERATTACKS IN CONDITIONS OF ANONYMITY

The relevance of this research is determined by the rapid increase in the number of cyberattacks carried out indirectly via third-party actors (non-state groups or proxy actors) and the difficulties in holding states accountable for such actions under conditions of the anonymity of cyberspace. A hypothesis has been proposed that current norms of international law are insufficient for effective "proving the involvement" of a state in cyberattacks carried out by third parties, due to attribution issues and a lack of clear evidentiary standards. To verify the hypothesis, a methodology for analysing the international legal norms (including the draft articles on State responsibility for international legal violations of 2001, UN acts, etc.), precedents, and contemporary scientific publications on this issue has been applied. A comparative analysis of attribution criteria (the "effective control" vs. "overall control" doctrines) in classical international law and their application in cyberspace has been conducted. It has been confirmed that the anonymity and technical complexity of cyber operations create a "dilemma of normative failure" – that is, a situation in which states can effectively evade responsibility. It has been established that in order to hold state sponsors of cyberattacks accountable, it is necessary to improve legal mechanisms: to introduce clearer standards for proving involvement, to develop international cooperation in attribution, and to consider new criteria (such as the concept of "substantial support" in attribution). The obtained results contribute to the deepening of the theory of international legal responsibility in cyberspace and can be used to formulate policies and norms that will prevent the unpunished use of cyberspace for aggression.

Keywords: cyberattack, international legal responsibility, attribution, anonymity, non-state actors, cybersecurity.

JEL Classification: K24, K33, F51, F52, K14.

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Вступ

У сучасних умовах глобальної цифрової взаємодії кібератаки стали одним з інструментів геополітичного протистояння. Вони можуть завдаватися не лише безпосередньо державними структурами, а й опосередковано – через так званих "третіх акторів". Під такими акторами розуміють недержавних суб'єктів (хакерські групи, кіберзлочинці, "проксі"), яких певна держава таємно використовує для досягнення своїх цілей. Проблема полягає в тому, що держава-ціль часто не може явно довести участь іншої держави в кібератаці, оскільки кіберпростір забезпечує високий рівень анонімності та можливість приховати сліди таких посягань. Як наслідок, виникає прогалина відповідальності: держави – замовники кібератак уникають юридичної відповідальності, посилаючись на недостатність доказів їхньої прямої причетності. Це ставить під загрозу міжнародну безпеку і підриває принцип верховенства права в міжнародних відносинах.

Актуальність цього дослідження зумовлена нагальною потребою міжнародного співтовариства виробити підходи до притягнення держав до відповідальності за шкідливу кібердіяльність. Відсутність належної реакції на кібератаки посилює атмосферу безкарності та заохочує здійснювати подальші приховані операції. Як зазначають дослідники, нині "міжнародне право кібератрибуції майже не розвинене, а норми відповідальності держави залишаються незрозумілими та дискусійними", що робить всю систему реагування на кібератаки слабкою і малоефективною (*Banks*, 2021). Країни – жертви кібератак фактично позбавлені можливості застосувати контрзаходи чи інші легальні засоби захисту, доки не встановлено, яка держава стоїть за атакою. Водночас держави-винуватці користуються анонімністю, щоб уникнути санкцій. Такий стан справ підважує міжнародний правопорядок і потребує наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень показує, що проблема атрибуції кібератак перебуває в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців з міжнародного права та кібербезпеки. Зокрема, *Banks* (2021) звертає увагу на брак чітких міжнародно-правових вимог щодо доказів приписування кібератак державам і закликає держави публічно оголошувати результати атрибуції та спільно виробити стандарти доказування. *Tsagourias* (2024) досліджує політичні та юридичні аспекти атрибуції, скептично оцінюючи ідеї створення міжнародного агентства з атрибуції через небажання держав розкривати свої розвідувальні дані й поступатися суверенітетом. Серед українських дослідників питання відповідальності за кібератаки третьої сторони лише починають висвітлюватися, що зумовлює необхідність розвитку цієї тематики. Невирішеною частиною проблеми залишається визначення такого рівня контролю чи підтримки, за якого дії приватних осіб у кіберпросторі можуть юридично приписуватися державі в умовах непевності й анонімності. Саме цій прогалині й присвячено дослідження.

Метою статті є формулювання теоретично обґрунтованих підходів до вирішення проблеми відповідальності держави за кібератаки, здійснені третіми акторами, крізь призму питання "доведення причетності" в умовах анонімності.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що без адаптації наявних міжнародно-правових підходів держави і надалі зможуть уникати відповідальності за кібератаки, здійснені через проксі. Іншими словами, якщо не будуть розроблені нові правила атрибуції та доказування, то концепція відповідальності держави в кіберпросторі залишатиметься радше теоретичною, ніж дієвою. Для перевірки гіпотези застосовано комплексну методологію. Дослідження базується на загальнонаукових і спеціально-правових методах. Застосовано формально-юридичний метод при аналізі тексту Проєкту статей про відповідальність держав за міжнародно-правові правопорушення (Комісія міжнародного права ООН, 2001) та інших міжнародних документів. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення критеріїв атрибуції, вироблених Міжнародним Судом ООН та іншими трибуналами, з їх потенційною реалізацією в кіберпросторі. Крім того, застосовано кейсовий підхід: проаналізовано показові приклади кібератак (зокрема кібератаки на Естонію 2007 р., намагаючись простежити питання атрибуції; інцидент з Албанією 2022 р. тощо) та реакцію держав на них.

1. Міжнародно-правові засади відповідальності держав за кібератаки

Відповідальність держави в міжнародному праві настає за кожне міжнародно-протиправне діяння, тобто дію або бездіяльність держави, яка порушує її міжнародне зобов’язання (стаття 1 Проєкту статей про відповідальність держав, 2001) (*United Nations General Assembly*, 2001, *July* 26). Класична доктрина чітко визначає дві складові протиправного діяння: 1) наявність факту порушення міжнародного зобов’язання; 2) атрибуція цього діяння конкретній державі. Саме другий елемент – атрибуція (причислення дії суб’єкта до держави) – є ключовим у випадках кібератак з участю третіх акторів. Адже шкода може бути очевидною, але потрібно встановити, чи може вона юридично вважатися вчиненою конкретною державою.

Норми міжнародного права (як закріплено у Проєкті статей про відповідальність держав) передбачають, що державі приписуються дії:

а) органів держави (будь-який орган влади, незалежно від його ролі чи рівня, діє *ipso facto* як держава – стаття 4);

б) осіб чи утворень, які не є органами, але уповноважені державою здійснювати деякі елементи державної влади (стаття 5);

в) інших осіб або груп, які діяли за дорученням, вказівками чи під контролем держави (стаття 8) (*United Nations*, 2001, *July* 26).

Остання норма якраз охоплює ситуації, коли недержавні актори здійснюють дії фактично "в інтересах" або за підтримки певної держави. Однак постає питання: який ступінь контролю чи зв'язку необхідний, щоб дії приватної особи вважалися діями держави?

Міжнародна практика виробила дві основні доктрини щодо критеріїв атрибуції дій недержавних груп державі: доктрину "ефективного контролю" та "загального контролю". Першу сформульовано Міжнародним Судом ООН у справі "Нікарагуа проти США" (1986). Суд встановив, що США не можуть бути притягнуті до відповідальності за всі дії контрас (повстанців) у Нікарагуа, оскільки не доведено повного контролю над ними. Вирішальним критерієм став "ефективний контроль": держава відповідає лише за ті дії недержавних осіб, які вона конкретно наказала здійснити або контролювала в кожному окремому випадку. Інакше кажучи, недержавна група має діяти в режимі "повної залежності" від держави (*International Court of Justice*, 1986, *June* 27), щоб її вчинки були приписані цій державі. Такий поріг є надзвичайно високим і на практиці рідко досяжним – держави зазвичай забезпечують своїм проксі певну автономію, щоб зберегти правдоподібне заперечення.

Другу доктрину – "загального контролю" – застосовано Міжнародним кримінальним трибуналом у справі "Тадіч" (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, 1999, *July* 15) щодо конфлікту в БіГ. Судді визнали, що достатньо показати, що держава організовувала, координувала або загалом підтримувала збройну групу, аби покласти на державу відповідальність за дії цієї групи. Іншими словами, якщо держава відіграє ключову роль у створенні та функціонуванні нелегального збройного формування (постачає зброю, фінансує, віддає загальні накази), то можна стверджувати про "загальний контроль" і відповідальність держави навіть без прямого наказу щодо кожного конкретного порушення. Цей підхід значно знижує бар'єр доказування порівняно з "ефективним контролем". Однак Міжнародний Суд ООН (наприклад у справі "Боснія проти Сербії" 2007 р. (*European Court of Human Rights*, 2007, *July* 12) не прийняв концепцію "загального контролю" як універсальний критерій для відповідальності держав, наполягаючи на більш вузькому тесті "ефективного контролю" для питань державної відповідальності (водночас визнавши, що в кримінально-правовому контексті критерії можуть бути інші). Отже, в міжнародному праві наразі немає одностайності щодо того, яку планку контролю слід застосовувати.

У контексті кібератак ця невизначеність стає особливо проблемною. Анонімність кіберпростору ускладнює встановлення навіть базових фактів про те, хто саме здійснив атаку – державний орган, приватна особа, іноземний хакер (*Прим. автора:* тут і надалі в межах цієї статті вживатиметься узагальнений термін хакер у значенні кіберзлочинець; злочинець в кіберпросторі; кіберфахівець, що здійснює чорний хакінг.) тощо. На відміну від традиційних збройних дій, у кіберпросторі

відсутні однозначні "підписи" державної участі: кіберзброя може бути придбана або сконструйована будь-ким, а атаки проведені з території третіх країн або через мережі інших держав. Тому навіть доведення факту, що за атакою стоїть громадянин *X* країни *Y*, ще не відповідає на питання, чи була причетна держава *Y*. Якщо дотримуватися суворої доктрини ефективного контролю, потрібні докази, що саме органи держави *Y* дали пряму команду *X* атакувати. Зрозуміло, такі докази майже неможливо отримати без доступу до внутрішніх документів або перехоплених наказів, чого атакована держава практично не має. У результаті жодна кібератака проксі-акторів не буде формально атрибутована державі, якщо вимагати стандарту "повної залежності". Наприклад, кібератака на Естонію 2007 р. паралізувала урядові та фінансові вебсайти, і естонські офіційні особи підозрювали участь російської держави, однак відсутність прямих доказів зв'язку між хакерами та російською владою дала змогу державі-терористці заперечувати причетність. Схожа ситуація була під час масованого кібершпигунства проти Грузії та України – дії приписували групам, що базуються на території нашої східної сусідки, але формальної атрибуції державі-спонсору зроблено не було саме через невідповідність жорсткому критерію доказів.

Водночас, за умови застосування підходу "загального контролю" або подібних більш гнучких критеріїв, картина може змінитися. Достатньо було б довести, що держава надавала суттєву підтримку групі хакерів (фінансування, навчання, інфраструктуру) або координувала загальний напрямок їхніх атак. Такі факти встановити легше – нерідко розвідки і приватні компанії виявляють, що інфраструктура для атаки (сервери, програми) пов'язана з організаціями, афілійованими з певною державою, або що атака узгоджується з геополітичними цілями цієї держави. Проте, оскільки міжнародне право поки що однозначно не прийняло стандарт "загального контролю" як критерій державної відповідальності, виникає правовий вакуум. У науковій літературі неодноразово наголошувалося, що класичний режим відповідальності потребує адаптації до реалій кіберпростору (*Cheng & Li*, 2025). Деякі автори прямо пропонують переглянути критерії атрибуції: зокрема, на думку низки дослідників, до кібероперацій варто застосовувати менш суворий поріг, ніж "ефективний контроль", оскільки технічна складність простеження робить його практично нездійсненним (*Levite et al.*, 2022, *March* 28).

2. Виклики атрибуції кібератак в умовах анонімності

Кіберпростір надає зловмисникам безпрецедентні можливості сховати свою особу та справжнє джерело атаки. Анонімність є властивістю, вбудованою в архітектуру інтернету: пакети даних можуть проходити через десятки мереж у різних країнах, використовуючи технології маскування (*VPN*, проксі-сервери, анонімайзери, мережі *Tor*).

Хакери часто фальсифікують цифрові сліди, використовуючи *IP*-адреси інших держав або викрадені сервери, щоб заплутати слідство. Це явище називають "обфускація" – навмисне ускладнення відстеження, аж до імітації почерку іншого відомого хакера чи групи (*Sepich*, 2023, *April* 19). Отже, суто технічна атрибуція (визначення того, звідки і ким здійснено атаку) є нетривіальним завданням, що потребує значних ресурсів, часу та експертизи.

Як наслідок, держави, які стали жертвами кібератак, опиняються перед дилемою: вони можуть підозрювати конкретного противника, але збирати переконливі докази доводиться протягом тривалого часу. Наприклад, складну кібершпигунську операцію *SolarWinds* 2020 р. (злам низки американських відомств) виявили лише випадково, і тільки за декілька місяців фахівці дійшли висновку про причетність російських хакерських груп й оприлюднили атрибуцію до рф на рівні уряду США. Інший випадок – кібератака 1998 р. на американські мережі: спочатку Вашингтон помилково припустив участь Іраку (через політичний контекст), але зрештою з'ясувалося, що винуватцями були два підлітки з Каліфорнії та один з Ізраїлю (*Sepich*, 2023). Цей приклад показує небезпеку поспішної або хибної атрибуції: неправильно звинувативши державу, можна спровокувати конфлікт на хибній підставі. Отже, держави змушені діяти обережно, часто уникаючи відкритого обвинувачення без "залізних" доказів.

Політичний аспект також відіграє роль: коли держава все ж має технічні докази, вона може вагатися, чи оприлюднювати їх. Причини різні: розкриття деталей може викрити джерела розвідки або методи, якими ці докази здобуто (наприклад зламані сервери противника або секретні програми спостереження). Як зазначає *Tsagourias* (2024), держави вважають атрибуцію суверенним прерогативом і здійснюють її лише тоді, коли це відповідає їхнім інтересам. Більше того, навіть якщо держави роблять публічні заяви про причетність іншої країни до кібератаки, вони неохоче розкривають докази, на яких базуються їхні слова. У 2015 р. Група урядових експертів ООН зауважувала, що "звинувачення у вчиненні протиправних дій повинні бути обґрунтовані доказами" (*The Hague Program for Cyber Norms, n. d.*). Проте на практиці держави заявляють, що не мають юридичного обов'язку надавати доказову базу своїх звинувачень (*Tsagourias*, 2024). Як наслідок, обвинувачена держава завжди може поставити під сумнів заяву, назвавши її політично мотивованою чи недостатньо підтвердженою. Так виникає ситуація "слово проти слова", де навіть союзники можуть вимагати переконливішої інформації, щоб підтримати звинувачення. Відомо, що у випадках публічної атрибуції (наприклад, коли США та країни ЄС звинувачували КНДР у зламі *Sony Pictures* у 2014 р. чи російську державу у втручанні у вибори 2016 р.) докладні докази часто залишалися засекреченими. Це, з одного боку, убезпечує джерела, а з іншого – "не сприяє виробленню спільного розуміння стандартів доказування" в міжнародному співтоваристві (*Banks*, 2021).

Особливо складною є ситуація, коли відбувається "атрибуційна війна" – взаємне заперечення і звинувачення. Яскравий приклад – серія кібератак на урядові сайти Албанії у 2022 р. Албанський уряд, за допомогою експертів з країн-партнерів, оперативно відніс ці атаки до дій, "організованих і спонсорованих" Іраном, заявивши про це з упевненістю "поза будь-яким сумнівом". У відповідь Іран рішуче відкинув обвинувачення, назвавши їх "необґрунтованими" і наголосивши, що з огляду на природу кіберпростору "існують серйозні виклики атрибуції в ІКТ-середовищі", застерігаючи від "негативних наслідків сфабрикованих звинувачень" (*Tsagourias*, 2024). Цей випадок показує: навіть за наявності, здавалося б, потужних доказів (настільки, що Албанія пішла на розрив дипломатичних відносин з Іраном), обвинувачена держава все одно може посіяти сумнів, апелюючи до об'єктивних труднощів атрибуції. Атрибуція перетворюється на політичний процес, де кожна сторона намагається переконати міжнародну аудиторію у своїй правоті. Відсутність загальновизнаних правил та інституцій для незалежної перевірки таких звинувачень означає, що правова площина змішується з політичною, а питання відповідальності залишається невирішеним.

Отже, виклики анонімності в кіберпросторі мають кілька вимірів.

Технічний: складність встановлення джерела атаки та особи нападника (через обфускацію, використання чужих інфраструктур, складність трасування).

Доказовий: навіть за ідентифікації ймовірного винуватця, брак прямого сліду до органів держави; висока планка доказування контролю чи наказу держави.

Політичний: небажання держав розкривати всю інформацію; використання атрибуції як інструменту політичного тиску; ризик помилкової атрибуції.

Правовий: відсутність узгоджених міжнародних процедур чи форуму для підтвердження атрибуції (наприклад, немає спеціального міжнародного трибуналу з кіберінцидентів; Міжнародний Суд ООН теоретично може розглядати позов про кібератаку, але для цього потрібна згода держави – відповідача на юрисдикцію Суду, чого на практиці важко досягти).

Комбінована дія цих факторів призводить до того, що сучасна система міжнародного права поки що "слабко реагує на кібератаки" (*Banks*, 2021). Деякі експерти, зокрема й *Banks* (2021), характеризують кіберпростір як "Дикий Захід" (*Wild West*) у сенсі правового регулювання, де відсутність неминучого покарання породжує нові напади. За таких умов виникла нагальна потреба у вдосконаленні механізмів доведення причетності та притягнення до відповідальності.

3. Підходи до "доведення причетності" та вдосконалення міжнародно-правових механізмів

Стикаючись із наведеними труднощами, міжнародне співтовариство поступово формулює норми та принципи, покликані зменшити простір для безкарної анонімності. Хоча обов'язкових до виконання спеціальних договорів про кібератаки наразі немає, м'яке право та політичні зобов'язання держав починають заповнювати цю нішу. Важливим кроком стала консенсусна доповідь Групи урядових експертів ООН (*GGE*) 2015 р., де прямо зазначено: "Держави не повинні використовувати проксі для здійснення міжнародно-протиправних дій з використанням ІКТ і мають уживати заходів, щоб їхня територія не використовувалась недержавними акторами для таких дій" (*The Hague Program for Cyber Norms, n. d.*). Ця норма фактично встановлює політичне зобов'язання двоякого роду: заборона державам використовувати "пішаки" (наприклад хакерів-найманців) для кібератак, а також позитивний обов'язок держави не допускати, щоб з її території діяли кіберзлочинці, що атакують інші країни. Хоча формально рекомендація *GGE* є добровільною, її підтримали всі великі держави і вона відображає очікування міжнародної спільноти. У 2021 р. наступна *GGE* знову підтвердила цей принцип. Отже, навіть якщо важко довести, що держава контролювала хакерів, є інша підстава вимагати відповідальності – держава не виконала свій обов'язок належної сумлінності (*due diligence*) у запобіганні атакам зі своєї території. Принцип *due diligence* походить ще з рішення Міжнародного Суду у справі "Корфу" (1949), де йшлося, що держава має не допускати використання своєї території на шкоду іншим. У кіберконтексті це означає: якщо держава знала (або повинна була знати) про діяльність хакерської групи на своїй території і нічого не вчинила, її можуть вважати співвідповідальною за завдану шкоду. Хоча на практиці довести знання чи бездіяльність держави також непросто, цей механізм зменшує залежність від атрибуції: достатньо встановити факт, що атака фізично йшла з ресурсів на території держави *X* і що *X* не допомогла її зупинити. Наприклад, у випадку масових *ransomware*-атак 2021 р. (на кшталт *Colonial Pipeline* у США) американська сторона поставила вимогу до російської держави як до країни, де орудували групи здирників, вжити заходів проти них, вказуючи, що невиконання такого обов'язку буде розцінено негативно.

Другий підхід – підвищення прозорості та співпраці в атрибуції. У відповідь на проблему, що держави не діляться доказами, з'являються ініціативи зі створення міжнародних платформ обміну інформацією про кібератаки. Одна з ідей – заснувати міжнародне агентство з атрибуції, яке б незалежно розслідувало великі кіберінциденти і робило авторитетний висновок щодо винуватців. На перший погляд, це схоже на моделі в інших сферах (наприклад МАГАТЕ в ядерній галузі або Спільний механізм ООН-ОЗХЗ з розслідування хімічних атак у Сирії).

Проте дослідники скептично оцінюють реалізовність такої ідеї у кіберсфері. *Tsagourias* (2024) зазначає низку проблем: небажання держав поступатися суверенітетом і дозволяти зовнішнім агентствам "копатися" в їхніх мережах; ризик розкриття чутливої інформації; складність досягнення згоди щодо того, які повноваження матиме таке агентство. Потенційно потужні держави або бойкотуватимуть, або обмежуватимуть мандат такої установи, щоб захистити власні кібертаємниці. До того ж, як слушно зауважено науковцем, стандарти доказування досі різняться – немає єдиного критерію (на кшталт "поза розумним сумнівом" чи "високого ступеня ймовірності"), що приймався б усіма сторонами для кіберінцидентів. Без цього навіть висновки агентства можуть оскаржуватися окремими державами. Тому, принаймні у короткостроковій перспективі, більш реалістичним є розширення добровільного міждержавного співробітництва: створення коаліцій з розслідування (як це відбувається вже зараз у форматі спільних заяв кількох союзників щодо атрибуції певної атаки), обмін даними між національними командами реагування на інциденти (*CERT*), спільні кібернавчання тощо. В таких умовах держави, що технологічно відстають, можуть отримати допомогу від партнерів у встановленні винних, а відповідні заяви будуть більш легітимними, якщо їх підтримує багато країн.

Третій напрям – адаптація правових критеріїв атрибуції під реалії кібероперацій. Якщо повернутися до доктрин "ефективного" і "загального контролю", в науці дедалі частіше лунає думка, що вони є двома точками спектра, а не взаємозаперечними опціями. Деякі автори пропонують проміжні або комбіновані критерії. Так, китайські дослідники *Cheng* та *Li* (2025) вводять концепцію "суттєвої підтримки" як критерію: якщо держава надала приватній групі хакерів суттєві ресурси чи переваги, що зробили можливою або значно посилили атаку, цього може бути достатньо для атрибуції відповідальності. Простіше кажучи, навіть якщо держава прямо не керувала кожним кроком, але створила умови для атаки (дала техніку, фінанси, доступ до мереж), вона має нести відповідальність поряд із виконавцями. Ця пропозиція фактично є розвитком ідеї "співучасті" держави (*aider and abettor*) у чужому правопорушенні.

У класичному міжнародному праві є норма про заборону державі надавати допомогу або підтримку в здійсненні правопорушення іншою державою (стаття 16 Проєкту статей). У кіберсфері ж пропонується притягати державу за допомогу недержавним суб'єктам. Наприклад, якщо з'ясується, що спецслужби держави *A* передали хакерам інформацію про вразливості систем держави *B*, які ті потім використали для атаки, – держава *A* могла б бути відповідальною на підставі "суттєвої підтримки", навіть якщо не віддавала наказу атакувати. Такий підхід, безумовно, полегшить доведення причетності, бо залишає менше простору для маневру: державам-спонсорам доведеться або повністю відмовляти в будь-якій підтримці хакерам, або ризикувати бути викритими.

Низка експертів також наголошує на необхідності розробити чіткі стандарти доказів і рівень впевненості, потрібний для міжнародно-правової атрибуції. Зараз кожна держава де-факто вирішує сама, який обсяг доказів вважає достатнім, щоб публічно звинуватити іншу в кібератаці. Відсутність узгодженості веде до різних практик: одні країни пред'являють технічні звіти, інші обмежуються загальними заявами. Уявна "шкала впевненості" коливається від дуже низької (лише підозра) до майже повної (заснованої на секретних даних розвідки). Для підвищення довіри деякі дослідники пропонують встановити спільний режим розкриття доказів: наприклад, публікувати індикатори компрометації (*IoC*) атак, хеші шкідливого ПЗ, маршрути, залучені *IP* – тобто технічну інформацію, яку можуть перевірити незалежні експерти (*Tsagourias*, 2024). Це б дозволило світовій спільноті самостійно оцінити атрибуцію, а не сприймати її як політичну заяву. Звичайно, частина даних (зокрема розвідувальні джерела) лишатиметься закритою, але хоча б мінімальний прозорий пакет доказів міг би стати новим стандартом. У 2015 р. та ж доповідь *GGE* зазначила: факт, що атака ніби "почалася з території держави *X*", сам по собі не є доказом вини держави *X* (*The Hague Program for Cyber Norms, n. d.*). Тому просто вказати на чужий *IP* недостатньо, треба обґрунтувати зв'язок із державною політикою або органами. Це теж свого роду керівництво для доведення причетності.

Практична реалізація нових підходів поки відбувається повільно, але деякі тенденції додають оптимізму. По-перше, дедалі більше держав публічно визнають, що міжнародне право поширюється на кіберпростір, і намагаються конкретизувати як. Наприклад, низка західних країн оприлюднила національні позиції, де прямо згадується відповідальність держав за кібератаки та допускається застосування контрзаходів у відповідь на кіберправопорушення. Це створює прецеденти політичної волі не залишати інциденти без наслідків. По-друге, співпраця з приватним сектором (зокрема з великими *IT*-компаніями та кібербезпековими фірмами) допомагає отримувати докази. Неурядові актори, такі як компанія *Microsoft* чи лабораторії *Mandiant*, нерідко самі проводять атрибуцію складних атак і називають винуватців – іноді навіть раніше за уряди. Хоча їхні звіти не мають статусу офіційного міжнародно-правового доказу, вони формують суспільне сприйняття і створюють тиск на уряди з метою визнати факти. Нерідко держави спираються на такі розслідування, щоб зробити офіційний висновок. У такий спосіб розширюється багатостороннє коло суб'єктів атрибуції, що сприяє об'єктивності.

По-третє, триває робота в рамках ООН: окрім *GGE*, з 2019 р. функціонує Відкритий робочий механізм (*Open-Ended Working Group*, *OEWG*), де всі держави можуть обговорювати питання міжнародної інформаційної безпеки. У своєму звіті 2021 р. *OEWG* закликав продовжувати діалог щодо застосування міжнародного права в кіберпросторі та згадав про необхідність мирного вирішення спорів і дотримання

суверенітету в ІКТ-середовищі (*Schmitt*, 2021, *June* 10). Хоча конкретних нових норм *OEWG* не запропонував, сам факт багаторазового підтвердження принципів (нерозповсюдження конфлікту, неприпустимості втручання) формує очікування відповідальної поведінки. Це означає, що держава, причетна до кібератаки, все більше ризикує отримати негативні політичні та репутаційні наслідки.

Загалом можна окреслити кілька перспективних напрямів удосконалення. Розвиток звичаєвих норм: поступове перетворення рекомендацій *GGE* (про заборону проксі, *due diligence*) на загальновизнані звичаї, обов'язкові для всіх держав. Якщо більшість держав буде їх дотримуватися і посилатися на них, порушники нестимуть репутаційні втрати і матимуть менше підтримки.

Зміна підходу судових інстанцій: у разі, якщо справа про кібератаку коли-небудь дійде до Міжнародного Суду ООН чи арбітражу, ці органи можуть використати шанс уточнити критерії атрибуції в кіберпросторі – можливо, відійти від буквалізму "ефективного контролю" і врахувати специфіку кібероперацій. Таке рішення стало б прецедентом.

Перегляд проєкту статей про відповідальність: теоретично, в майбутньому *ILC* могла б доповнити статті 2001 р. коментарями щодо кіберпростору або навіть новими положеннями (наприклад окремою статтею про відповідальність за кібератаки, здійснені недержавними акторами). Поки цього не сталося, але тема обговорюється серед юристів-міжнародників.

Міжнародні договірні ініціативи: деякі держави пропонують укласти глобальну або багатосторонню угоду про правила поведінки в кіберпросторі. Якби в такому документі прописали обов'язок співпраці в атрибуції, обміні інформацією, можливо, навіть створили механізм розслідування, це стало б значним прогресом. Наразі позиції держав (особливо кібердержав на кшталт США, росії, Китаю) щодо такого договору різняться, тому його перспектива туманна. Водночас ідеї "Паризького заклику" 2018 р., "Норм поведінки в кіберпросторі" від груп експертів тощо – це кроки до спільних рамок.

Розширення публічної атрибуції: експерти радять державам частіше робити спільні публічні заяви про винуватців кібератак, за можливості супроводжуючи їх доказами (*Banks*, 2021). Така публічність виконує дві функції: з одного боку, стримує потенційних агресорів (бо вони бачать, що їх викриють і їм доведеться реагувати на звинувачення), з іншого – легітимує відповідні дії жертви (наприклад контрзаходи чи санкції) в очах міжнародної спільноти. Іншими словами, прозора атрибуція робить відповідальність більш реальною.

Підсумовуючи, можна сказати, що механізм "доведення причетності" у випадках кібератак лише формується. На перехідному етапі міжнародне право стикається з "дилемою нормативної невдачі" (*Cheng & Li*, 2025), коли наявні правила не дають чіткого результату. Але розуміння проблеми та накопичення практики поступово прокладають шлях до нових рішень.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило, що чинний міжнародно-правовий режим не забезпечує ефективного механізму притягнення держав до відповідальності за кібератаки, здійснені третіми акторами. Критерій "ефективного контролю" встановлює надмірно високий стандарт доказування, що в умовах кіберпростору майже неможливо реалізувати. Як наслідок, держави – спонсори кібератак успішно приховують свою причетність, використовуючи технології анонімізації та правові прогалини. Відсутність узгоджених міжнародних процедур атрибуції значно ускладнює реалізацію жертвами кіберінцидентів свого права на контрзаходи та самооборону, а також сприяє збереженню безкарності у кіберсфері.

Водночас у міжнародній практиці простежуються позитивні зрушення – формування політичних зобов'язань щодо заборони використання проксі-акторів, вимог до належної сумлінності держав та пошуку нових критеріїв атрибуції, зокрема на основі концепції "суттєвої підтримки". Для розв'язання цих проблем запропоновано низку нових підходів. Зокрема, рекомендується запровадити гнучкіші критерії атрибуції – наприклад проміжний стандарт "суттєвої підтримки", що дозволяє приписати відповідальність державі, яка надає суттєву підтримку недержавним акторам, навіть без прямого "ефективного контролю". Одночасно необхідно розробити спільні стандарти доказування та прозорості при публічній атрибуції (наприклад публікацію технічних індикаторів кібератак і залучення незалежних експертів) та посилити роль міжнародних інституцій і співпрацю з приватним сектором у розслідуваннях інцидентів. Реалізація цих заходів може перевести питання відповідальності за кібератаки з гіпотетичної площини у практичну й поступово приборкати нинішній "Дикий Захід" у кіберпросторі. Загалом формування ефективного режиму атрибуції та відповідальності потребує консолідації політичної волі держав і оновлення правових доктрин, адже лише так можна забезпечити безпечне та стабільне цифрове майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Banks, W. C. (2021). Cyber attribution and state responsibility. *International Law Studies*, *97*(1), 1039–1072. https://digital-commons.usnwc.edu/ils/vol97/iss1/43

Cheng, L., & Li, H. (2025). *State responsibility in the context of cyberwarfare: dilemma identification and path reconstruction.* https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/ijld-2025-2005/html

European Court of Human Rights. (2007, July 12). *Case of Jorgić v. Germany* (Application no. 74613/01), Judgment. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-117698&filename=CASE%20OF%20JORGIC%20v.%20GERMANY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.docx

International Court of Justice. (1986, June 27). *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Merits Judgment. https://www.icj-cij.org/case/70

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (1999, July 15). *Prosecutor v. Dusko Tadić.* Appeals Chamber Judgment. https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf

Levite, A. E., Lu, C., Perkovich, G., & Yang, F. (2022, March 28). *Managing U.S. – China Tensions Over Public Cyber Attribution*. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/2022/03/28/managing-u.s.-china-tensions-over-public-cyber-attribution-pub-86693

Schmitt, M. (2021, June 10). *The Sixth United Nations GGE and International Law in Cyberspace*. https://www.justsecurity.org/76864/the-sixth-united-nations-gge-and-international-law-in-cyberspace/

Sepich, J. (2023, April 19). *The evolution of cyber attribution.* American University, Center for Security, Innovation & New Technology. https://www.american.edu/sis/centers/security-technology/the-evolution-of-cyber-attribution.cfm

The Hague Program for Cyber Norms. (n. d.). *Cumulative Recommendations in the UN GGE Reports (2010–2015).* https://www.thehaguecybernorms.nl/cumulative-recommendations-in-the-un-gge-reports

Tsagourias, N. (2024). *Cyber Attribution Agencies: A Sceptical View.* https://www.qil-qdi.org/cyber-attribution-agencies-a-sceptical-view/

United Nations General Assembly. (2001, July 26). *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Titles and Texts of the Draft Articles.* https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримувала фінансування для цього дослідження. Дослідження здійснено за кошти автора та з її власної ініціативи.

Звєрєва, К. (2025). Відповідальність держави за кібератаки третіх сторін в умовах анонімності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 32–44. https://doi.org/ 10.31617/3.2025(140)03

Надійшла до редакції 16.07.2025.
Прийнято до друку 26.08.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)04
УДК 665.612:347.77.043

ДОБРЯНСЬКА Наталія
https://orcid.org/0000-0002-6319-0409

к. ю. н., професор, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, Україна
Natalya2008@ukr.net

DOBRIANSKA Nataliia
https://orcid.org/0000-0002-6319-0409

PhD (Law), Professor, Associate Professor at the Department of Public and Private Law Educational and Scientific Humanitarian Institute of V. I. Vernadsky Taurida National University

33, John McCain St., Kyiv, 01042, Ukraine
Natalya2008@ukr.net

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ЛІЦЕНЗУВАННЯ ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

Висвітлено широке коло питань, присвячених визначенню проблем та перспектив удосконалення ліцензування діяльності у сфері постачання природного газу в Україні. Актуальність дослідження зумовлена практичною та правовою недосконалістю механізмів ліцензування діяльності на ринку природного газу з огляду на наявні проблеми з прозорістю процедур, надмірною бюрократизацією, неоднозначністю тлумачення норм законодавства, а також з недостатнім контролем за виконанням ліцензійних умов. Ці фактори створюють ризики для функціонування ринку та знижують довіру як з боку споживачів, так і з боку потенційних інвесторів. Тому проведення аналізу проблем чинної системи ліцензування та визначення шляхів її вдосконалення набувають особливої актуальності. Дослідження має практичне значення для формування ефективного правового поля, що дасть змогу забезпечити стабільність постачання природного газу і сприятиме розвитку конкурентного ринку. В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що в умовах повномасштабної війни в Україні проблеми ліцензування на ринку природного газу не лише залишились актуальними, але й загострилися через низку специфічних чинників, пов'язаних із безпекою, економікою та державною координацією.

RISK-ORIENTED APPROACH TO THE LICENSING OF NATURAL GAS SUPPLY

A wide range of issues dedicated to identifying problems and prospects for improving the licensing of activities in the field of natural gas supply in Ukraine has been highlighted. The relevance of the study is due to the practical and legal imperfection of the mechanisms for licensing activities in the natural gas market, considering the existing problems with the transparency of procedures, excessive bureaucracy, ambiguity in the interpretation of legislative norms, as well as insufficient control over the implementation of licensing conditions. These factors create risks for the functioning of the market and reduce trust from both consumers and potential investors. Therefore, conducting an analysis of the problems of the current licensing system and identifying ways to improve it is especially relevant. The study has practical significance for the formation of an effective legal framework that will ensure the stability of natural gas supply and promote the development of a competitive market. This study is based on the hypothesis that in the conditions of a full-scale war in Ukraine, the licensing issues in the natural gas market not only remained relevant, but have also intensified due to a number of specific factors related to security, the economy and state coordination. To verify and confirm this hypothesis, a system of general and

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Для перевірки та підтвердження цієї гіпотези застосовано систему методів загальноправового та спеціально-юридичного характеру. Залучення аналітичних методів, таких як дедукція, індукція, порівняння, дало можливість окреслити наявні правові недоліки у сфері ліцензування діяльності на ринку природного газу. Системний підхід використано під час виявлення взаємозв'язків між елементами ліцензійної системи. Формально-юридичний метод покладено в основу визначення деяких особливостей системи ліцензування діяльності на ринку природного газу в умовах воєнного стану. На основі емпіричного методу досліджено практику застосування відповідальності до суб'єктів ліцензування. Метод прогнозування уможливив окреслити перспективи розвитку та реформування галузі. Отримані у процесі проведеного дослідження результати підтвердили висунуту гіпотезу.

Ключові слова: енергетика, ринок природного газу, ліцензування, проблеми, законодавчі недоліки, регулятор.

special legal methods was applied. The involvement of analytical methods, such as deduction, induction, and comparison, made it possible to outline the existing legal shortcomings in the field of licensing activities in the natural gas market. The systematic approach was used in identifying the relationships between the elements of the licensing system. The formal and legal method was used as the basis for determining some features of the licensing system for activities in the natural gas market under martial law. Based on the empirical method, the practice of applying responsibility to licensing entities has been studied. The forecasting method made it possible to outline the prospects for the development and reform of the industry. The results obtained in the course of the research confirmed the hypothesis of this study.

Keywords: energy sector, natural gas market, licensing, issues, legislative shortcomings, regulator.

JEL Classification: K23.

Вступ

Ринок природного газу в Україні переживає період глибоких трансформацій, спрямованих на забезпечення його відкритості, прозорості та відповідності європейським стандартам. Одним із ключових інструментів державного регулювання цієї сфери є система ліцензування діяльності з постачання природного газу. Однак на практиці механізми ліцензування виявляються не завжди ефективними: існують проблеми з прозорістю процедур, надмірною бюрократизацією, неоднозначністю тлумачення норм законодавства, а також недостатнім контролем за виконанням ліцензійних умов. Тому аналіз проблем, що виникають у процесі ліцензування та визначення шляхів її вдосконалення, набуває особливої актуальності. Дослідження має практичне значення для формування ефективного правового поля, що дасть змогу забезпечити стабільність постачання природного газу і сприятиме розвитку конкурентного ринку.

Деякі питання, пов'язані з дослідженням адміністративних процедур на ринку природного газу, вивчали у своїх працях такі науковці, як М. Ю. Василів, І. В. Подрез-Ряполова, Г. І. Пушак, А. В. Тресков, Д. І. Юморанов та ін. Аналіз деяких публікацій показує, що одні вчені (зокрема М. Ю. Василів, Г. І. Пушак та ін.) присвятили свої дослідження загальноправовим проблемам розвитку ринку природного газу в Україні. Інші (наприклад А. В. Тресков, Д. І. Юморанов та ін.) – зосередили увагу навколо правових засад здійснення державного регулювання, включно з контролем за суб'єктами господарювання, що здійснюють діяльність на ринку природного газу.

Натомість питання правового регулювання системи ліцензування діяльності на ринку природного газу досліджувалися фрагментарно – попри наявність окремих праць з цього напряму (наприклад І. В. Подрез-

Ряполової), у більшості з них не враховані особливості, притаманні процесу ліцензування та провадження ліцензійної діяльності в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є виявлення теоретико-правових проблем у системі ліцензування діяльності на ринку природного газу в Україні та формування пропозицій щодо її вдосконалення. Для реалізації цієї мети поставлені та виконані такі завдання: проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює ліцензування діяльності на ринку природного газу; виявлено системні проблеми, що виникають при реалізації ліцензійної діяльності на практиці; розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання та спрощення ліцензійних процедур у сфері діяльності на ринку природного газу України.

В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що в умовах дії воєнного стану в Україні проблеми ліцензування на ринку природного газу не лише залишились актуальними, але й загострилися через низку специфічних чинників, пов'язаних із безпекою, економікою та державною координацією. Для підтвердження цієї гіпотези автор використав низку загальноправових і спеціально-юридичних методів.

Інформаційно-аналітичною основою дослідження стали праці вітчизняних вчених, норми національного законодавства, судова практика та деякі матеріали Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері енергетики і комунальних послуг (далі – НКРЕКП).

На підтвердження висунутої гіпотези з використанням визначеної вище методології проведено три етапи дослідження. На першому етапі за допомогою загальнотеоретичних аналітичних методів здійснено огляд і аналіз законодавчої бази України у сфері ліцензування діяльності на ринку природного газу; досліджено наукові праці у цій сфері. Другий етап містив емпіричне дослідження, що включало аналіз судової практики та практики НКРЕКП щодо ліцензування. На третьому етапі використані переважно прогностичні методи та методи правового моделювання, які дали змогу розробити практичні рекомендації щодо удосконалення законодавства у цій сфері.

Для більш повного та всебічного висвітлення проблеми дослідження і реалізації постановленої мети та завдань статтю поділено на три частини.

Перша частина містить аналіз чинного законодавства України щодо ліцензування діяльності на ринку природного газу з метою визначення поточного стану у цій сфері, а також дослідження теоретичних матеріалів.

Друга присвячена виявленню системних проблем у сфері ліцензування, зокрема формалізму процедур, надмірного адміністративного навантаження та неузгодженості між органами.

В останній частині розглядаються можливості реформування ліцензійної системи: спрощення процедур, цифровізація, впровадження ризик-орієнтованого підходу та євроінтеграційні перспективи тощо.

1. Правове регулювання ліцензування діяльності з постачання природного газу

Досліджуючи проблеми правового характеру у сфері ліцензування діяльності на ринку природного газу, передусім необхідно звернути увагу на складність, недостатню систематизованість та розрізненість законодавчої бази у цій сфері.

Зокрема, це питання тією чи іншою мірою регулюється законами України "Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг" (2016), "Про ринок природного газу" (2015), "Про ліцензування видів господарської діяльності" (2015) та ін., постановами НКРЕКП "Про затвердження Кодексу газорозподільних систем" (2015), "Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності на ринку природного газу" (2017), "Про затвердження Порядку контролю за дотриманням ліцензіатами, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах та ліцензійних умов" (2018) та ін.

І це лише основний перелік нормативно-правових актів, що визначають ліцензійні процедури діяльності на ринку природного газу, ліцензійні та інші адміністративні умови, яких має дотримуватися ліцензіат, що провадить діяльність на ринку природного газу, зокрема умови щодо ціноутворення, якості газу, що постачається і розподіляється, способу та порядку його постачання, а також порядку здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов тощо.

Аналіз положень вищенаведеного законодавства дає підстави зробити висновок, що ліцензування на ринку природного газу в Україні передбачає отримання ліцензії для здійснення господарської діяльності на ринку природного газу, яка видається відповідним державним органом, зокрема НКРЕКП. Основна мета ліцензування – забезпечення стабільного та безпечного функціонування ринку газу, захист інтересів споживачів та недопущення порушень з боку суб’єктів господарювання.

Як обґрунтовано зазначається з цього приводу у науковій літературі, ліцензування видів господарської діяльності на ринку природного газу охоплює широке коло процесів, які мають бути чітко врегульовані відповідними законодавчими актами та бути прозорими. Вчені вважають, що саме єдиний ефективний механізм ліцензування забезпечуватиме належний вплив і контроль держави за діяльністю суб’єктів природних монополій і суміжних з ними ринків (Подрез-Ряполова, 2018).

В Україні перебуває у стадії становлення система, що передбачає безперешкодне обрання споживачами постачальника природного газу на конкурентних умовах, очевидно, що ключовими критеріями є ціна за товар, умови постачання (пакетні пропозиції) та якість обслуговування (Пушак & Василів, 2021).

Аналіз сучасної бази нормативно-правової основи ліцензування діяльності на ринку природного газу показує такі основні недоліки: складність та безсистемність законодавства; нормативно-правова база

постійно змінюється, що ускладнює для суб'єктів господарювання процес отримання ліцензії й подальшого дотримання ліцензійних умов; отримання ліцензії та виконання ліцензійних вимог потребує значних фінансових витрат, що може бути обтяжливим для малих і середніх підприємств; деякі положення нормативно-правових актів містять суперечливі норми, а також норми, які допускають неоднозначне трактування, що призводить до невизначеності та додаткових складнощів у процесі ліцензування.

2. Проблеми реалізації ліцензійних процедур щодо суб'єктів, які проводять діяльність на ринку природного газу

Для визначення проблем реалізації ліцензійних процедур щодо суб'єктів, які проводять діяльність на ринку природного газу, звернемося до прикладів практики діяльності НКРЕКП у цій сфері, а також до аналізу судової практики.

Одним із показових прикладів є Постанова НКРЕКП № 827 (2025, 3 червня), якою були застосовані санкції до ТОВ "Газорозподільні мережі України" за недотримання вимог нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку природного газу, та порушення Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розподілу природного газу.

На підставі аналізу цієї постанови можна вказати на низку системних порушень та слабкі місця у самій системі ліцензування. За обставинами справи НКРЕКП встановила такі порушення, допущені ліцензіатом, а саме: порушення Кодексу газорозподільних систем – несвоєчасне надсилання замовникам запитів на уточнення даних, ігнорування процедур у випадках відсутності вільної потужності, ненадання своєчасного договору та технічних умов, недотримання строків приєднання і технічного виконання, відсутність або недостатня функціональність електронних сервісів, які мали б забезпечувати прозору взаємодію із замовниками тощо; порушення Ліцензійних умов, що виразилися у провадженні діяльності поза межами заявлених об'єктів, неповідомленні про зміни у даних ліцензії, нецільовому використанні коштів із тарифної виручки та ін.

Окрім того, аналіз Постанови НКРЕКП № 827 (2025, 3 червня) дає змогу виділити низку проблем ліцензійного регулювання: значна кількість системних порушень зі сторони ліцензіата свідчить, що механізм постійного моніторингу або не працює, або має низьку ефективність; формальність при видачі ліцензій – з огляду на те, що товариство порушує ключові умови, отже, в момент видачі ліцензії або під час продовження діяльності не здійснено достатнього аналізу операційної спроможності компанії; відсутність дієвих запобіжників при змінах у структурі компанії; низький рівень цифровізації контролю; інституційна слабкість виконання рішень НКРЕКП тощо.

Судова практика у справах щодо оскарження рішень НКРЕКП, якими до суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на ринку

природного газу, застосовані заходи відповідальності за порушення ліцензійних умов, також свідчить про наявність системних проблем у досліджуваній сфері.

У деяких випадках суди стають на сторону НКРЕКП, відмовляючи у задоволенні позову та наголошуючи, що НКРЕКП має широку дискрецію у питанні здійснення контролю за суб'єктами господарювання, що провадять діяльність на ринку природного газу та, за наявності відповідних правових підстав, у застосуванні до такого суб'єкта заходів впливу (Постанова Верховного Суду № 380/744/20, 2021, 28 липня).

Водночас в інших випадках суди визнавали, що внаслідок невідповідності положень Ліцензійних умов, зокрема з розподілу природного газу критерію якості закону з огляду на неможливість забезпечення її однакового застосування, виявлені НКРЕКП порушення не можна однозначно віднести до порушення Ліцензійних умов. Наприклад, розглядаючи справу № 280/160/20, Верховний Суд у постанові від 28 липня 2021 року зазначив, що п. 2.1 глави 2 Ліцензійних умов містить невизначений термін ("інші нормативно-правові акти"), що може призводити до непредбачуваного застосування цього пункту, оскільки під цей термін можна підвести будь-який нормативно-правовий акт, що означає надання НКРЕКП дискреційних повноважень у сфері притягнення ліцензіатів до відповідальності, які не мають чітко визначених меж (Постанова Верховного Суду № 280/160/20, 2021, 28 липня).

Важливо зазначити, що, як показує практика діяльності НКРЕКП (Постанова НКРЕКП № 827, 2025, 3 червня) у сфері ліцензування діяльності на ринку природного газу, а також ситуація навколо енергетичної безпеки держави, в умовах воєнного стану в Україні проблеми ліцензування на ринку природного газу не лише залишились актуальними, але й загострилися через низку специфічних чинників, пов'язаних із безпекою, економікою та державною координацією, а саме: ускладнення контролю за діяльністю ліцензіатів з огляду на обмежені можливості проведення перевірок через воєнні дії в окремих регіонах, неможливість фіксації порушень або фізичного доступу до об'єктів газорозподільної системи; втрата або пошкодження газової інфраструктури через руйнування об'єктів, зазначених у ліцензійних документах (газопроводів, пунктів обліку тощо), роблять актуальним переоформлення чи перегляд ліцензій, що не завжди своєчасно виконується; недотримання обов'язків щодо звітності, адже через бойові дії частина ліцензіатів не надає оперативну або повну звітність, зокрема про обсяги поставок, зміну структури компаній, стан виконання тарифів і планів розвитку; недостатній рівень комунікації зі споживачами, оскільки у багатьох випадках ліцензіати не забезпечують роботу кол-центрів, сайтів тощо.

3. Напрями вдосконалення ліцензійного регулювання діяльності на ринку природного газу

Гармонізація українського законодавства з актами ЄС є ключовою умовою створення ефективного, прозорого та конкурентного газового

ринку. Серед основних актів ЄС, які безпосередньо стосуються регулювання ринку природного газу, варто виділити: Директиву 2009/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 року про спільні правила для внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС, яка є одним із наріжних каменів європейського енергетичного законодавства. Вона встановлює спільні правила щодо організації та функціонування внутрішнього ринку природного газу, включно з питаннями доступу третіх сторін до газотранспортних систем, відокремлення операторів від постачальників, а також визначення прав та обов'язків споживачів (Директива 2009/73/ЄС, 2009); Регламент (ЄС) 2017/1938 Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2017 року про заходи для забезпечення безпеки постачання газу та скасування Регламенту (ЄС) № 994/2010, який зосереджений на безпеці постачання газу та забезпеченні стабільного та надійного постачання газу, а також передбачає механізми попередження та реагування на кризи постачання, що допомагає уникнути ситуацій, які можуть негативно позначитися на споживачах (Регламент (ЄС) 2017/1938, 2017).

На підставі проведеного дослідження та з урахуванням здійсненого аналізу практики роботи НКРЕКП та судової практики, а також напрацювань деяких науковців (Тресков, 2017) можна запропонувати такі основні напрями вдосконалення ліцензійного регулювання діяльності на ринку природного газу: 1) спрощення та стандартизація ліцензійних процедур завдяки скороченню термінів розгляду заявок на отримання ліцензії, запровадження єдиного електронного вікна для подачі документів і комунікації з регулятором, уніфікація вимог до документації, прозорість критеріїв відмови й анулювання ліцензій; 2) цифровізація ліцензійної системи – перехід на повну або часткову електронну подачу, розгляд і моніторинг ліцензій через інтегровану онлайн-платформу; автоматизований облік дотримання ліцензійних умов з можливістю публічного доступу до базових даних; електронна взаємодія між органами, які беруть участь у контролі та регулюванні; 3) упровадження ризик-орієнтованого підходу шляхом запровадження диференціації вимог до ліцензіатів залежно від обсягу діяльності та рівня потенційних ризиків, систематичного аудиту і моніторингу порушень з пріоритетом на суб'єкти, які викликають найбільше нарікань або скарг; 4) підвищення відповідальності ліцензіатів за серйозні порушення ліцензійних умов, що має супроводжуватися чітким законодавчим закріпленням градації порушень і відповідальності за них та ін.

Висновки

На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що ліцензійне регулювання діяльності на ринку природного газу в Україні є перевантаженим та ускладненим, часто змінюється і має розрізнене регулювання з боку кількох органів, а самі ліцензійні процедури мають елементи формалізму та зайвої бюрократії, що створює труднощі для суб'єктів господарювання, особливо нових учасників ринку.

Аналіз судової практики та практики НКРЕКП дав змогу виявити численні порушення, які демонструють неефективність механізмів державного нагляду. У статті також доведено, що воєнний стан ускладнив контроль зі сторони НКРЕКП за ліцензіатами, зумовив руйнування нафтогазової інфраструктури, призвів до втрати технічного персоналу й ослаблення ролі регулятора, що підтверджує гіпотезу про посилення системних проблем у надзвичайних умовах у сфері ліцензування на ринку природного газу.

На основі аналітичного, емпіричного та прогностичного підходів запропоновано практичні кроки: спрощення і цифровізація процедур; впровадження ризик-орієнтованого нагляду; узгодження з європейськими директивами; посилення відповідальності ліцензіатів та відкритості системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Директива 2009/73/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 13 липня 2009 року стосовно спільних правил внутрішнього ринку природного газу та така, що скасовує Директиву 2003/55/ЄС (2009). https://energysecurityua.org/ua/pereklad-zakonodavstva-es/dyrektyva-2009-73-yes-yevropeyskoho-parlamentu-i-rady/	Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC (2009). https://energysecurityua.org/ua/pereklad-zakonodavstva-es/dyrektyva-2009-73-yes-yevropeyskoho-parlamentu-i-rady/
Закон України "Про ліцензування видів господарської діяльності" № 222-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/222-19#Text	Law of Ukraine "On licensing types of economic activity" No. 222-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/222-19#Text
Закон України "Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг" № 1540-VIII (2016). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text	Law of Ukraine "On the National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Public Utilities" No. 1540-VIII (2016). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text
Закон України "Про ринок природного газу" № 329-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text	Law of Ukraine "On the natural gas market" No. 329-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text
Подрез-Ряполова, І. В. (2018). *Особливості правового регулювання ліцензування господарської діяльності з постачання природного газу.* https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18-36.pdf	Podrez-Riapolova, I. V. (2018). *Features of the legal regulation of licensing of economic activities related to the supply of natural gas.* https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18-36.pdf
Постанова Верховного Суду у справі № 280/160/20 (2021, 28 липня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/98614634	Resolution of the Supreme Court (2021), in case No. 280/160/20 (2021, July 28). https://reyestr.court.gov.ua/Review/98614634
Постанова Верховного Суду у справі № 380/744/20 (2021, 28 липня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/98614663	Resolution of the Supreme Court No. 380/744/20 (2021, July 28). https://reyestr.court.gov.ua/Review/98614663
Постанова Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг "Про затвердження Кодексу газорозподільних систем" № 2494 (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0428874-18#Text	Resolution of the National Commission for Regulation in the sphere of Energy and Public Utilities "On the approval of the Code of Gas Distribution Systems" No. 2494 (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0428874-18#Text

Постанова Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг "Про затвердження Порядку контролю за дотриманням ліцензіатами, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах та ліцензійних умов" № 428 (2018). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0428874-18#Text	Resolution of the National Commission for Regulation in the sphere of Energy and Public Utilities "On approval of the Procedure for monitoring compliance by licensees engaged in activities in the spheres of energy and public utilities with legislation in the relevant areas and licensing conditions" No. 428 (2018). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0428874-18#Text
Постанова Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг "Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності на ринку природного газу" № 201 (2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0201874-17#n14	Resolution of the National Commission for Regulation in the Field of Energy and Public Utilities "On approval of the Licensing Conditions for conducting economic activities in the natural gas market" No. 201 (2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0201874-17#n14
Постанова Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг "Про застосування санкцій" № 827 (2025, 3 червня). https://www.nerc.gov.ua/timeline?&type=acts	Resolution of the National Commission for Regulation in the sphere of Energy and Public Utilities "On the Application of Sanctions" No. 827 (2025, June 3). https://www.nerc.gov.ua/timeline?&type=acts
Пушак, Г. І., & Василів, М. Ю. (2021). Проблеми розвитку ринку природного газу в Україні на конкурентних засадах. *Вісник економічної науки України*, (2), 76–83.	Pushak, G. I., & Vasyliv, M. Yu. (2021). Problems of developing the natural gas market in Ukraine on a competitive basis. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, (2), 76–83.
Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) (ЄС) № 2017/1938 від 25 жовтня 2017 року про заходи для гарантування безпеки постачання газу та про скасування Директиви (ЄС) № 994/2010 (2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-17#Text	Regulation of the European Parliament and of the Council (EU) No. 2017/1938 of October 25, 2017, on measures to ensure the security of gas supply and repealing Directive (EU) No. 994/2010 (2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-17#Text
Тресков, А. В. (2017). Теоретичні засади державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу в контексті забезпечення енергетичної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України.* Серія: Державне управління, *1*(6), 375–381.	Treskov, A. V. (2017). Theoretical foundations of state regulation of the development of the fuel and energy complex in the context of ensuring energy security. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine.* Series: Public Administration, *1*(6), 375–381.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримувала фінансування для цього дослідження. Дослідження здійснено за кошти автора та з її власної ініціативи.

Добрянська, Н. (2025). Ризик-орієнтований підхід до ліцензування постачання природного газу. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 45–53. https://doi.org/ 10.31617/3.2025(140)04

Надійшла до редакції 14.07.2025.
Прийнято до друку 18.08.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)05
УДК 004.738.5:330.123.6(477)

ГУРЖІЙ Анна
https://orcid.org/0000-0001-5757-592X
к. ю. н., доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
a.hurzhii@ knute.edu.ua

GURZHII Anna
https://orcid.org/0000-0001-5757-592X
PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Information Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
a.hurzhii@ knute.edu.ua

ШЕВЧЕНКО Олена
https://orcid.org/0000-0001-7833-5271
к. ю. н., доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
o.shevchenko@knute.edu.ua

SHEVCHENKO Olena
https://orcid.org/0000-0001-7833-5271
PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Information Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
o.shevchenko@knute.edu.ua

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Реалізація принципу відкритості та доступності органів державної влади для громадян стала можливою завдяки курсу на запровадження електронного врядування. Важливою складовою цього процесу став розвиток електронних публічних послуг як крок до вдосконалення взаємодії держави з населенням. Позитивні зміни громадяни відчули, на жаль, у важкі для України часи – під час пандемії COVID-19, воєнних дій та широкомасштабного вторгнення ворога. Проте ці обставини сприяли пришвидшенню опанування нових інтернет–технологій та впровадження інших можливостей віддаленої роботи, в тому числі й способів звернення до органів державної влади. До того ж з розвитком інформаційних технологій продовжує розвиватися й сфера публічних послуг, що потребує нових досліджень. В основу цього дослідження покладено гіпотезу, що електронні публічні послуги можуть стати основою для покращення обслуговування фізичних осіб з боку органів публічної влади, одним з елементів подолання корупції у державі та мають перспективи розвитку і вдосконалення. Дослідження базується на комплексному і системному підході до аналізу перспектив розвитку електронних публічних послуг. Наголошено на стрімкому розвитку зазначеної сфери в Україні. Об'єднання інформаційних даних різних реєстрів спростило пошукову роботу, тож напрацювання мають тривати. Автоматизація у процесах видачі

THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC PUBLIC SERVICES IN UKRAINE

The implementation of the principle of openness and accessibility of public authorities to citizens has become possible thanks to the course towards introducing e-governance. An important component of this process has been the development of electronic public services as a step towards improving the interaction between the state and the population. Unfortunately, citizens felt positive changes during difficult times for Ukraine – the COVID-19 pandemic, military actions, and the large-scale invasion by enemy. However, these circumstances contributed to the acceleration of mastering new Internet technologies and the implementation of other remote work opportunities, including ways to address public authorities. Moreover, with the development of information technology, the public service sector continues to evolve, which requires new research. The study is based on the hypothesis that electronic public services can become the basis for improving the service of individuals by public authorities, as one of the elements of overcoming corruption in the state, and have prospects for development and enhancement. The study is based on a comprehensive and systematic approach to analysing the prospects for the development of electronic public services. It has been emphasized that there is a rapid development of the specified sector in Ukraine. The integration of information data from various registers has simplified the search

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

документів дозволяє розвантажити працівників, тому робота має продовжуватися. Відсторонення людини від процесів організації та надання послуг дасть змогу уникнути помилок (через неуважність), подолати корупційну складову. Впровадження електронної черги у державних установах забезпечує реалізацію принципу справедливості та прозорості. Кількість користувачів електронних публічних послуг невпинно збільшується, і на це впливає поширення технологій серед населення. У складний для українського народу час застосунок "Дія" надав можливість реалізовувати своє право на звернення, став інструментом для отримання електронних публічних послуг і продовжує вдосконалюватися. Міністерство цифрової трансформації в цьому напрямі робить ставку на штучний інтелект. Кожен із цих напрямів продовжує розвиватися і має перспективи у маштабуванні.

Ключові слова: електронне врядування, органи публічної влади, користувачі публічних послуг, портал та застосунок "Дія", електронні послуги у сфері інтелектуальної власності.

process, so the development should continue. Automation in the processes of issuing documents allows for relieving employees, so the work should continue. The removal of a person from the processes of organizing and providing services will help avoid mistakes (due to negligence) and overcome the corrupt component. The implementation of an electronic queue in public institutions ensures the implementation of the principle of fairness and transparency. The number of users of electronic public services is steadily increasing, influenced by the spread of technology among the population. In a difficult time for the Ukrainian people, the "Diia" app has provided an opportunity to exercise the right to appeal, has become a tool for obtaining electronic public services, and continues to improve. The Ministry of Digital Transformation is focusing on artificial intelligence in this area. Each of these areas continues to develop and has prospects for scaling.

Keywords: e-governance, public authorities, users of public services, the "Diia" portal and application, electronic services in the field of intellectual property.

JEL Classification: K19, K30, K39, K40.

Вступ

Реалізація принципу відкритості та доступності органів державної влади для громадян та інших приватних суб'єктів стала можливою завдяки курсу на запровадження електронного врядування. Важливою складовою цього процесу став також розвиток електронних публічних послуг як крок до вдосконалення взаємодії держави з населенням. Позитивні зміни громадяни відчули, на жаль, у важкі для України часи – під час пандемії *COVID*-19, воєнних дій та широкомасштабного вторгнення ворога. Проте, як вбачається, такі обставини сприяли пришвидшенню опанування нових інтернет-технології та впровадження інших можливостей віддаленої роботи, зокрема й способів звернення до органів державної влади: заповнення електронної форми звернення, надсилання сканованих документів електронною поштою тощо. У період воєнного стану в державі використання електронних послуг дозволило громадянам реалізувати свої права (фінансова чи матеріальна підтримка, отримання державних документів тощо). Однак з розвитком інформаційних технологій продовжує розвиватися й сфера публічних послуг, що потребує нових досліджень.

Проблемні аспекти щодо впровадження, надання, розвитку електронних послуг в Україні та пов'язані з ними питання неодноразово розглядалися науковцями, що підтверджує актуальність теми. Наукові праці, присвячені інтеграції України в цифровий глобальний простір, зокрема із зазначенням реалізації органами влади проєкту "Дія", опубліковані авторами Височин та Жук (2025), позитивну роль цифровізації у роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг зазначають Литвин та Крупнова (2020). Ґрунтовну характеристику становлення нормативної бази у сфері забезпечення електронних послуг в умовах цифрової трансформації надано дослідником Дубняк (2025). У деяких публікаціях розглянуто проблеми

впровадження та цифровізації електронних послуг, серед них Кохан та Єгорова-Луценко (2019), Ковтун та інші (2022). Шляхи вдосконалення публічних послуг на прикладах окремих сфер досліджували Степанова (2021) (житлова, земельна, сфера фінансових послуг, правосуддя та виконання судових актів); Литвинюк (2024) (державні електронні сервіси архітектурно-будівельного контролю). Надання електронних державних послуг як елемента взаємодії держави з її громадянами досліджував Васильковський (2021), на важливості та значенні електронної взаємодії державних інформаційних ресурсів як базової передумови розвитку електронних послуг наголошував Комаров (2021). Чукут та Карпенко (2023) зосереджували увагу на організації надання електронних послуг в Україні в умовах війни тощо. Однак дослідники недостатньо розглянули питання щодо перспектив розвитку електронних публічних послуг в Україні.

Метою статті є комплексний аналіз розвитку електронних публічних послуг та перспектив щодо покращення їх надання.

В основу дослідження покладено гіпотезу, що електронні публічні послуги можуть стати основою для покращення обслуговування приватних осіб з боку органів публічної влади, одним з елементів подолання корупції у державі та мають перспективи розвитку та вдосконалення.

У ході дослідження використано методи: аналізу чинного законодавства України, яке регулює сферу надання публічних електронних послуг; ретроспективи, що дозволяє розглянути питання становлення та законодавчого закріплення електронних публічних послуг; систематизації та узагальнення звітних даних у сфері надання публічних послуг (на прикладі послуг у сфері інтелектуальної власності). Дослідження базується на комплексному і системному підході до аналізу перспектив розвитку електронних публічних послуг.

Стаття складається з чотирьох підрозділів. У першому – проведено огляд нормативного закріплення надання електронних послуг. Другий – розкриває затребуваність електронних публічних послуг приватними суб'єктами звернення. У третьому підрозділі проаналізовано портал "Дія" як інструмент отримання електронних публічних послуг. У четвертому – зазначено перспективи розвитку електронних публічних послуг.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, наукова література, звітні статистичні дані органів публічної влади, а також відомості та новини з офіційних сайтів органів влади. Обробку масиву інформації здійснено з використанням методів логічного аналізу, синтезу та узагальнення. Для кращого сприйняття кількісних показників застосовано графічне відображення даних.

1. Нормативне закріплення надання публічних електронних послуг

Процес запровадження електронних послуг у роботі державних та муніципальних органів стартував внаслідок законодавчо закріплених можливостей використання інформаційних технологій в системі органів

публічної влади. Серед нормативно-правових актів варто назвати закони України: "Про національну програму інформатизації" (1998) та "Про електронний цифровий підпис" (2003), які сьогодні втратили чинність та змінені на прогресивніші акти, але заклали фундаментальну основу управління на новому, якіснішому рівні.

Правове закріплення надання публічних електронних послуг в Україні ґрунтовно розглянуто в праці Дубняка (2025). З огляду на це, назвемо основні нормативно-правові акти в цій сфері, не деталізуючи їх значення та зміст:

- Закон України "Про звернення громадян" від 02.10.1996.
- Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг" від 22.05.2003.
- Закон України "Про адміністративні послуги" від 06.09.2012.
- Указ Президента України "Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг" від 29.07.2019.
- Постанова Кабінету Міністрів України "Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг" від 04.12.2019.
- Закон України "Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг" від 15.07.2021.
- Закон України "Про адміністративну процедуру" від 17.02.2022.

2. Затребуваність електронних публічних послуг приватними суб'єктами звернення (користувачами)

Перехід суспільства до нової інформаційної доби характеризується тим, що сьогодні населення держави активно користується технічними новинками. Розвиток технологій надає нові можливості, зокрема гаджети стали незамінним пристроєм. Сучасні смартфони дозволяють здійснювати широкий спектр операцій – не лише забезпечувати передавання звуку на відстані. Серед основних можливостей: доступ до офіційних сайтів публічних органів; перерахунок коштів з використанням додатків банківських установ; участь у розподілі бюджетних коштів шляхом голосування за проєкти "Громадський бюджет"; активна участь у політичних питаннях через підписання петицій; допомога державним органам у проведенні розвідки в тилу ворога за допомогою чат-бота "єВорог", розробленого Міністерством цифрової трансформації, та багато іншого. Комп'ютерна грамотність зростає завдяки доступності комп'ютерної техніки, можливості здобуття освіти в цій царині, адже навчання проводяться і на рівні учнів у школі (наявність комп'ютерних класів – вимога органів управління освітою), і викладачів, для яких, за підтримки Міністерства освіти і науки України та приватних партнерів України, проводять безкоштовні вебінари, курси підвищення кваліфікації. У 2022 р. під час повномасштабного наступу рф на територію України ТОВ "Академія цифрового розвитку" провела серію безкоштовних

курсів "Цифрові інструменти *GOOGLE* для освіти" з метою підтримки освітян та підвищення їх цифрової освіченості.

Кількість користувачів, які з технологіями на "ти", щороку зростає. У 2019 р. на замовлення *Kyiv Smart City* (київської міської ініціативи з технологізації столиці) компанією *Active Group* проведено соціологічне опитування щодо ставлення киян до інтернет-сервісів. За даними цього опитування, "дев'ять з десяти киян сказали, що мають смартфон або планшет. Причому навіть серед людей віком старше за 60 років про користування сучасними пристроями зв'язку заявили понад 67%" (Українська соціологічна платформа, 2019). Однак у невеликих містах та селищах результати значно нижчі, водночас кількість смартфонів у людей похилого віку невпинно зростає.

Щодо використання сервісів, впроваджених місцевою владою та державою, результати опитування показали нижчі цифри: "Про регулярне (раз на місяць і частіше) використання державних сервісів заявило лише чверть опитаних. Електронними чергами користуються також рідко – найбільше відповідей щодо частоти використання – "кілька разів на місяць" (27.2%) і "раз на кілька місяців" (26.4%)" (Українська соціологічна платформа, 2019). Погоджуємося з висновками соціологічної компанії про те, що невелике залучення до користування сервісами, зокрема й електронними публічними послугами, зумовлено відсутністю потреби звернення. До того ж за даними дослідження, "70.9% киян оцінюють появу електронних черг як "абсолютно позитивну" або "швидше позитивну" (Українська соціологічна платформа, 2019).

Найбільш затребувані та популярні державні послуги сьогодні доступні у застосунку "Дія": громадяни України активно використовують можливості отримати електронні публічні послуги віддалено. За даними офіційних джерел, "Дія" набуває популярності. Кількість користувачів мобільним застосунком "Дія" невпинно зростає: на кінець 2021 р. – понад 10 млн осіб (Інформаційне агентство "УНІАН", 2021), на кінець 2023 р. – 20 млн (Будуємо цифрову державу…, 2024), на жовтень 2024 р. – понад 21 млн (21+ млн українців користуються "Дією", 2024) (*рисунок*).

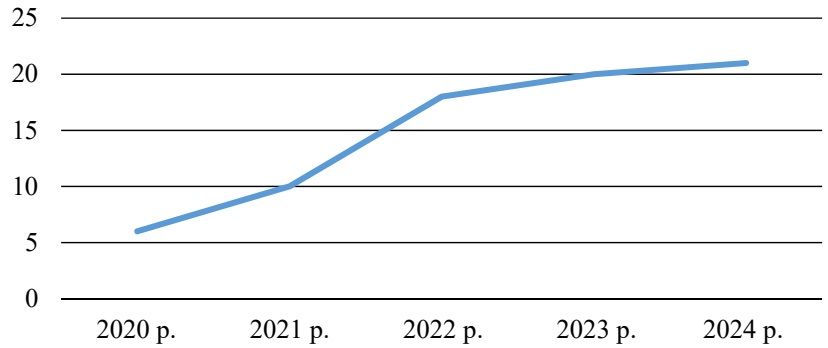

Кількісне зростання користувачів мобільного застосунку "Дія"

Джерело: складено авторами за даними застосунку "Дія".

Застосунок "Дія" має найбільш популярні послуги. Доречно навести дані щодо електронних послуг у сфері інтелектуальної власності, адже нечасто використовується право на реєстрацію своєї інтелектуальної творчості, оскільки не для кожного винахідника є актуальним питання комерціалізації та закріплення власності на винахід. Розглянута нами звітність представлена державним підприємством "Український інститут інтелектуальної власності" (Укрпатент) та державною організацією "Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій" (у 2022 р. Кабінет Міністрів України передав функції Національного органу інтелектуальної власності від однієї установи до іншої).

За даними звіту Національного органу інтелектуальної власності у 2022 р., "через систему електронного подання заявок на об'єкти промислової власності подано 13 099 заявок, що становить 45.2% загальної кількості поданих заявок" (Річний звіт: 2022. Національний орган інтелектуальної власності, 2022, с. 8). У цьому ж звіті наголошено, що внаслідок воєнної агресії російської федерації активність національних заявників зменшилась у рази. Проте, за даними звіту Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій, після спаду у 2022 р., кількість поданих документів у 2024 р. збільшилась. У звіті 2024 р. зазначено, що: "збільшення винахідницької активності (на 4.8%) свідчить про потужний науково-технічний потенціал України та прагнення бізнесу і наукової спільноти розвивати передові рішення для зміцнення безпеки держави та її економічної стійкості. За підсумками 2024 р., усього надійшло 4652 заявки на винаходи та корисні моделі, з яких 2499 заявок на корисні моделі – від юридичних осіб" (Показники діяльності у сфері інтелектуальної власності за 2024 р., 2025, с. 19). Проте у звіті вже не розмежовано кількість заявок за способом подання, тож важко зробити висновок про використання електронних способів подання заяв. Необхідність захищати свою землю привела до збільшення кількості заявок на винаходи та корисні моделі. За даними звіту, у 2024 р. збільшилась кількість заявок від організацій, підпорядкованих Національній академії наук України на 17.7%, Міністерству освіти і науки України – на 18.8%, Міністерству оборони України – на 0.9% (Показники діяльності у сфері інтелектуальної власності за 2024 р., 2025, с. 21).

Ще одним прикладом електронної взаємодії з державою є застосунок "Резерв+" – електронний кабінет призовників, військовозобов'язаних і резервістів, що дозволяє оновити персональні дані чоловіків без відвідування територіального центру комплектування. Як повідомила заступник міністра оборони з питань цифровізації К. Черногоренко під час конференції *DOU Day*, за даними порталу "Економічна правда", "кількість користувачів застосунку Міністерства оборони "Резерв+" перевищила 4 млн (Пилипів & Тунік-Фриз, 2025).

Отже, можна зробити висновок, що населення держави є активним користувачем електронних публічних послуг завдяки гаджетам, якими

користуються не лише молодь, а й старше покоління. Електронні звернення та замовлення публічних послуг використовують віддалено, зокрема це стосується відкриття ФОП, отримання довідок з реєстрів, а також звернення до послуги у сфері інтелектуальної власності (майже половина звернень).

3. Портал "Дія" як інструмент отримання електронних публічних послуг

Впроваджений у 2020 р. портал розвивається та вдосконалюється. На сьогодні "Дія" надає можливість отримати різного роду державні послуги здебільшого у сфері соціального забезпечення, серед них:

- послуги, пов'язані з пенсією (призначення пенсії, оформлення електронного пенсійного посвідчення), пільгами або отриманням допомоги;
- при народженні дитини, для багатодітних родин та послуги з всиновлення дитини;
- щодо отримання довідок та витягів (довідка про трудовий та страховий стаж, про нараховану заробітну плату та сплачені страхові внески, витяг про несудимість, витяг про місце проживання, витяг з Реєстру пошкодженого та знищеного майна тощо);
- доступ до окремих, створених органами влади та їх міжнародними партнерами, реєстрів і можливість подавати відповідну інформацію (до прикладу, "Реєстр збитків, завданих через агресію рф проти України" – для оформлення можливості отримання в майбутньому репарацій);
- можливість подати заявку на отримання грантів для розвитку малого та середнього бізнесу, оформити ліцензії, дозволи;
- можливість переглянути мапу пропускних пунктів;
- можливість подати позов до суду тощо.

У 2024 р. у "Дію" додано документи про освіту, абітурієнти з 2024 р. вступу отримали можливість зареєструватися на *національний мультипредметний тест*. "У 2025 р. через "Дію" зареєструвалися 184 174 учасники з 312 490 – 59%" (Кожен другий абітурієнт…, 2025). Через застосунок "Дія" можна подавати електронні документи замість паперових копій. Станом на лютий 2025 р, "40 млн разів українці поділились документами через "Дію" (Замість ксерокопій і фото…, 2025).

Мобільний додаток "Дія" дає можливість використовувати електронні документи. У п. 5, п.п. 11 Положення про Єдиний державний вебпортал електронних послуг зазначено, що електронні відображення інформації, що містяться в документах, сформованих засобами порталу "Дія", можуть пред'являтися (надаватися) особою через мобільний додаток "Дія" (Постанова Кабінету Міністрів України, 2019). Це допомогло громадянам вирішити питання ідентифікації особи у період перших днів – тижнів – місяців повномасштабного наступу рф на Україну (в мобільному застосунку "Дія" громадяни змогли пред'являти

документи, навіть у випадках втрати чи знищення їх на паперових носіях, оформити допомогу внутрішньо переміщеним особам, зареєструвати пошкоджене чи знищене житлове приміщення для отримання компенсації в майбутньому, оформити заявку на участь у програмі "Надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам" тощо). У 2024 р. з'явилася можливість використати сертифікат "єВідновлення" для придбання житла за програмою "єОселя". Завдяки порталу "Дія" можна автоматично заповнювати різноманітні документи, зокрема за допомогою відомостей, отриманих завдяки електронній взаємодії з національними електронними інформаційними ресурсами, іншими інформаційно-комунікаційними системами, реєстрами. Суб'єкт звернення убезпечений від неподання необхідної інформації у заявці, оскільки система автоматично перевіряє повноту заповнення форм (полів) документів, які створюються за допомогою Порталу "Дія". Якщо якесь поле не заповнено, заявка не буде надіслана, а система поверне користувача до відповідного незаповненого поля електронної заяви. Наприклад, під час оформлення "єДопомоги" достатньо вказати прізвище та ідентифікаційний код – інші дані підтягуються автоматично, і особа лише перевіряє їх правильність..

Отже, державні ініціативи, наприклад, проєкт "Дія", пришвидшують впровадження нових цифрових сервісів, що аналізуються науковцями у контексті підвищення ефективності управління та зміцнення соціальної згуртованості" (Височин & Жук, 2025, с. 45); "Можливості інформаційно-комунікаційних технологій, використання розподілених інформаційних ресурсів дозволяють збільшити обґрунтованість ухвалених рішень, знизити ймовірність їх некоректної реалізації…" (Васильковський, 2021, с. 33). Водночас ініціатива органів влади щодо широкого впровадження інформаційних технологій показала хороші результати щодо комунікації населення з органами влади.

4. Перспективи розвитку електронних публічних послуг

4.1. Надання консультації з використанням інформаційно-телекомунікаційних засобів

При зверненні до публічного органу фізичної чи юридичної особи першочергово запитувач потребує отримати консультацію. Питання можуть бути різного роду: форма звернення, порядок звернення, загальні чи конкретні питання, що стосуються безпосередньо публічної послуги. Консультування є першим і важливим комунікативним зв'язком між публічним органом та фізичною особою. Від його якості залежить задоволеність людей у реалізації своїх прав.

Створення Центрів надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) стало першим кроком до підвищення якості роботи з громадянами та іншими особами. Консультуванню у ЦНАПах приділена особлива увага, і для реалізації цього завдання облаштовано окреме робоче місце. Проте у цьому напрямі продовжують працювати над вдосконаленням. Так,

у червні 2025 р. державні інституції "Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій" (далі – УКРНОІВІ) та "Офіс з розвитку підприємництва та експорту" запровадили підтримку підприємців, інноваторів та стартапів. Розпочалось надання безкоштовних онлайн-консультацій у додатку "ДіяБізнес" з різноманітних тем, одна з них: "Базова консультація щодо охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності від експертів УКРНОІВІ". Консультації почали проводити й в інших сферах. Зокрема, "Грантові можливості в межах програми ЄС "Цифрова Європа", "Управління *IT*-бюджетом" тощо (ДіяБізнес, 2025).

Зазначені онлайн-консультації можуть проводитись з використанням різних застосунків: *WhatsApp*, *Viber, Telegram* чи за допомогою мобільного зв'язку. Така ініціатива має перспективи у застосуванні в різних сферах і розширенні тематики консультування у сфері інтелектуальної власності в тому числі.

4.2. Впровадження штучного інтелекту

У цьому питанні існують неоднозначні думки, адже штучний інтелект (далі – ШІ) до кінця не вивчений. Проте на рівні центрального органу виконавчої влади – Міністерства цифрової трансформації – взято курс на впровадження ШІ у портал "Дія." Віцепрем'єр-міністр з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій, міністр цифрової трансформації Михайло Федоров анонсував запуск ШІ-асистента в "Дії" (у форматі бета-тесту) вже в червні 2025 р. Буде можливість не лише отримувати послуги за допомогою ШІ, а й шукати відповіді на питання. Так, фактично ШІ буде виконувати функції консультанта. Міністр зазначив, що "…ШІ підкаже, чи потрібна довідка для виїзду за кордон і як знайти найближчий ЦНАП. Також планується, що *AI*-агент зможе надсилати довідки, а в майбутньому повністю супроводжувати користувача на всіх етапах отримання послуги. Так, можна буде описати життєву ситуацію – і *AI* підкаже, яка послуга потрібна. Наприклад, користувач пише: "У мій будинок влучила ракета", *AI*-агент розуміє, що вам потрібно отримати послугу від застосунку "єВідновлення", відправити кілька фото, далі надсилається заявка в комісію тощо. У перспективі можна буде давати запит голосом і спілкуватися з "Дією" так, як зараз спілкуєтеся з іншими моделями" (У "Дії" з'явиться ШІ-асистент…, 2025). Для реалізації цих новацій Постановою Кабінету Міністрів України № 693 (2024) доповнено нормативну базу фразою "використання технологій штучного інтелекту".

4.3. Стандартизація у питаннях щодо порядку плати за надання адміністративних послуг

У цьому напрямі розпочата робота ще у 2020 р., тоді до Верховної Ради України було подано законопроєкт "Про адміністративний збір" (2025). Однак лише у червні 2025 р. розгляд проєкту зрушено з місця (він пройшов перше читання та прийнятий за основу з доопрацюванням).

Важливість унормування витрат за надання публічних послуг пов'язана з фінансовими труднощами у державі, спричиненими воєнною агресією рф. За даними порталу "Децентралізація", "Адміністративний збір сьогодні покриває лише близько 30% витрат ЦНАПів" (2025). У проєкті Закону в розрахунки витрат на надання адміністративної послуги закладені витрати на забезпечення функціонування державних реєстрів та інших інформаційних технологій. Для забезпечення принципу прозорості діяльності органів публічної влади у проєкті на суб'єктів надання адміністративних послуг покладено обов'язок "щорічно оприлюднювати інформацію про: 1) кількість наданих адміністративних послуг; 2) загальну суму адміністративного збору, отриманого у відповідний бюджет за надані ним або за його участі адміністративні послуги" (Проєкт Закону про адміністративний збір № 4380, 2020, ст. 20). Таке положення забезпечить можливість проведення контролю з боку громадськості, що є позитивним кроком щодо подолання корупції та розвитку громадського контролю.

Метою адміністративного збору є не отримання прибутків, а повна або часткова компенсація державі чи територіальній громаді витрат на надання адміністративної послуги. Введення загальних правил на законодавчому рівні з питань визначення розмірів адміністративного збору, врегулювання порядку його сплати створять сприятливі умови для розвитку електронних публічних послуг. З іншого боку, єдині правила нарахування адміністративного збору нададуть можливість наповнювати бюджети (в тому числі використовувати їх на утримання, розвиток ЦНАПів та інших цифрових впроваджень).

Висновки

Отже, сьогодні варто зазначити стрімкий розвиток у сфері надання електронних публічних послуг в Україні. Об'єднання інформаційних даних різних реєстрів спростило пошукову роботу суб'єктів надання публічних послуг та дозволило зменшити кількість підтверджуючих документів для отримувача такої послуги. Тож робота у цьому напрямі має продовжуватися. Автоматизація у процесах видачі органами публічної влади документів дозволяє розвантажувати працівників. Відсторонення людини від процесів організації та надання послуг дасть змогу уникнути помилок (через неуважність), подолати корупційну складову. Впровадження електронної черги з використанням терміналів у ЦНАПах, центрах обслуговування платників податків та інших державних установах забезпечує реалізацію принципу справедливості та прозорості.

Кількість користувачів електронних публічних послуг невпинно збільшується, на що впливає поширення технологій серед населення (зокрема серед людей старшого покоління). У скрутний для українського народу час застосунок "Дія" надав можливість реалізовувати своє право на звернення до органів публічної влади в електронній формі. Портал "Дія" став зручним для використання інструментом отримання електронних публічних послуг і сьогодні продовжує постійно вдосконалюватися. Міністерство цифрової трансформації робить в цьому

напрямі ставку на штучний інтелект. Електронні документи та електронні послуги стають все більш затребуваними у воєнний час, тому напрацювання мають продовжуватися. Кожен з цих напрямів зобов'язаний активно розвиватися і має перспективи у масштабуванні.

Покладена в основу дослідження гіпотеза підтверджена. Електронні публічні послуги є важливим інструментом для покращення обслуговування приватних осіб з боку органів публічної влади, що дозволяє зменшити кількість прямих контактів з держслужбовцями, знижуючи корупційну складову. Стрімкий технічний розвиток, в тому числі використання ШІ і впровадження його в публічне управління, залишає науковцям поле для подальшого дослідження та аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

21+ млн українців користуються Дією. (2024, 30 жовтня) Державні послуги онлайн: офіційний вебпортал. https://diia.gov.ua/news/21-mln-ukraintsiv-korystuiutsia-diieiu	21+ million Ukrainians use Diia. *(2024, October 30). Online public services: official web portal.* https://diia.gov.ua/news/21-mln-ukraintsiv-korystuiutsia-diieiu
Будуємо цифрову державу: у Дії 20 мільйонів користувачів. (2024, 14 лютого) Державні послуги онлайн**:** офіційний вебпортал. Взято 15 лютого 2024. https://diia.gov.ua/news/buduyemo-cifrovu-derzhavu-u-diyi-20-miljoniv-koristuvachiv	*Building a digital state: 20 million users in Diia.* (2024, February 14). Online government services: official web portal**.** Retrieved February 15, 2024. https://diia.gov.ua/news/buduyemo-cifrovu-derzhavu-u-diyi-20-miljoniv-koristuvachiv
Васильковський, О. Т. (2021). Електронні державні послуги як форма взаємодії держави та громадян. *Публічне управління і адміністрування в Україні*, (26), 30–33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/puau_2021_26_7	Vasylkovskyi, O. T. (2021). Electronic government services as a form of interaction between the state and citizens. *Public management and administration in Ukraine*, (26), 30–33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/puau_2021_26_7
Височин, І., & Жук, О. (2025). Інтеграція України в цифровий глобальний простір. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* Серія: Економічні науки, (1), 42–74. https://doi.org/10.31617/3.2025(138)03	Vysochyn, I., & Zhuk, O. (2025). Integration of Ukraine into the digital global space. *Foreign trade: economy, finance, law.* Series: Economic Sciences, (1), 42–74. https://doi.org/10.31617/ 3.2025(138)03
ДіяБізнес. (б. д.). *Консультації.* https://business.diia.gov.ua/consultations?filter=%7B%7D&currentPage=1&itemsPerPage=10	DiyaBusiness. (n. d.). *Consultations.* https://business.diia.gov.ua/consultations?filter=%7B%7D&currentPage=1&itemsPerPage=10
Дубняк, М. В. (2025). Адміністративно-правове забезпечення електронних послуг в умовах цифрової трансформації. *Інформація і право,* (1), 96–111. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2025_1_11	Dubniak, M. V. (2025). Administrative and legal support of electronic services in the context of digital transformation. *Information and Law*, (1). 96–111. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2025_1_11
Закон України "Про електронний цифровий підпис" № 852-IV **(**2003). Втрата чинності від 07 листопада 2018. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15#Text	Law of Ukraine "On Electronic Digital Signature" № 852-IV **(**2003). Termination of validity from November 7, 2018. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15#Text
Закон України "Про національну програму інформатизації" № 74/98-ВР (1998). Втрата чинності від 01 березня 2023. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text	The Law of Ukraine "On the National Informatization Program" № 74/98-ВР (1998). Termination of validity from March 1, 2023. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text
Замість ксерокопій і фото документів: 40 млн разів українці поділились документами через Дію. (2025, 28 лютого). Державні послуги онлайн: офіційний вебпортал. https://diia.gov.ua/news/zamist-kserokopii-i-foto-dokumentiv-40-mln-raziv-ukraintsi-podilylys-dokumentiv-cherez-diiu	*Instead of photocopies and photo documents: Ukrainians shared documents through Diia 40 million times*. (2025, February 28). Online government services: official web portal. https://diia.gov.ua/news/zamist-kserokopii-i-foto-dokumentiv-40-mln-raziv-ukraintsi-podilylys-dokumentiv-cherez-diiu

Інформаційне агентство УНІАН. (2021, 28 грудня). *Найпопулярніша послуга: у Мінцифри назвали кількість зареєстрованих онлайн ФОПів*. Взято 15 лютого 2024 р. з https://www.unian.ua/society/naypopulyarnisha-posluga-u-mincifri-nazvali-kilkist-zareyestrovanih-onlayn-fopiv-novini-ukrajini- 11657026.html	Ukrainian Information Agency UNIAN. (2021, December 28). *The most popular service: the Ministry of Digital Transformation reported the number of registered online individual entrepreneurs.* Retrieved February 15, 2024 from https://www.unian.ua/society/naypopulyarnisha-posluga-u-mincifri-nazvali-kilkist-zareyestrovanih-onlayn-fopiv-novini-ukrajini-11657026.html
Ковтун, М. С., Моісеєва, Є. О., & Маркосян, В. Г. (2022). Проблеми надання електронних послуг в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство,* (2), 163–167. http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2022_2_33	Kovtun, M. S., Moiseieva, Ye. O., & Markosian, V. H. (2022). Problems of providing electronic services in Ukraine. *Analytical and comparative jurisprudence*, (2), 163–167. http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2022_2_33
Кожен другий абітурієнт зареєструвався на НМТ через Дію. (2025, 28 квітня) Державні послуги онлайн: офіційний вебпортал. https://diia.gov.ua/news/kozhen-druhyi-abituriient-zareiestruvavsia-na-nmt-cherez-diiu	Every second applicant registered for the NMT through Diia. (2025, April 28). State services online: official web portal**.** May 2025**_**https://diia.gov.ua/news/kozhen-druhyi-abituriient-zareiestruvavsia-na-nmt-cherez-diiu
Комаров, О. В. (2021). Електронна взаємодія державних інформаційних ресурсів як базова передумова розвитку електронних послуг. *Правова позиція*, (2), 26–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2021_2_7	Komarov, O. V. (2021). Electronic interaction of state information resources as a basic prerequisite for the development of electronic services. *Legal position*, (2), 26–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2021_2_7
Кохан, В. П., & Єгорова-Луценко, Т. П. (2019). Умови розвитку електронних послуг в Україні. *Право та інновації*, (2), 35–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2019_2_7	Kokhan, V. P., & Yehorova-Lutsenko, T. P. (2019). Conditions for the development of electronic services in Ukraine. *Law and innovations*, (2), 35–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2019_2_7
Литвин, Н. А., & Крупнова, Л. В. (2020). Диджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг. *Ірпінський юридичний часопис*, (3), 69–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/irpurpr_2020_3_10	Lytvyn, N. A., & Krupnova, L. V. (2020). Digitalization as a means to enhance the openness, transparency, and efficiency of state authorities and local self-governments in providing electronic services. *Irpin legal journal*, (3), 69–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/irpurpr_2020_3_10
Литвинюк, Є. І. (2024). Інновації послуг в державних електронних сервісах архітектурно-будівельного контролю (нагляду). *Публічне управління і адміністрування в Україні*, (3), 162–165. http://nbuv.gov.ua/UJRN/puau_2024_39_32	Lytvyniuk, Ye. I. (2024). Innovations of services in state electronic services of architectural and construction control (supervision). *Public management and administration in Ukraine*, (3), 162–165. http://nbuv.gov.ua/UJRN/puau_2024_39_32
Пилипів, І., & Тунік-Фриз, В. (2025, 17 травня). Кількість користувачів "Резерв+" становить майже 4 млн – Міноборони. *Економічна правда.* https://epravda.com.ua/oborona/kilkist-koristuvachiv-rezerv-stanovit-mayzhe-4-mln-minoboroni-806808/	Pylypiv, I., & Tunik-Fryz, V. (2025, May 17). The number of users of "Reserve+" is nearly 4 million – Ministry of Defense. *Economichna Pravda.* https://epravda.com.ua/oborona/kilkist-koristuvachiv-rezerv-stanovit-mayzhe-4-mln-minoboroni-806808/
Показники діяльності у сфері інтелектуальної власності за 2024 рік. (2025). Державна організація "Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій" https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/03/IP-in-Figures-2024-ua-web.pdf	*Performance indicators in the field of intellectual property for the year 2024.* (2025). State Organization "Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovations". https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/03/IP-in-Figures-2024-ua-web.pdf
Децентралізація. (2025, 5 червня). *ВРУ підтримала законопроект про адмінзбір № 4380 в першому читанні: новий поштовх для розвитку ЦНАПів і громад*. https://decentralization.ua/news/19677	Decentralization. (2025, June 5). *The Verkhovna Rada supported the bill on administrative fees No. 4380 in the first reading: a new impetus for the development of ASCs and communities*. https://decentralization.ua/news/19677
Постанова Кабінету Міністрів України. "Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг" № 1137 (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1137-2019-%D0%BF#Text	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Issues of the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Register of Administrative Services" № 1137 (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text

Проєкт Закону про адміністративний збір № 4380. (2020). Взято 10 червня 2025 р. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70434	Draft Law on Administrative Fee (2025, May 19). *State services online: official web portal.* Retrieved May 25, 2025 from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70434
Річний звіт: 2022. Національний орган інтелектуальної власності (2022). https://ukrpatent.org/atachs/Annual-Report-2022-web-ns.pdf	*Annual report: 2022.* National Intellectual Property Authority (2022). https://ukrpatent.org/atachs/Annual-Report-2022-web-ns.pdf
Степанова, Т. В. (2021). Щодо шляхів підвищення ефективності електронних реєстрів та баз даних (на прикладі житлової, земельної сфер, сфери фінансових послуг, правосуддя та виконання судових актів). *Аналітично-порівняльне правознавство,* (4), 202–207. http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2021_4_37	Stepanova, T. V. (2021). On ways to improve the effectiveness of electronic registers and databases (using the example of housing, land sector, financial services, justice, and enforcement of court decisions). Analytical and *Comparative Law*, (4), 202–207. http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2021_4_37
У Дії з'явиться ШІ-асистент для отримання послуг. (2025, 19 травня). Державні послуги онлайн: офіційний вебпортал. Взято 25 травня 2025. https://diia.gov.ua/news/u-dii-ziavytsia-shi-asystent-dlia-otrymannia-posluh	*An AI assistant will appear in Diia for receiving services.* (2025, May 19). State services online: official web portal. Retrieved May 25, 2025 from https://diia.gov.ua/news/u-dii-ziavytsia-shi-asystent-dlia-otrymannia-posluh
Українська соціологічна платформа. (2019, 6 грудня). *Дві третини киян віком понад 60 років користуються смартфоном чи планшетом.* https://www.usp.biz.ua/?p=7003	Ukrainian sociological platform. (2019, December 6). *Two-thirds of Kyiv residents aged over 60 use a smartphone or tablet.* https://www.usp.biz.ua/?p=7003
Чукут, С. А., & Карпенко, Є. С. (2023). Організація надання електронних послуг в Україні в умовах війни. *Публічне управління та регіональний розвиток,* (20), 589–613. http://nbuv.gov.ua/UJRN/purr_2023_20_16	Chukut, S. A., & Karpenko, Ye. S. (2023). Organization of electronic service provision in Ukraine under conditions of war. *Public administration and regional development*, (20), 589–613. http://nbuv.gov.ua/UJRN/purr_2023_20_16

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Гуржій, А., & Шевченко, О. (2025). Розвиток електронних публічних послуг в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 54–66. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)05

Надійшла до редакції 06.07.2025.
Прийнято до друку 28.08.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)06
УДК 343.35:35.08”2020-2024”

ПУШКАР Олег
https://orcid.org/0009-0007-4194-1754
к. ю. н., адвокат
вул. Антоновича, 44, оф. 293, м. Київ, 02150, Україна
o_2014zrm@ukr.net

PUSHKAR Oleh
https://orcid.org/0009-0007-4194-1754
PhD (Law), lawyer
44, Antonovycha St., office 293, Kyiv, 02150, Ukraine
o_2014zrm@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ (2020–2024)

Досліджено сучасний стан та основні тенденції розвитку злочинів, що стосуються прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Актуальність вивчення тенденцій розвитку злочинів, що стосуються прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, зумовлена не лише зростанням їх кількості, але й ускладненням механізмів їх вчинення, що потребує системного аналізу, вдосконалення кримінального законодавства й ефективних інструментів реагування з боку правоохоронних органів. У цьому контексті дослідження чинників, що впливають на динаміку таких злочинів, та виявлення нових викликів у сфері антикорупційної політики є надзвичайно важливим завданням для науковців, правників і державних інституцій. В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що тенденцією останніх декількох років є зростання кількості виявлених та зареєстрованих злочинів у цій сфері. Також висунуто припущення про те, що така тенденція не є цілком негативною, оскільки збільшення випадків фіксації злочинів, що пов’язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою, свідчить, головно, про значне зростання ефективності досудового розслідування, підвищення якості доказової бази й професіоналізму детективів Національного антикорупційного бюро України та працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України. Для перевірки та підтвердження цієї гіпотези застосовано низку методів загальноправового та спеціально-юридичного характеру. Використання методів аналізу, синтезу, індукції, дедукції та порівняння дали можливість здійснити обробку й систематизацію теоретичного і практичного матеріалу з теми дослідження. Формально-юридичний метод використаний з метою тлумачення норм кримінального законодавства України щодо відповідальності за злочини, пов’язані з одержанням неправомірної вигоди. Метод юридичної статистики покладено в основу аналізу

TRENDS IN CORRUPT OFFENSES (2020–2024)

The current state and main trends in the development of crimes related to the acceptance of an offer, promise or receipt of unlawful benefit by a public official have been studied. The relevance of studying the trends in the development of crimes related to the acceptance of an offer, promise or receipt of illegal benefit by a public official is determined not only by the increase in their number, but also by the complexity of the mechanisms for their commission, which requires systemic analysis, improvement of criminal legislation, and effective response tools from law enforcement agencies. In this context, the study of factors influencing the dynamics of such crimes and the identification of new challenges in the field of anti-corruption policy is an extremely important task for scientists, lawyers and state institutions. The basis of this study is a hypothesis that the trend in recent years has been an increase in the number of detected and registered crimes in this area. It is also been suggested that this trend is not entirely negative, as the increase in recorded cases of crimes related to the acceptance of an offer, promise or receipt of illegal benefit by an official mainly indicates a significant increase in the effectiveness of the pre-trial investigation, the improvement of the evidence base, and the professionalism of detectives from the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and employees of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office of Ukraine. A number of general legal and special legal methods were used to verify and confirm this hypothesis. The use of methods of analysis, synthesis, induction, deduction and comparison made it possible to process and systematize theoretical and practical material on the research topic. The formal-legal method was used to interpret the norms of the criminal legislation of Ukraine regarding liability for crimes related to the receipt of illegal benefit. The method of legal statistics is the basis for analyzing the dynamics and structure of the relevant criminal offenses. Taking into account the obtained

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

динаміки та структури відповідних кримінальних правопорушень. З огляду на отримані результати, підтверджено висунуту у цьому дослідженні гіпотезу.

Ключові слова: корупція, корупційні злочини, неправомірна вигоди, службова особа, тенденції розвитку, чинники злочинності.

results, the hypothesis put forward in this study has been confirmed.

Keywords: corruption, corrupt crimes, unlawful benefit, public official, development trends, crime factors.

JEL Classification: K14.

Вступ

Актуальність дослідження тенденцій розвитку злочинів, пов'язаних із корупцією, зумовлена не лише зростанням їх кількості, але й ускладненням механізмів їх вчинення, що потребує системного аналізу, вдосконалення кримінального законодавства й ефективних інструментів реагування з боку правоохоронних органів. Отже, вивчення чинників, що впливають на динаміку таких злочинів, та виявлення нових викликів у сфері антикорупційної політики є надзвичайно важливим завданням для науковців, правників і державних інституцій.

Окремі аспекти тенденцій розвитку корупції як негативного суспільного явища та деяких видів злочинів, пов'язаних із корупцією, вивчали такі науковці, як В. М. Дубас, А. О. Левчук, М. В. Кікалішвілі, В. А. Мазійчук, К. Марисюк, О. Неклеса та ін. Переважна більшість наукових праць у цій сфері (зокрема таких вчених, як В. М. Дубас, А. О. Левчук, К. Марисюк, О. Неклеса та ін.) присвячена визначенню критеріїв віднесення того чи іншого складу кримінального правопорушення до категорії корупційних. Інші науковці (наприклад М. В. Кікалішвілі та ін.) вивчали тенденції корупційної злочинності. Деякі вчені (зокрема В. А. Мазійчук) присвятили своє дослідження аналізу тенденцій окремих видів корупційної злочинності.

Водночас детальне вивчення наявних праць з досліджуваної проблематики показує, що в сучасній науці кримінального права недостатньо наукових публікацій, присвячених саме аналізу сучасних тенденцій розвитку злочинів, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами.

Метою цієї статті є виявлення й аналіз сучасних тенденцій розвитку злочинів, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами, а також визначення закономірностей такого розвитку. Для виконання поставленої мети реалізовані такі завдання: визначено структурну й функціональну специфіку корупційних злочинів; проаналізовано окремі статистичні та якісні показники щодо вчинення таких злочинів упродовж декількох останніх років; виявлено основні тенденції ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами.

В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що тенденцією останніх декількох років є зростання кількості виявлених та зареєстрованих злочинів у цій сфері, однак це зумовлено, крім іншого, зростанням ефективності досудового розслідування, підвищенням якості доказової бази й професіоналізму детективів Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України (САП).

Для обґрунтування та підтвердження висунутої у статті гіпотези автор використав загальноправові та юридичні методи.

Інформаційною базою дослідження стали наукові праці вітчизняних вчених, норми Кримінального кодексу України (2001, 5 квітня) (далі – КК України), а також офіційні звіти Генеральної прокуратури України (далі – Генпрокуратура) та НАБУ за 2020–2024 роки, в яких відображені результати досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України.

Перевірка гіпотези на підставі окресленої методології дослідження проводилася у три етапи. На першому за допомогою методів індукції, дедукції, аналізу, синтезу та ін. визначено проблематику дослідження, обґрунтовано актуальність теми, а також проведено аналіз наукової літератури, нормативно-правових актів України, які регулюють питання відповідальності за корупційні правопорушення. На другому етапі, використавши формально-юридичний та статистичний методи, проведено аналіз статистичних даних щодо динаміки, структури та поширеності корупційних злочинів за останні декілька років в Україні. На завершальному етапі за допомогою аналітичних, статистичного та порівняльно-правового методів виявлені поточний стан та основні тенденції розвитку злочинів, визначених ст. 368 КК України, та узагальнені результати дослідження.

Для досягнення поставленої мети та завдань цієї статті дослідження структуровано на три частини, кожна з яких присвячена розкриттю окремих питань, що в комплексі зумовлюють цілісність та ґрунтовність дослідження сучасних тенденцій розвитку злочинів, пов’язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами.

У першій частині статті проведено теоретичний аналіз, на підставі якого розкрито основні структурні й функціональні характеристики корупційних злочинів.

Друга частина дослідження містить статистичний аналіз зареєстрованих корупційних злочинів та результатів їх досудового розслідування за 2020–2024 рр., визначення основних тенденцій розвитку цих злочинів.

Третю частину присвячено статистичному аналізу злочинів, визначених ст. 368 КК України, виявленню важливих тенденцій і змін у динаміці, а також підбиттю підсумків з теми дослідження.

1. Структурна й функціональна специфіка злочинів, пов'язаних із корупцією

Примітка до ст. 45 КК України до корупційних кримінальних правопорушень відносить ті з них, відповідальність за які передбачена ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України (2001). Окремо виділяються кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема передбачені ст. 366-2, 366-3 КК України (2001).

Як показує аналіз положень КК України, більшість корупційних кримінальних правопорушень зосереджено у Розділі XVII "Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг" КК України (2001). До цієї ж групи належить і прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами (ст. 368 КК України).

Отже, як можна побачити з положень КК України, які визначають поняття "корупційне кримінальне правопорушення", до таких видів правопорушень віднесені як ті злочини, відповідальність за які передбачена конкретними статтями КК України (зокрема ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України), так і ті, які будуть належати до корупційних за умови їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем.

З огляду на це в науковій літературі обґрунтовано зазначається, що наразі досить складно встановити чіткі критерії для віднесення того чи іншого складу кримінального правопорушення до категорії корупційних, зважаючи лише на ознаки, закріплені в чинному переліку. В. М. Дубас це пов'язує з тим, що не всі кримінальні правопорушення, включені до переліку, повністю відповідають міжнародно-правовим (конвенційним) зразкам (Дубас, 2023).

Тож у процесі виявлення тенденцій розвитку корупційних злочинів однією з нагальних проблем є відсутність чіткої градації щодо критеріїв, за якими той чи інший злочин можна однозначно віднести до корупційних.

Другою проблемою у цій сфері, на яку звертають увагу деякі науковці, є те, що в сучасних умовах усе частіше застосовуються специфічні способи їх реалізації й маскування, що зумовлює високий рівень їх латентності (Кікалішвілі, 2023).

Наведені два проблемні аспекти певним чином ускладнюють отримання абсолютно точних та достовірних даних щодо стану корупційної злочинності в Україні.

Водночас наявні наукові дослідження засвідчують різні особливості, що спостерігаються в тенденціях розвитку цього виду кримінальних правопорушень. Зокрема, на основі статистичного аналізу у цій сфері до 2023 р. М. В. Кікалішвілі робить висновок про те, що в Україні

найбільшу небезпеку становить корупційна злочинність, пов'язана з так званим елітним сегментом – вищими посадовими особами, держслужбовцями та представниками політичної еліти (Кікалішвілі, 2019).

Інші вчені, присвятивши свої дослідження динаміці корупційних злочинів у судових органах за 2013–2024 рр., дійшли висновку, що така динаміка була хвилеподібною – від значного падіння до різкого зростання, що зумовлено суспільно-політичними змінами та змінами у підставах кримінальної відповідальності. Характерно, що за даними досліджень, найвищий рівень корупції фіксується у Київській та Одеській областях, середній – у Закарпатській, Чернігівській, Сумській, Харківській, Черкаській, найнижчий – у Волинській, Івано-Франківській та Житомирській (Мазійчук, 2023).

2. Динаміка корупційних кримінальних правопорушень в Україні за 2020–2024 роки

Аналіз офіційної статистики НАБУ за 2020–2024 рр. свідчить про зниження кількості звернень, але помітне зростання ефективності досудового слідства і винесення вироків у цих категоріях справ, що може вказувати на інституційну стабілізацію та професіоналізацію органів, відповідальних за антикорупційну діяльність (Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України (I та II півріччя), 2020, 2021, 2022, 2023, 2024).

Найвища кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про корупційні кримінальні правопорушення за досліджуваний період спостерігається у 2020 р. (Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України (I та II півріччя), 2020) – на рівні 792 заяв. Найнижчим цей показник був у 2022 р. (Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України (I та II півріччя), 2022), що може бути пов'язано з початком повномасштабного вторгнення. При цьому спостерігається зростання у 2023–2024 рр. (641 і 671 відповідно), що свідчить про новий виток суспільної уваги до корупційних злочинів й активізацію інституцій (Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України (I та II півріччя), 2023, 2024). Однак повернутися до показника 2020 р. в кількості зареєстрованих заяв і повідомлень щодо корупційних злочинів не вдалося, попри те, що з 2022 р. спостерігається динамічне зростання цього показника.

Водночас кількість оперативно-розшукових справ (Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України (I та II півріччя), 2020, 2021, 2022, 2023, 2024) починає поступово зростати з 2021 р. Найвищий показник спостерігався у 2023 р. – 101 справа, що може свідчити про покращення аналітичної й агентурної роботи НАБУ. Низькі показники у 2020 р. (27), що, ймовірно, пов'язано із внутрішніми викликами у структурі детективів або з обмеженням ресурсів. Загалом

виявляється тенденція до збільшення кількості оперативних заходів в останні роки, особливо після 2021 р.

Що стосується показника, який відображає кількість осіб, щодо яких складено обвинувальний акт, то після різкого падіння у 2022 р. (до позначки 99) до 2024 р. спостерігається зростання до 243, що є найвищим показником за досліджуваний період. Цей показник демонструє чітку позитивну динаміку після 2021 р. – з 99 (2022 р.) до 233 (2023 р.) і 243 (2024 р.), що може свідчити про значне зростання ефективності досудового слідства, особливо в частині завершення справ із передачею до суду.

Така ж ситуація характерна й щодо кількості обвинувальних вироків, що набрали законної сили: відбулося помітне прискорення з 32 у 2021 р. до 90 у 2024 р. Зростання доведення справ про корупційні злочини до логічного завершення в суді може свідчити про підвищення доказової бази й професіоналізації прокурорів та детективів НАБУ.

3. Сучасний стан та тенденції вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України

Як свідчать дані Звіту Офісу Генпрокурора "Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2020–2024 рр.", загальна кількість кримінальних правопорушень (облікованих), відповідальність за які передбачена ст. 368 КК України, демонструє значні коливання (Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування, 2025).

У 2024 р. зафіксовано 1640 випадків, що є підвищенням у порівнянні з 2023 р. (1403). Водночас кількість повідомлень про підозру також коливається: найменша – у 2022 р. (242), що можна пов’язати із впливом воєнного стану. За 2024 р. висунуто 590 підозр, що є значним зростанням у порівнянні з 2023 р. (422). Що стосується показника "передача справ до суду", то найменше його значення було у 2022 р. (121). При цьому у 2024 р. до суду передано лише 365 справ, що менше, ніж у 2023 р. (437), попри зростання кількості облікованих злочинів. При цьому у 2024 р. кількість кримінальних правопорушень, у яких на кінець періоду рішення не прийнято, сягнула 1270, що більше, ніж у 2023 р. (1162), однак незначно менше, ніж у 2021 р. (1300). Вказане може свідчити про зростання складності розслідувань або недостатню оперативність правоохоронних органів. Характерно, що у 2024 р. цей показник майже наблизився до довоєнного 2020 р.

Проведене дослідження тенденції злочинів, передбачених ст. 368 КК України, показує такі основні закономірності:

- зростання рівня виявлення злочинів у 2024 р.; кількість облікованих правопорушень у 2024 р. зросла на 237 випадків у порівнянні з 2023 р., що може свідчити про активізацію правоохоронних органів;

- спад у 2022 р. як наслідок воєнного стану. Різке зменшення облікованих злочинів, підозр та справ, переданих до суду, пояснюється пріоритетністю воєнних злочинів і зменшенням контролю за корупційними схемами;
- високий рівень нерозслідуваних справ – залишається значна кількість справ, за якими не прийнято рішень (1270 у 2024 р.), що може вказувати на труднощі у зборі доказової бази або недостатню ефективність слідчих органів;
- низький рівень передачі справ до суду у 2024 р., коли лише 365 із 1640 (≈ 22%) передано до суду, що свідчить про низьку ефективність доведення справ до логічного завершення.

Висновки

Аналіз статистичних даних за 2020–2024 рр., що стосуються злочинів, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами, свідчить про складну, хвилеподібну динаміку їх розвитку в Україні. Після 2022 р. відбувається помітний спад, зумовлений як зовнішніми (пандемія, війна), так і внутрішніми (інституційна нестабільність) чинниками. Водночас з 2023 р. фіксується поступове відновлення активності правоохоронної системи, що підтверджується стабільним зростанням кількості складених обвинувальних актів і вироків, які набрали законної сили. У 2024 р. кількість корупційних злочинів, передбачених ст. 368 КК України, зросла, що підтверджує активізацію боротьби з корупцією; велика кількість нерозслідуваних справ (1270) свідчить про проблеми у швидкості й ефективності розслідування; зниження кількості переданих до суду справ (лише 22% від загальної кількості) вказує на труднощі в доказовій базі або недостатню судову перспективу.

Характерною особливістю корупційних злочинів є високий рівень латентності, складність виявлення та специфіка доказування, що вимагає від правоохоронних органів використання спеціалізованих методів розслідування. Корупція залишається концентрованою у вищих ешелонах влади, а не серед пересічних службовців, що свідчить про наявність так званої елітної корупції. Нерівномірний територіальний розподіл рівня корупції, зокрема її зосередження у Києві та великих економічних центрах, вказує на залежність масштабів правопорушень від інтенсивності фінансових, адміністративних та політичних потоків.

Проведений аналіз загалом підтвердив висунуту гіпотезу про те, що тенденцією останніх декількох років є зростання кількості виявлених і зареєстрованих злочинів щодо одержання неправомірної вигоди, однак це зумовлено, крім інших факторів, збільшенням ефективності досудового розслідування, підвищенням якості доказової бази й професіоналізму детективів НАБУ та працівників САП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Дубас, В. М. (2023). Поняття та види корупційних кримінальних правопорушень в кримінальному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*, (6), 64–68.	Dubas, V. M. (2023). The concept and types of corruption criminal offenses in the criminal legislation of Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, (6), 64–68.
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за І півріччя 2024 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/47676/zvit_2024_ukrai_nska_versiia.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the first half of 2024. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/47676/zvit_2024_ukrai_nska_versiia.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за ІІ півріччя 2024 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/48751/dodatky_za_ii_pivrichchia_2024_roku.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the second half of 2024. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/48751/dodatky_za_ii_pivrichchia_2024_roku.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за І півріччя 2023 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/46738/zvit_maket_i_pivrichchia_2023.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the first half of 2023. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/46738/zvit_maket_i_pivrichchia_2023.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за ІІ півріччя 2023 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/47192/zvit2023p.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the second half of 2023. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/47192/zvit2023p.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за І півріччя 2022 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27959/final_sayt.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the first half of 2022. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27959/final_sayt.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за ІІ півріччя 2022 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28001/maket_zvitu_dlya_saytu_0.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the second half of 2022. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28001/maket_zvitu_dlya_saytu_0.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за І півріччя 2021 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27968/zvit_nabu_pershe_pivrichchya_2021.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the first half of 2021. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27968/zvit_nabu_pershe_pivrichchya_2021.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за ІІ півріччя 2021 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27956/zvit_nabu_ii_2021_sayt_0.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the second half of 2021. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27956/zvit_nabu_ii_2021_sayt_0.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за І півріччя 2020 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27962/zvit_i_pivrichchya_2020_roku_0.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the first half of 2020. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27962/zvit_i_pivrichchya_2020_roku_0.pdf
Звіт про результати діяльності Національного антикорупційного бюро України за ІІ півріччя 2020 року. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27965/zvit_ii_2020_.pdf	Report on the results of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine for the second half of 2020. https://nabu.gov.ua/site/assets/files/27965/zvit_ii_2020_.pdf
Кікалішвілі, М. В. (2019). Сучасні тенденції корупційної злочинності в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*, 3(28), 2, 63–67.	Kikalishvili, M. V. (2019). Current trends in corruption crime in Ukraine. *Prykarpattya Legal Bulletin*, *3*(28), 2, 63–67.

Кікалішвілі, М. В. (2023). Латентність як риса корупційної злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, (78, Ч. 2), 191–195.	Kikalishvili, M. V. (2023). Latency as a feature of corruption crime. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series: Law, (78, Part 2), 191–195.
Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (2001, 5 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text	Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 № 2341-III. (2001, April 5). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
Мазійчук, В. А. (2023). Стан та тенденції корупції в судових органах України. *Право та державне управління*, (1), 383–391.	Maziichuk, V. A. (2023). State and trends of corruption in the judicial bodies of Ukraine. *Law and public administration*, (1), 383–391.
Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2020–2024 рр. (2025). Офіс Генерального прокурора України. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2	On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation for 2020–2024. (2025). Office of the Prosecutor General of Ukraine. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував фінансування для цього дослідження.

Пушкар, О. (2025). Тенденції корупційних правопорушень (2020–2024). *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 67–75. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)06

Надійшла до редакції 18.07.2025.
Прийнято до друку 22.08.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)07
УДК 342.95:339.137.2

ПОЛІКАРПОВ Антон
https://orcid.org/0009-0007-0589-4831

аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
a.polikarpov@knute.edu.ua

POLIKARPOV Anton
https://orcid.org/0009-0007-0589-4831

Postgraduate Student at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
a.polikarpov@knute.edu.ua

FRAND В СИСТЕМІ ПОДОЛАННЯ НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Досліджено ризики та зловживання, пов'язані з ліцензуванням патентів, необхідних для реалізації стандартів (SEP) на умовах справедливості, розумності та недискримінації (FRAND). Основну увагу приділено аналізу таких практик, як patent hold-up (зловживання виключним правом власника SEP), patent ambush (приховане патентування зі спробою отримати вигоди після стандартизації), накопичення роялті (royalty stacking) та hold-out (відмова ліцензіата укладати угоду). Проаналізовано судову та регуляторну практику ЄС, США та показано, що недотримання FRAND-зобов'язань призводить до монополізації ринків, перешкоджає впровадженню інновацій і створює бар'єри для добросовісної конкуренції. Доведено, що ефективне застосування механізму FRAND є ключовим інструментом протидії зловживанням власників SEP. Особливий акцент зроблено на українському контексті: констатовано відсутність спеціального регулювання SEP/FRAND, що створює потенційні ризики для розвитку телекомунікаційного та технологічного секторів. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що належна імплементація FRAND-зобов'язань є необхідною умовою зменшення антиконкурентних ризиків. Методологія дослідження базується на формально-юридичному, порівняльно-правовому й аналітичному методах, із використанням судової практики, політик регуляторів та доктринальних джерел.

Ключові слова: *FRAND*, *SEP*, антимонопольні зловживання, конкуренція, патентні права.

FRAND IN THE SYSTEM OF OVERCOMING UNFAIR COMPETITION

The risks and abuses related to licensing standard-essential patents (SEPs) on fair, reasonable, and non-discriminatory (FRAND) terms have been studied. The main focus is on analyzing practices such as patent hold-up (abuse of the exclusive right of the SEP holder), patent ambush (concealed patenting with an attempt of gaining benefits after standardization), royalty stacking, and hold-out (the refusal of a licensee to conclude an agreement). The judicial and regulatory practices of the EU and the USA have been analyzed, showing that non-compliance with FRAND commitments leads to market monopolization, hinders the implementation of innovations, and creates barriers to fair competition. It has been proven that effective application of the FRAND mechanism is a key tool in countering the abuses of SEP holders. A special emphasis is placed on the Ukrainian context: it is noted that there is a lack of specific regulation of SEP/FRAND, which creates potential risks for the development of the telecommunications and technology sectors. The directions for improving legislation taking into account foreign experience have been proposed. The research hypothesis is that proper implementation of FRAND commitments is a necessary condition for reducing anticompetitive risks. The research methodology is based on formal-legal, comparative-legal, and analytical methods, using case law, regulator's policies, and doctrinal sources.

Keywords: *FRAND*, *SEP*, antitrust abuses, competition, patent rights.

JEL Classification: K21, L40, O34.

Вступ

У сучасній цифровій економіці стандарти відіграють ключову роль, проте використання запатентованих технологій у технічних стандартах

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

породжує конфлікт між патентними правами та конкуренцією на відповідному ринку. Власники патентів, необхідних для реалізації стандартів (*SEP*), отримують ринкову владу, адже без ліцензування таких патентів неможлива реалізація самого стандарту виробниками продукції. Щоб запобігти зловживанню, організації зі стандартизації (*SDO*) вимагають від учасників декларувати готовність ліцензувати свої *SEP* на принципах *FRAND*, тобто на умовах справедливості, розумності та недискримінації. Такі *FRAND*-зобов'язання покликані одночасно заохотити внесення найкращих запатентованих технологій у стандарти і забезпечити доступність стандартів для всіх учасників ринку. Відповідно, недотримання власниками *SEP* цих зобов'язань може мати антиконкурентні наслідки. Проте, попри наявність *FRAND*-декларацій про готовність ліцензувати на умовах *FRAND*, які подаються власниками патентів до *SDO*, у практиці виникли численні спори щодо умов ліцензування, що виявило нові ризики для конкуренції та інновацій.

Актуальність дослідження зумовлена потребою збалансувати інтереси власників *SEP* та виробників продукції, що використовують стандарти. У своїх публікаціях зарубіжні автори (*Lemley & Shapiro*, 2007) окреслили проблему зловживань у сфері *SEP* та запропонували шляхи її вирішення через договірні зобов'язання, зокрема *FRAND*. Водночас інші дослідники (*Gupta et al.*, 2019; *Epstein*, 2017) звернули увагу на протилежну проблему *hold-out*, коли недобросовісні ліцензіати ухиляються від укладення угод, знаючи про обмежені засоби захисту патентовласника.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що належне виконання *FRAND*-зобов'язань мінімізує обидва типи антиконкурентних практик, як зловживання домінуванням з боку *SEP*-власників, так і недобросовісну відмову ліцензіатів.

Метою статті є перевірка гіпотези про те, що належне виконання *FRAND*-зобов'язань мінімізує як ризики зловживань з боку власників *SEP*, так і недобросовісну поведінку з боку ліцензіатів, а також вироблення висновків і пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання цієї сфери з урахуванням досвіду ЄС та США. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання: (1) виявити ключові форми антиконкурентних ризиків, пов'язаних із *SEP* (зокрема *patent hold-up, patent ambush, royalty stacking, hold-out*); (2) здійснити аналіз судової та регуляторної практики Європейського Союзу і Сполучених Штатів Америки щодо врегулювання *SEP/FRAND*; (3) охарактеризувати стан українського правового регулювання у цій сфері та визначити напрями його вдосконалення з урахуванням зарубіжного досвіду. Методологічною основою дослідження є формально-юридичний, порівняльно-правовий та аналітичний методи, що застосовуються до судових рішень (у тому числі Суду ЄС і американських федеральних судів), документів Єврокомісії, політик регуляторів США й академічних джерел. Структурно

стаття складається зі вступу, трьох основних розділів та висновків. У першому розділі представлено загальний огляд антиконкурентних ризиків у сфері *SEP* та *FRAND*. Другий аналізує правове регулювання та судову практику щодо зловживань *SEP/FRAND* у ЄС та США (підрозділи 2.1 та 2.2 відповідно). У третьому розділі розглядається поточний стан регулювання цих питань в Україні.

1. Загальний огляд антиконкурентних ризиків у сфері *SEP* та *FRAND*

У науковій літературі та практиці антимонопольних органів сформувалося кілька типових моделей зловживань, що отримали умовні назви "патентне захоплення" (*hold-up*), "патентна засідка" *(ambush*), "накопичення роялті" (*royalty stacking*) та "ухилення від ліцензування" (*hold-out*). Нижче аналізуються їх правова природа, наслідки та судова практика, пов'язана з кожним із цих явищ.

Patent hold-up (патентне захоплення) – явище, що виникає у випадках, коли власник *SEP* після впровадження стандарту прагне використати залежність виробників від обраного технічного рішення з метою нав'язування економічно невиправданих умов.

У такій ситуації власник *SEP*, чия технологія стала невід'ємною частиною стандарту, може погрожувати застосуванням судової заборони на виробництво чи реалізацію продукції, аби змусити контрагентів погодитися на сплату непропорційно високих роялті.

Як зазначалося в судовому рішенні у справі *Qualcomm Inc. / Broadcom Corp.* (2008), при включенні запатентованої технології до стандарту її вартість різко зростає, компанії потрапляють у залежність від стандарту, а правовласник, якщо його дії нічим не обмежені, може вимагати надмірні роялті, тому зобов'язання *FRAND* стають важливим запобіжником від монопольної ренти. Інакше кажучи, без обмеження у вигляді *FRAND*-вимог виробники змушені були б платити дуже завищену винагороду, аби уникнути виключення їх стандартної продукції з ринку. Отже, запобігання *hold-up* було однією з основних цілей впровадження *FRAND*-режиму.

Patent ambush (патентна засідка) – антиконкурентна стратегія, що полягає у навмисному нерозкритті учасником процесу стандартизації відомостей про наявні патенти чи подані заявки до моменту офіційного прийняття стандарту. Внаслідок цього власник патенту отримує можливість, оминувши процедуру накладення *FRAND*-зобов'язань, пред'являти вимоги щодо сплати роялті, які істотно перевищують справедливий рівень, або використовувати право на заборону для блокування доступу конкурентів до стандарту.

Такі дії порушують принципи прозорості та передбачуваності стандартизації, створюють бар'єри для входу на ринок і підривають

конкуренцію. Як зазначає *Abramson* (2011), патентна засідка може кваліфікуватися як зловживання та спричиняти серйозні викривлення на ринку. Щоб запобігти таким практикам, *SDO* вимагають своєчасного розкриття інформації про патенти під час розробки стандарту й покладають на власників ідентифікованих *SEP* обов'язок дотримуватися умов *FRAND*.

Royalty stacking (накопичення роялті) – ризик, який виникає у випадку наявності значної кількості патентів, необхідних для реалізації одного стандарту, що належать різним правовласникам. Кожен із власників *SEP* може вимагати ліцензійні відрахування, які він вважає "справедливими", але в сукупності такі вимоги створюють надмірний фінансовий тягар для виробників і потенційно роблять впровадження стандартної продукції економічно невигідним.

Як вказують *Lemley and Shapiro* (2007), суть проблеми полягає в тому, що сукупні роялті (*aggregate royalties*) можуть перевищувати межу комерційної доцільності, змушуючи виробника або працювати у збиток, або підвищувати ціни для кінцевих споживачів, що суперечить цілям стандартизації. Зокрема, у справі *FTC / Qualcomm Inc.* (2020) наголошено, що *FRAND*-роялті повинні визначатися з огляду на економічну цінність самого винаходу, а не додану вартість, що виникла через його включення до стандарту.

Водночас у доктрині зберігається дискусія щодо того, чи завжди "накопичення роялті" має фактичний негативний вплив на ринок, чи у деяких випадках воно є радше потенційною загрозою. Незважаючи на це, принцип "сукупної розумності" (*aggregate reasonableness*) поступово набув закріплення у практиці визначення *FRAND*-ставок, забезпечуючи баланс між правами власників *SEP* та інтересами добросовісних ліцензіатів.

Явище *hold-out* (недобросовісна відмова від ліцензування) становить не менш значний ризик для балансу між патентними правами та конкуренцією. Воно виникає, коли користувач стандарту свідомо затягує або уникає укладення ліцензійної угоди, знаючи, що власник *SEP* обмежений у можливості застосувати судову заборону. Така поведінка дає змогу ліцензіатам безоплатно або за заниженими ставками користуватися технологіями, створюючи загрозу недоотримання справедливої винагороди винахідниками та послаблення стимулів до інновацій (*Contreras*, 2015). Зазначене явище також підриває переговорний процес, оскільки потенційні ліцензіати, усвідомлюючи обмеженість інструментів впливу з боку власників *SEP*, вдаються до агресивної тактики з метою домогтися максимально вигідних умов (*Geradin*, 2020). У результаті *FRAND*-система стикається з подвійною проблемою: з одного боку – ризик патентного захоплення, з іншого – можливість недобросовісної відмови від ліцензування, що разом формує нестійкий режим ліцензування, який потребує уважного регуляторного балансування.

2. Правове регулювання та судова практика ЄС і США щодо зловживань *SEP/FRAND*

2.1. Європейський Союз

В ЄС питання зловживання *SEP* набуло розголосу після низки патентних війн між технологічними компаніями. Ключовою подією стало рішення Суду ЄС у справі *Huawei Technologies Co. Ltd / ZTE Corp. and ZTE Deutschland GmbH* (2015), де були встановлені критерії, за яких звернення власника *SEP* за судовою забороною може кваліфікуватися як зловживання домінуванням (ст. 102 Договору про функціонування Європейського Союзу).

Суд сформулював поетапний алгоритм поведінки для *SEP*-власника і потенційного ліцензіата. По-перше, патентовласник перед поданням позову зобов'язаний попередити порушника, вказавши свій *SEP* і конкретний спосіб порушення, та запропонувати укласти ліцензію на *FRAND*-умовах; якщо ж порушник не виявив готовності отримати таку ліцензію, позов про заборону не вважатиметься зловживанням. По-друге, якщо потенційний ліцензіат висловив готовність укласти угоду, власник *SEP* повинен надати конкретну письмову пропозицію щодо ліцензії (із зазначенням розміру роялті та методики їх обчислення), а далі обов'язок переходить на ліцензіата – він має сумлінно і швидко відреагувати. Якщо ж ліцензіат не відповідає сумлінно, затягує переговори або використовує тактики зволікання, продовжуючи при цьому використання запатентованої технології, то звернення за судовою забороною з боку *SEP*-власника вже не вважатиметься зловживанням.

Отже, справа *Huawei / ZTE* (2015) встановила умовний привілей від заборони для сумлінного ліцензіата: доки порушник діє добросовісно і дотримується процедурних кроків (відповідає на пропозиції, надає зустрічну *FRAND*-пропозицію, депонує гарантійні платежі тощо), власник *SEP* не повинен отримати судову заборону. Цей підхід був сприйнятий судами країн ЄС. У результаті в Європі склалася система, де можливість отримати заборону залежить від поведінки сторін на переговорах, щоб зменшити ризик *hold-up*, але водночас спонукати ліцензіатів не вдаватися до *hold-out*.

Антимонопольні органи ЄС теж втручалися у ситуації з *SEP*. Єврокомісія у справі *Motorola Mobility Inc. / Apple Inc.* (2014) визнала зловживанням подання позову про судову заборону проти компанії *Apple* з боку *Motorola* після того, як *Apple* висловила готовність прийняти рішення суду щодо роялті рівня *FRAND*.

Хоча штрафу накладено не було, Комісія окреслила важливий принцип: якщо ліцензіат є готовим (*"willing licensee"*), то вимагати його виключення з ринку є непропорційним заходом.

Крім судової практики, у ЄС вироблено і політику на рівні Єврокомісії, зокрема, у 2017 році Єврокомісія прийняла Повідомлення щодо

підходу до *SEP*, наголосивши на потребі "комплексного та збалансованого підходу", щоб винагородити розробників найкращих технологій і водночас забезпечити широкий доступ до стандартів.

У добровільному порядку були рекомендовані заходи: більш прозоре декларування патентів, обмін інформацією про типові ставки роялті, розробка методик оцінки *FRAND*-рівня. Втім, зіткнувшись із тим, що судових спорів не меншало, у 2023 р. Європейська Комісія оприлюднила проєкт спеціального Регламенту ЄС щодо *SEP*. Хоча згодом цей проєкт був офіційно відкликаний, запропонований ним підхід зберігає аналітичну цінність як спроба системно врегулювати проблематику ліцензування *SEP* на умовах *FRAND*.

Зокрема, документ передбачав створення публічного реєстру всіх *SEP*, механізм незалежної перевірки суттєвості патентів для відповідного стандарту, а також, що особливо важливо, запровадження процедури визначення *FRAND*-умов до звернення сторін до суду. Загалом європейський підхід прагне за допомогою права конкуренції та секторального регулювання не допустити зловживань правами *SEP* та забезпечити передбачувані умови ліцензування, що стимулюють і інновації, і конкуренцію на суміжних ринках.

Водночас слід зауважити, що у праві ЄС відсутнє кодифіковане визначення *FRAND*. Його правова природа ґрунтується насамперед на правилах європейських організацій зі стандартизації, передусім *ETSI*, які вимагають від учасників процесу розробки стандартів декларувати готовність ліцензувати свої патенти на умовах справедливості, розумності та недискримінації. Саме ці декларації становлять юридичну основу зобов'язань *FRAND*, на які спираються як Суд ЄС у справі *Huawei v. ZTE* (2015), так і Єврокомісія у своїй практиці. Отже, судові рішення та політичні документи ЄС фактично конкретизують і розвивають зобов'язання, що виникають із політик *SDO*.

2.2. Сполучені Штати Америки

У Сполучених Штатах проблематика зобов'язань *FRAND* традиційно розвивається здебільшого у площині договірного права та патентного судочинства, а не як самостійна сфера антимонопольного регулювання. Декларації *FRAND*, подані власниками патентів до *SDO*, кваліфікуються судами як договори на користь третіх осіб – потенційних ліцензіатів. Саме з цієї позиції американські суди підходять до визначення справедливих і розумних умов ліцензування.

Так, у справі *Microsoft Corp. / Motorola, Inc.* (2015) суд визначив ставку роялті для всього патентного портфеля, що дозволило уникнути ефекту накопичення роялті та зловживання виключними правами.

Одним із визначальних положень американської практики щодо *SEP/FRAND* є допустимість судової заборони на використання технології, охопленої стандартом. У справі *Apple Inc. / Motorola Inc.* (2012) у суді першої інстанції суддя Р. Познер, з огляду на характер *FRAND*-зобов'язання як обіцянки ліцензувати на справедливих умовах, дійшов

висновку, що для власника *SEP* грошова компенсація зазвичай є достатнім засобом захисту, а отже, підстав для судової заборони немає, відповідно, використання заборони як інструменту переговорного тиску на добросовісного ліцензіата суперечить меті *FRAND*.

Надалі в апеляційному провадженні між тими ж сторонами (*Apple Inc. and NeXT Software, Inc. v. Motorola, Inc. and Motorola Mobility, Inc.*, 2014) було винесено рішення, згідно з яким федеральний апеляційний суд відкинув підхід до абсолютної недопустимості заборон щодо *SEP*: він підтвердив, що питання застосування цього засобу забезпечення підлягає індивідуальній оцінці за загальними критеріями справедливого захисту, тоді як саме *FRAND*-зобов'язання істотно ускладнює доведення непоправної шкоди та неадекватності грошових відшкодувань. Отже, у праві США склався каузальний, а не категоричний підхід: судова заборона щодо *SEP* може бути виправданою у випадках недобросовісної відмови від ліцензування або затягування переговорів з боку користувача стандарту, але є переважно недоречною щодо "готового до ліцензії" контрагента. Тобто *FRAND* виступає не як повна процесуальна перешкода для заборони, а як матеріально-правове обґрунтування її доцільності.

Суттєвий вплив на практику мають також позиції урядових органів. У 2013 р. Міністерство юстиції та Патентне відомство США оприлюднили спільну заяву, у якій застерегли від надмірного застосування заборон на імпорт продукції, що реалізує *SEP*, з огляду на ризики для конкуренції та споживачів (*U.S. Department of Justice & U.S. Patent and Trademark Office*, 2013). Такої ж логіки дотримувалася Федеральна торгова комісія (*FTC*) у справі проти *Motorola Mobility LLC and Google Inc.* (2013), уклавши угоду про врегулювання, яка забороняла вимагати заборон проти потенційних ліцензіатів, готових вести переговори. Ці підходи були спрямовані на запобігання явищу патентного захоплення.

Показовою є справа *FTC / Qualcomm Inc.* (2020), де компанію звинуватили у зловживанні монопольним становищем шляхом політики "без ліцензії – без чипів" та нав'язуванні дискримінаційних умов. Хоча апеляційний суд скасував рішення першої інстанції на користь *Qualcomm*, справа засвідчила небезпеку практики відмови ліцензувати *SEP* конкурентам і стала орієнтиром у дискусіях про антимонопольні ризики.

Отже, у США регулювання *SEP/FRAND* не має законодавчого визначення, а його зміст конкретизується переважно у судовій практиці та політиці регуляторів. Американська модель характеризується:

- домінуванням договірного підходу до виконання *FRAND*-зобов'язань;
- обмеженням застосування судових заборон проти добросовісних ліцензіатів;
- втручанням антимонопольних органів у випадках очевидних зловживань чи недобросовісної поведінки.

3. Стан правового регулювання *SEP/FRAND* в Україні

В Україні на сьогодні відсутні спеціальні норми, які б регулювали ліцензування *SEP* чи виконання *FRAND*-зобов'язань, оскільки українська економіка менш залучена до розробки глобальних технологічних стандартів. Проте, у міру інтеграції до світових ринків, українські виробники та оператори зв'язку все частіше стикаються з необхідністю ліцензування зарубіжних *SEP* (наприклад для стандартів *4G/5G*, *Wi-Fi*, аудіо- і відеокодеків тощо). В таких умовах правова невизначеність може створити ризики як для бізнесу (непередбачуваність вимог патентовласників, відсутність механізмів вирішення спорів), так і для споживачів (можливе подорожчання чи затримка впровадження нових технологій через патентні суперечки).

Аналіз чинного законодавства демонструє, що законодавство України у сфері патентування винаходів (Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", 1993) не містить згадки про стандарти чи *SEP*. Механізм примусового ліцензування (ст. 30 Закону) теоретично міг би застосуватися, якби власник патенту відмовляв у ліцензії, потрібній для використання необхідної технології, але на практиці ця норма ще не випробувана і потребує доведення через суд "важливості" та зловживання патентовласником.

Антимонопольне законодавство (Закон України "Про захист економічної конкуренції", 2001) містить загальну заборону зловживання монопольним становищем, яка теоретично може охоплювати і ситуації з *SEP*. Наприклад, АМКУ міг би розглядати скаргу на власника *SEP*, який відмовляє у ліцензії або висуває дискримінаційні умови, як порушення ч. 2 ст. 13 Закону (обмеження виробництва, технічного розвитку чи створення перешкод іншому підприємству). Прецедентів саме з *SEP* у практиці АМКУ поки не було.

Закон України "Про стандартизацію" (2014) не регулює питань інтелектуальної власності. Національні органи стандартизації (ДП "УкрНДНЦ" та технічні комітети) не мають затвердженої політики щодо патентів у стандартах. Фактично, коли в Україні приймаються національні стандарти шляхом імплементації міжнародних (*ISO/IEC*, *ETSI* тощо), питання патентів залишаються не у фокусі. Це потенційно небезпечна прогалина: якщо міжнародний стандарт містить *SEP*, ліцензування має відбуватися за правилами, встановленими власником патенту за кордоном (найчастіше – *FRAND*). Українські підприємства інколи просто можуть використовувати технологію без ліцензії, що може згодом призвести до позовів іноземних компаній.

Отже, спеціального регулювання *SEP/FRAND* в Україні наразі немає. Це не створювало проблем дотепер, але з урахуванням глобальних трендів Україна має проактивно підійти до цього питання, особливо в контексті гармонізації з правом ЄС. Відсутність правил гри може відлякувати інвесторів у технологічні галузі або призвести до того, що спори будуть вирішуватися за кордоном без урахування інтересів України.

Тому доцільно закріпити в законодавстві основи *FRAND*-принципів, зокрема визначити відмову у ліцензуванні *SEP* чи нав'язування несправедливих умов як можливе зловживання монопольним становищем. Варто розробити рекомендації АМКУ чи Мінекономіки щодо критеріїв справедливості роялті й ознак недобросовісної поведінки як з боку патентовласників, так і ліцензіатів. Корисним кроком стане створення національного реєстру *SEP* для підвищення прозорості та поінформованості ринку, а також впровадження механізмів альтернативного вирішення спорів щодо *FRAND*. Враховуючи євроінтеграційний курс, Україна має орієнтуватися на майбутнє регулювання ЄС у цій сфері, що сприятиме інтеграції підприємств у внутрішній ринок Союзу.

Висновки

Належне впровадження *FRAND*-зобов'язань знижує ризики антиконкурентних зловживань у сфері стандартів. Розглянуті явища *patent hold-up*, *patent ambush*, *royalty stacking* і *hold-out* демонструють, що саме *FRAND* виступає запобіжником проти надмірних претензій патентовласників і водночас обмежує недобросовісну поведінку ліцензіатів.

Отже, покладена в основу дослідження гіпотеза підтверджена: належне виконання *FRAND*-зобов'язань є необхідною умовою зменшення антиконкурентних ризиків як з боку власників *SEP*, так і з боку потенційних ліцензіатів.

Європейський підхід, що ґрунтується на рішенні у справі *Huawei / ZTE*, сформував орієнтир для балансування інтересів, тоді як в США акцент зроблено на договірній природі *FRAND* і судовому визначенні розумних ставок. Незважаючи на відмінності, обидві моделі (ЄС та США) мають спільну мету – забезпечити доступність стандартів без втрати стимулів до інновацій.

FRAND можна визначити як специфічне зобов'язання, що обмежує виключні патентні права задля збереження конкуренції. Його функція полягає в підтриманні рівноваги між винагородою для винахідників і відкритістю стандартів для бізнесу. Таким чином, *FRAND* переводить конкуренцію з площини контролю над патентами у сферу товарів та послуг на ринку, стимулюючи зниження цін і підвищення їхньої якості.

Для України практична цінність результатів дослідження – в необхідності закріплення базових принципів *FRAND* у законодавстві та запровадження прозорих механізмів ліцензування *SEP*. Використання кращих практик ЄС уможливить зменшити правову невизначеність, уникнути зловживань і сприятиме інтеграції у внутрішній ринок ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Abramson, B. D. (2011). The patent ambush: Misuse or caveat emptor? *IDEA: The Intellectual Property Law Review*, *51*(1), 71–124. https://ipmall.info/sites/default/files/hosted_resources/IDEA/idea-vol51-no1-abramson.pdf

Contreras, J. L. (2015). A market reliance theory for FRAND commitments and other patent pledges. *Utah Law Review*, *2015*(2), Art. 5. http://dc.law.utah.edu/ulr/vol2015/iss2/5

Court of Justice of the European Union (CJEU). (2015). *Huawei Technologies Co. Ltd v ZTE Corp. and ZTE Deutschland GmbH* (Case C-170/13). EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62013CJ0170

Epstein, R. A. (2017). The property rights foundations of antitrust. *Berkeley Technology Law Journal*, *32*(4), 1239–1278. https://btlj.org/data/articles2017/vol32/32_4/Epstein_web.pdf

European Commission. (2014, April 29). Summary of Commission Decision relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Article 54 of the EEA Agreement (Case AT.39985 — Motorola — Enforcement of GPRS standard essential patents). *Official Journal of the European Union*, C 349, 6–7. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XC1002(01)

European Commission. (2023). *Proposal for a regulation on standard essential patents* (COM(2023) 232 final). https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/754578/EPRS_BRI(2023)754578_EN.pdf

European Union. (2012). Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 326, 47–390. http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj

Federal Trade Commission. (2012). *Amicus curiae brief of the Federal Trade Commission in support of neither party*, Apple Inc. and NeXT Software, Inc. v. Motorola, Inc. and Motorola Mobility, Inc., Nos. 2012-1548, 2012-1549. https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/amicus_briefs/apple-inc.and-next-software-inc.v.motorola-inc.and-motorola-mobility-inc./121205apple-motorolaamicusbrief.pdf

Federal Trade Commission. (2013). *Motorola Mobility LLC and Google Inc., In the matter of* (FTC File No. 121-0120). https://www.ftc.gov/legal-library/browse/cases-proceedings/1210120-motorola-mobility-llc-google-inc-matter

Geradin, D. (2020). *SEP licensing after two decades of legal wrangling: Some issues solved, many still to address* (TILEC Discussion Paper No. DP2020-040). Tilburg Law and Economics Center. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3547891

Gupta, I., Devaiah, V. H., & Bhushan, S. (2019). Shifting focus on hold-out in SEP licensing: Perspectives from the EU, USA and India. *Journal of Intellectual Property Law & Practice, 14*(1), 12–17. https://doi.org/10.1093/jiplp/jpy094

Lemley, M. A., & Shapiro, C. (2007). Patent holdup and royalty stacking. *Texas Law Review*, (85), 1991–2049. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923468

U.S. Department of Justice & U.S. Patent and Trademark Office. (2013). *Policy statement on remedies for standards-essential patents subject to voluntary F/RAND commitments*. https://www.justice.gov/atr/page/file/1118381/dl?inline=

United States Court of Appeals for the Federal Circuit. (2008). *Qualcomm Inc. v. Broadcom Corp.*, No. 2007-1545. Justia. https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/cafc/07-1545/07-1545-2011-03-27.html

United States Court of Appeals for the Federal Circuit. (2014). *Apple Inc. and NeXT Software, Inc. v. Motorola, Inc. and Motorola Mobility, Inc.*, Nos. 2012-1548, 2012-1549. https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/cafc/12-1548/12-1548-2014-04-25.html

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit. (2015). *Microsoft Corp. v. Motorola, Inc.*, No. 14-35393. Justia. https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca9/14-35393/14-35393-2015-07-30.html

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit. (2020). *FTC v. Qualcomm Inc.*, No. 19-16122, 969 F.3d 974 (9th Cir. 2020). https://cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2020/08/11/19-16122.pdf

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit. (2020). *FTC v. Qualcomm Inc.*, No. 19-16122, 969 F.3d 974 (9th Cir. 2020). https://cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2020/08/11/19-16122.pdf

Закон України "Про захист економічної конкуренції" № 2210-III від 11 січня 2001 року (в редакції зі змінами). (2001). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text	Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition" No. 2210-III dated January 11, 2001 (as amended). (2001). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text
Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" № 3687-XII від 15 грудня 1993 року (в редакції зі змінами). (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12	Law of Ukraine "On Protection of Rights to Inventions and Utility Models" No. 3687-XII dated December 15, 1993 (as amended). (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12
Закон України "Про стандартизацію" № 1315-VII від 5 червня 2014 року (в редакції зі змінами). (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text	Law of Ukraine "On Standardization" No. 1315-VII dated June 5, 2014 (as amended). (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Полікарпов, А. (2025). *FRAND* в системі подолання недобросовісної конкуренції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 76–86. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)07

Надійшла до редакції 18.07.2025.
Прийнято до друку 22.08.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)08
УДК 343.359.2

УГОЛЬКОВ Євген
https://orcid.org/0009-0001-5207-5309
аспірант кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін Київського університету права НАН України
вул. Академіка Доброхотова, 7а, Київ, 03142, Україна
ugolkov@ukr.net

UGOLKOV Ievgen
https://orcid.org/0009-0001-5207-5309
Postgraduate Student at the Department of International Law and Sectoral Legal Disciplines Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
7a, Academician Dobrokhotova St., Kyiv, 03142, Ukraine
ugolkov@ukr.net

ПРИНЦИП *IN DUBIO PRO TRIBUTARIO* В ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Нормами Податкового кодексу України передбачено застосування принципу презумпції правомірності рішень платника податку (in dubio pro tributario) у разі наявності "неякісного закону", в результаті чого контролюючий орган не може приймати рішення, що призводить до погіршення становища такого платника податку. Наявність цього принципу в податковому законодавстві зумовлює очікування платника податків про те, що у разі наявності неоднозначного (множинного) трактування прав та обов'язків платників податків будь-які рішення прийматимуться за умови "не погіршення" становища такого платника податків. Досліджено наукові підходи та окремі аспекти практичного застосування презумпції правомірності рішень платника податку в податкових правовідносинах. Аналізуються наукові ідеї щодо підходів до розкриття змісту. Дослідження показало, що на практиці контролюючі органи нехтують застосуванням вказаного принципу, внаслідок чого відсутнє правове закріплення чіткого й ефективного механізму практичного застосування презумпції правомірності рішень платника податку в податкових правовідносинах. На основі виявлених у дослідженні проблем запропоновано чіткі практичні рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання практичного застосування презумпції правомірності рішень платника податку в податкових правовідносинах, зокрема під час проведення контрольно-перевірочних заходів. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення законодавства України у сфері податкових правовідносин, у т. ч. щодо захисту прав платників податків.

Ключові слова: податкове право, податковий спір, адміністративний процес, принципи податкового законодавства, судове оскарження.

THE PRINCIPLE OF *IN DUBIO PRO TRIBUTARIO* IN TAX RELATIONS

The norms of the Tax Code of Ukraine provide for the application of the principle of presumption of legality of taxpayer decisions (in dubio pro tributario) in the case of the existence of a "poor-quality law" as a result of which the regulatory authority cannot make a decision, that leads to a deterioration in the situation of such a taxpayer. The presence of such a principle in tax legislation leads to the taxpayer's expectation that in the case of an ambiguous (multiple) interpretation of taxpayers' rights and obligations, any decisions will be made on the condition that the situation of such taxpayer does not "deteriorate". The scientific approaches and individual aspects of the practical application of the presumption of legality of taxpayer decisions in tax legal relations have been studied. Scientific ideas regarding approaches to content disclosure are analyzed. The study showed that in practice, regulatory authorities neglect the application of the specified principle, as a result of which there is no legal consolidation of a clear and effective mechanism for the practical application of the presumption of legality of taxpayer decisions in tax legal relations. Based on the problems identified in the study, clear practical recommendations have been proposed to improve the legal regulation of the practical application of the presumption of legality of taxpayer decisions in tax legal relations, in particular during the conduct of control and verification activities. The results of the study can be used to improve Ukrainian legislation in the field of tax relations, in particular regarding the protection of taxpayers' rights.

Keywords: Tax law, tax dispute, administrative process, principles of tax legislation, judicial appeal.

JEL Classification: K23, K34, K40, K49.

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Вступ

Податкове законодавство України передбачає можливість застосування принципу презумпції правомірності рішень платника податку (*in dubio pro tributario*) як основу для усунення неузгодженостей у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу.

Проте сама лише наявність такого принципу в податковому законодавстві не є гарантією його застосування до спірних правовідносин, які виникають при прийнятті рішень стосовно платників податків.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вирішення проблеми щодо неефективного застосування презумпції правомірності рішень платника податку в податкових правовідносинах.

Мета статті – дослідити наукові та правові аспекти щодо застосування презумпції правомірності рішень платника податку в податкових правовідносинах і запропонувати механізми щодо забезпечення ефективності практичного застосування такого принципу.

У вітчизняній науковій літературі питання щодо застосування презумпції правомірності рішень платника податку в податкових правовідносинах є предметом вивчення таких науковців, як Нечитайло (2015), Божко (2014), Брояков (2021), Єфремов (2022), Желтобрюх (2016), Кравченко (2011), Манукян (2024), Мінаєва (2017), Самсін (2014), Смичок (2015), Ханова (2019) та ін.

В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що ефективність застосування презумпції правомірності рішень платника податку в податкових правовідносинах напряму залежить від наявності "якісного закону", який забезпечить безальтернативний механізм застосування контролюючим органом такого принципу.

Для перевірки та підтвердження висунутої гіпотези використано низку загальноправових та спеціально-юридичних методів.

Перевірка гіпотези на підставі окресленої методології дослідження проводилася у три етапи. На першому визначено мету, завдання та висунуто гіпотезу дослідження. За допомогою аналітичного методу проведено аналіз наукових джерел, огляд наявних публікацій у сфері застосування принципу *in dubio pro tributario* та сформовано теоретичну й інформаційну базу дослідження. Другим став аналітичний етап, на якому вивчено наукові думки та проаналізовано податкове законодавство й актуальну судову практику щодо застосування презумпції правомірності рішень платника податку. На останньому, підсумковому етапі, узагальнено отримані результати та сформульовано висновки, розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності застосування презумпції правомірності рішень платника податку.

Для досягнення поставленої мети та завдань цієї статті її структуровано на три частини, кожна з яких розкриває окремі питання, що у комплексі зумовлюють цілісність та ґрунтовність дослідження проблем, які виникають при застосуванні презумпції правомірності рішень платника податку.

Перша частина дослідження зосереджена на аналізі основних джерел права, які є основою для застосування презумпції правомірності рішень платника податку, в тому числі законодавчих актів України та судової практики Європейського Суду з прав людини.

У другій розглядаються наукові ідеї та погляди щодо тлумачення і проблем застосування презумпції правомірності рішень платника податку.

Третя, завершальна частина статті, присвячена висвітленню пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення застосування презумпції правомірності рішень платника податку.

1. Правове регулювання застосування принципу *in dubio pro tributario*

Статтею 8 Конституції України закріплено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права (Конституція України, 1996).

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015 вказав, що складовими принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано (Рішення у справі № 1-рп/2015, 2015).

У підпункті 2.2 пункту 2 рішення від 21 січня 2025 року № 3-р (II)/2025 Конституційний Суд зазначив, що юридичну визначеність в аспекті правомірних (легітимних) очікувань слід розуміти, зокрема, як право особи розраховувати не лише на розумну та передбачувану стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків застосування таких приписів, а й на послідовність і системність діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні (Рішення у справі № 3-р (II)/2025, 2025).

За своєю суттю принцип правової визначеності в аспекті податкових правовідносин вимагає, аби законодавчі норми, якими визначаються загальнообов'язкові правила поведінки відповідних суб'єктів, були чіткими та зрозумілими, стабільними й несуперечними, а також передбачуваними.

Передбачуваність в контексті права означає можливість передбачити наслідки своїх дій чи бездіяльності на основі чітких та зрозумілих законодавчо сформованих правил. Суб'єкти права на підставі аналізу відповідних норм повинні розуміти заздалегідь, які їхні дії або

бездіяльність є передумовою застосування відповідальності, зокрема шляхом накладення штрафних санкцій.

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово зазначав, що формулювання законів не завжди чіткі, а тому їх тлумачення і застосування залежить від практики. Роль розгляду справ у судах полягає саме у тому, щоб позбутися таких інтерпретаційних сумнівів з урахуванням змін у повсякденній практиці.

Отже, принцип правової визначеності має застосовуватись не лише на етапі нормотворчої діяльності, а й під час безпосереднього застосування наявних норм права, що даватиме можливість особі в розумних межах передбачати наслідки своїх дій, а також послідовність дій держави щодо можливого втручання в охоронювані Конституцією України права та свободи цієї особи.

За змістом пункту 170 Рішення ЄСПЛ у справі "Олександр Волков проти України" формулювання національного законодавства повинно бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам адекватну вказівку щодо обставин та умов, за яких державні органи мають право вдатися до заходів, що вплинуть на їхні конвенційні права (Рішення ЄСПЛ у справі "Олександр Волков проти України", 2013).

Щодо "якості закону", ЄСПЛ у пункті 169 вищенаведеного рішення зауважує, зокрема, що закон має бути доступний для зацікавленої особи, яка, окрім того, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе.

Верховний Суд у справі № 320/1390/24 від 05 березня 2025 року, посилаючись на рішення ЄСПЛ у справі "Кантоні проти Франції" від 11 листопада 1996 року, зазначив, що обсяг поняття "передбачуваність" значною мірою залежить від змісту правової норми, сфери, на яку він розрахований, а також кількості та статусу тих, кому він адресований (Постанова Верховного Суду у справі № 320/1390/24, 2025, 05 березня).

Аналізуючи зміст рішень ЄСПЛ у справах "Вєренцов проти України", "Кантоні проти Франції", Верховний Суд у справі № 320/1390/24 від 05 березня 2025 року робить висновок, що відповідальність за подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів лежить у тому числі й на судових органах, які застосовують та тлумачать закони. Роль судового рішення, покладена на суди, полягає саме в тому, щоб розвіяти такі сумніви щодо тлумачення, які залишаються, беручи до уваги зміни в повсякденній практиці (Постанова Верховного Суду у справі № 320/1390/24, 2025, 05 березня).

Превентивним засобом недотримання законодавцем верховенства права є впровадження та існування в Україні принципу презумпції правомірності рішень платника податку (*in dubio pro tributario*).

Саме порушення наведеного принципу слугувало неодноразовою підставою для ухвалення Європейським судом з прав людини рішень, якими констатувалась обставина наявності в українського податкового

законодавства неузгодженостей та помилкового тлумачення такого законодавства на користь держави.

Отже, йдеться не стільки про загальнообов'язкове усунення юридичних колізій, яке є одночасно і правом (повноваженням), і процесуальним обов'язком суду при звичайному (безвідносно до виду правовідносин) правозастосуванні, скільки про порядок вирішення ситуацій, у яких стикаються (конфліктують) інтереси платника податків і контролюючого органу, а норми податкового права, що регулюють такі правовідносини, прямо чи внаслідок їх тлумачення, а також у своїй сукупності, не є однозначними та допускають множинне трактування прав та обов'язків сторін, що створює можливість вирішення справи як на користь платника, так і проти нього.

Принцип *in dubio pro tributario*, закріплений в підпункті 4.1.4. пункту 4.1. статті 4 Податкового кодексу (ПК) України (2010), передбачає презумпцію правомірності рішень платника податків, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу.

На цьому принципі ґрунтується і закріплене в пункті 56.21 статті 56 ПК України відповідне правило. Так, якщо норма цього Кодексу чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі цього Кодексу, або норми різних законів чи різних нормативно-правових актів, або норми одного й того самого нормативно-правового акта суперечать між собою та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, – рішення ухвалюють на користь платника податків.

Сама юридична конструкція норми пункту 56.21 статті 56 ПК України дає підстави стверджувати, що презумпція застосовна не лише у ситуації прямої суперечності норм, але й у будь-якій іншій ситуації невизначеності в процесі правозастосування. Для її застосування необхідно і достатньо виявлення двох або більше альтернативних варіантів правомірної поведінки, обравши найвигідніший для себе з яких платник має почуватися захищеним від можливих негативних наслідків як з боку контролюючого органу, так і суду. До того ж наведеною нормою охоплюються не лише очікування платника, запровадженням у податковому законодавстві цієї презумпції як принципу (основної засади) накладається відповідний таким очікуванням обов'язок вибору визначеного нею варіанту поведінки і контролюючим органом, і судом. При цьому тягар доведення хибності (відсутності правових підстав) обраного платником варіанту поведінки покладається законом на контролюючий орган.

Враховуючи характер принципу *in dubio pro tributario* у демократичному суспільстві має бути підхід, відповідно до якого всі сумнівні положення податкового законодавства мають тлумачитися на користь платника.

Водночас умови юридичної відповідальності визначаються характером діяння, за яке така відповідальність установлюється. Відмінність у заходах відповідальності не може зумовлюватися "випадковими" чинниками, зокрема недосконалістю законодавчої техніки, коли однакові за характером діяння мають різні умови покарання за них.

Незважаючи на законодавче закріплення в підпункті 4.1.4 п. 1 ст. 4 ПК України презумпції правомірності рішень платника податку, його належне практичне втілення нерозривно пов'язане з технікою нормотворчості у сфері податкового законодавства.

2. Наукові та практичні підходи до тлумачення презумпції правомірності рішень платника податку

Аналізуючи підходи до тлумачення презумпції правомірності рішень платника податку, О. М. Нечитайло у своїй праці зазначає про результати дослідження, проведеного серед австралійських платників податків, відповідно до яких податкові органи дотримуються у своїй роботі презумпції правильності дій платника, яку закріплено в Австралійській Хартії прав платника податків. Більше того, належна реалізація цього принципу має домінуюче значення у справі дотримання законодавчих вимог власне платниками податків, а також співпраці з податковими органами щодо виконання податкових обов'язків (Нечитайло, 2015).

Зазначені принципи, безперечно, не позбавляють податкові органи можливості контролювати правильність здійснених платником податкових розрахунків, але здійснюються вони, уникаючи презумпції протиправності дій платника під час виконання податкових обов'язків. З цього випливає принцип передбачуваності дій податкових органів (*right to certainty in administration*) (Нечитайло, 2015).

Сьогодні принцип *in dubio pro tributario* застосовується в більшості країн як континентальної, так і звичаєвої правових систем. Утім, лише в деяких країнах цей принцип дістав безпосереднього законодавчого закріплення. У доктрині, як і на практиці, нечасто можна зустріти посилання на принцип *in dubio pro tributario*, проте ведеться дискусія в процесі застосування норм податкового законодавства та під час визначення, чи слід тлумачити правові сумніви на користь платника податків (Нечитайло, 2015).

Ю. В. Божко вказує, що до набрання чинності Податковим кодексом України принцип *in dubio pro tributario* був закріплений у підпункті 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" № 2181-III від 21 грудня 2000 року, яким було передбачено,

що у випадку, коли норма закону або іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або норми різних законів чи інших нормативно-правових актів допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого існує можливість прийняття рішення як на користь платника податків, так і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків (Божко, 2014).

Податкові органи дотримувалися позиції, що виконання ними зазначеного положення Закону № 2181 здійснюється під час апеляційних процедур із застосуванням податкових роз'яснень, про що, зокрема, було зазначено у листі ДПА України № 3774/5/10-5014/1151 (2010, 6 квітня). В обґрунтування такої позиції податкові органи посилалися на пункт 7.6 постанови Пленуму Вищого господарського суду України "Про заходи забезпечення однакового та правильного застосування законодавства про податки" № 1056 (2002, 25 липня), відповідно до якого положення підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону № 2181 стосуються лише процедури апеляційного узгодження, яка здійснюється контролюючими органами і не розповсюджується на процес розгляду спору у судовому порядку. Тобто встановлені цим Законом принципи вирішення конфлікту інтересів можуть бути застосовані лише на стадії апеляційної процедури узгодження сум податкових зобов'язань та оскарження рішень контролюючих органів, які здійснюються у порядку, передбаченому статтею 5 Закону № 2181 (Божко, 2014).

Проте будь-які спроби податкового органу застосовувати принцип *in dubio pro tributario* проти інтересів платника податків були зупинені у зв'язку із набранням чинності Податковим кодексом України.

Є. М. Смичок зазначає що, презумпція правомірності рішень платника податків характеризується специфічною формою подвійної формалізації:

1) як принцип-презумпція (пп. 4.1.4. п. 4.1. ст. 4 ПК України);

2) як звичайне колізійне правило (п. 56.21 ст. 56 ПК України) (Смичок, 2021).

Правило, закріплене в пп. 4.1.4. п. 4.1. ст. 4 ПК України, характеризується констативно-декларативним формулюванням. Фактично мета закріплення цієї презумпції у ст. 4 ПК України полягає у "піднесенні" такого правила до рівня вихідного положення податкового законодавства (Смичок, 2021).

Такий підхід нормотворця дещо підвищує міру імперативності й колізійної норми, що закріплена в п. 56.21 ст. 56 Податкового кодексу України (Смичок, 2021).

Доволі спірним є інститут, в рамках якого закріплюється це правило, – інститут адміністративного оскарження рішень контролюючого органу. Презумпція правомірності рішень платника податків є універсальним правилом, що повинно застосовуватися не тільки

в адміністративних процедурах із вирішення податкових спорів, але і в рамках судових проваджень з оскарження рішень, дій чи бездіяльності контролюючих органів. При цьому така "спірність" певною мірою нівелюється закріпленням презумпції правомірності рішень платника податків у ст. 4 Податкового кодексу України. Саме визначення цього презумптивного положення як принципу податкового права знімає всі питання з приводу його регулятивного потенціалу та сфери регламентаційного охоплення. Це, своєю чергою, вказує на те, що подвійність закріплення презумпції правомірності рішень платника податків як принципу податкового права та як звичайного колізійного правила не повинна розглядатися як порушення правил нормотворчої техніки (Смичок, 2021).

Є. М. Смичок слушно зауважує, що відповідне презумптивне положення водночас обмежує негативну дискрецію контролюючого органу та суттєво сприяє проявам розсуду з боку платника податків (Смичок, 2015).

Н. Г. Кравченко вказує на "підводні рифи" цього принципу, "оскільки наразі невідомо, хто визначатиме, які норми припускають множинне трактування, а які – ні, як і те, чи є можливість прийняти рішення на користь платника податку: сам платник, податковий орган чи інший орган, зокрема, той, який приймає рішення" (Кравченко, 2011).

І. Л. Желтобрюх зазначає, що презумпція правомірності рішень платника податків є одним із засобів обмеження розсуду контролюючих органів. І якщо стосовно контролюючих органів вона, дійсно, виступає як засіб обмеження розсуду, то щодо платників, навпаки, дозволяє діяти з урахуванням їх власних інтересів і досягнення найбільш сприятливих правових та економічних наслідків. Одним із засобів, який сприяє вирівнюванню балансу приватних та публічних інтересів, саме в податковому правозастосуванні, є презумпція правомірності рішень платника податків (Желтобрюх, 2016).

Наведена презумпція закладає певну диспозитивність щодо виконання податкового обов'язку платником податків і водночас сприяє обмеженню дискреційних повноважень контролюючих (адміністративних) та судових органів. Водночас аналіз змісту презумпції правомірності рішень платників податків дає змогу говорити і про те, що платнику податків як зобов'язаній стороні податкових правовідносин надається право на власний розсуд застосовувати ту чи іншу норму у випадках їх колізій. З огляду на викладене можна цілком логічно й обґрунтовано наголошувати на тому, що суб'єктами розсуду саме в податковому правозастосуванні є не лише контролюючі – адміністративні та судові органи, а й платник податків, якому чинним податковим законодавством надається таке право (Желтобрюх, 2016).

С. В. Брояков стверджує, що принцип-презумпція правомірності рішень платника податків має спеціально-регулятивний зміст. Вона (презумпція) не є загальним презумптивним положенням. Можливість її застосування викликана спеціальною умовою, що полягає у

неоднозначності тлумачення прав та обов'язків платника податків, що, своєю чергою, породжується недосконалістю нормотворчої техніки. У тих випадках, коли ситуація в аспекті визначення прав та обов'язків платника податків є об'єктивно однозначною, презумпція правомірності рішень платника податків не застосовується. ЄСПЛ у справі "Кантоні проти Франції" від 11 листопада 1996 року зазначив, що обсяг поняття "передбачуваність" значною мірою залежить від змісту правової норми та її застосування (Броярков, 2021).

А. О. Єфремов допускає, що для правильного дотримання вищезазначеного принципу аксіомою для податкових (фіскальних) органів у демократичному суспільстві має бути підхід, відповідно до якого: 1) істотні правові сумніви мають тлумачитися на користь платника; 2) у випадку ухвалення негативного для платника рішення неприпустимою є відсутність однозначних висновків, прийнятих за результатами буквального застосування норми податкового законодавства (Єфремов, 2022).

А. А. Манукян зазначає, що презумпція правомірності рішень платника податків є своєрідною "позитивною дискримінацією" платника податків у сфері податкових відносин. Позитивна дискримінація є новим витоком еволюційного розвитку принципу рівності. Такого роду підхід зумовлюється тим, що позитивна дискримінація не є рівністю в "математично вивіреному" розумінні. Навпаки, це рівність, яка отримує свій вираз у юридичній нерівності. При цьому якісне або ж кількісне превалювання прав одних суб'єктів зумовлюється суб'єктивними або ж об'єктивними чинниками, негативний вплив яких повинно "згладити" право (Манукян, 2024).

Такими чинниками в аспекті податкових відносин є фактична нерівність платника податків та контролюючого органу, адже платник податків є окремо взятим індивідом, тоді як контролюючий орган є елементом цілісної фіскальної адміністративно-владної вертикалі. За таких умов доволі закономірною є ситуація, коли платник податків, звернувшись до положень цього принципу, набуває більш виграшного становища порівняно з контролюючим органом. Однак на практиці часто відбувається нехтування вихідними положеннями досліджуваного принципу, що спричиняє нівелювання його правозастосовної ефективності (Манукян, 2022).

І. Л. Самсін зазначає, що презумпція правомірності рішень платника податку поширюється на всі відносини в державі, що складаються з приводу сплати податків і зборів, у тому числі й процесуальні, які регулюються насамперед правилами адміністративного судочинства. Суд, оцінюючи, чи правомірно діяв платник податків та маючи сумнів щодо трактування його прав і обов'язків або прав і обов'язків контролюючого органу, повинен виходити з презумпції правомірності рішень платника податків, що є суттєвою гарантією захисту його прав (Самсін, 2014).

Н. О. Ханова зазначає, що презумпція правомірності рішень платника податків установлює правило, згідно з яким за наявності

множинного тлумачення обов'язків контролюючого органу правильним є підхід до розуміння тих обов'язків, що стали основою для рішення, прийнятого саме платником податків (Ханова, 2019).

При цьому ключовим є не просто суб'єктивне уявлення про неоднозначність тлумачення обов'язків контролюючого органу. Така невизначеність повинна зумовлюватися колізійністю нормативних приписів, наявністю правових прогалин або ж бути пов'язаною із застосуванням оціночних понять. Інакше кажучи, тільки дійсна (неілюзорна) множинність трактувань слугує підставою для звернення до презумпції правомірності рішень платника податків. Надалі ж перевірка належності звернення до відповідного презумптивного положення отримує свою перевірку, як правило, в рамках юрисдикційних процедур з вирішення податкових спорів, причому в межах адміністративних та/або судових процедур (Ханова, 2019).

Отже, обов'язки контролюючого органу виступають невід'ємним складником повноважень відповідних суб'єктів владних повноважень. Самі ж обов'язки, з одного боку, перебувають у тісній взаємодії з правами останніх, а з іншого – органічно корелюються з правами самих платників податків (Ханова, 2019).

О. М. Мінаєва зазначає, що в рамках судових процедур із вирішення податкових спорів призначення презумпції правомірності рішень платника податків полягає в забезпеченні правореалізації приватного інтересу платника податків. Орієнтованість принципу-презумпції правомірності рішення платника податків спрямована на захист та реалізацію суб'єктивних прав та інтересів виключно зобов'язаних суб'єктів податкових відносин (платників податків) (Мінаєва, 2017).

Презумптивне положення підлягає правозастосуванню тільки у разі наявності дійсної колізійності нормативно-правових приписів. Так, у випадку наявності конкуренції нормативно-правових положень відповідний принцип-презумпція не підлягає правозастосуванню. Він застосовується лише у тому випадку, якщо суперечність існує між рівнозначними за юридичною силою нормативно-правовими приписами (Мінаєва, 2017).

Верховний Суд у постанові від 26 листопада 2020 року у справі № 500/2486/19 зазначав, що під юридичною колізією потрібно розуміти певний конфлікт, суперечку в правовій сфері, в основі яких лежать суперечності між правовими актами й нормами, прийнятими з одного і того самого питання. Ці норми й акти можуть бути прийняті одним або різними суб'єктами правотворчості, але спрямовані на регулювання одних суспільних правовідносин, і їх застосування дає різний, зокрема можливий протилежний, результат (Рішення у справі № 500/2486/19, 2020).

Тобто виключно у випадку, якщо одне і те саме питання є предметом регулювання різними нормами чи нормативно-правовими актами, це вважається юридичною колізією, яка підлягає вирішенню відповідно до наявних у правовій сфері способів (Рішення у справі № 500/2486/19, 2020).

Верховний Суд у постанові від 05 жовтня 2023 року у справі № 300/2906/22 зазначав, що сама юридична конструкція норми пункту 56.21 статті 56 ПК України дає підстави стверджувати, що презумпція застосовна не лише у ситуації прямої суперечності норм, але й у будь-якій іншій ситуації невизначеності в процесі правозастосування. Для її застосування необхідно і достатньо виявлення двох або більше альтернативних варіантів правомірної поведінки, обравши найвигідніший для себе з яких, платник має почуватися захищеним від можливих негативних наслідків як з боку контролюючого органу, так і суду (Рішення у справі № 300/2906/22, 2023).

Отже, вибір платником податку варіанту поведінки має кореспондувати з очікуванням того, що контролюючий орган і суд так само мають застосовувати презумпцію правомірності як основну засаду. При цьому тягар доведення хибності (відсутності правових підстав) обраного платником варіанту поведінки покладається законом на контролюючий орган.

Обсяг прав та обов'язків особи в конкретній ситуації в результаті паралельного застосування обох норм має визначатися в такий спосіб, за якого особа не втрачає жодної з переваг, які надаються такій особі кожною із законодавчих норм. Якщо одна норма встановлює часткове звільнення від обов'язку, а інша – повне, то норма щодо повного звільнення поглинає своєю дією ту норму, яка за тих самих обставин закріплює лише часткове зменшення відповідного обов'язку. Якщо норма у конкретній ситуації встановлює менший обсяг прав, а інша, яка підлягає одночасному застосуванню, – більший обсяг, то особі має бути надано більший обсяг прав. Лише за таких обставин особі буде забезпечено обґрунтовані очікування на застосування відповідних наслідків у відповідній ситуації (Рішення у справі № 300/2906/22, 2023).

Доцільно зазначити, що презумпція правомірності рішень платника податків містить відображення не лише у пп. 4.1.4. п. 4.1. ст. 4 ПК України та п. 56.21 ст. 56 ПК України.

Так, Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві" від 16.01.2020 № 466-IX статтю 112 ПК України викладено у новій редакції, відповідно до пункту 112.7 якої всі сумніви щодо наявності обставин, за яких особа може бути притягнута до відповідальності за порушення податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючий орган, трактуються на користь такої особи (Закон України № 466-IX, 2020).

Тобто фактично пп. 4.1.4. п. 4.1. ст. 4, п. 56.21 ст. 56 та п. 112.7 ПК України виступають "бар'єром" на захисті інтересів платника податків щодо недопустимості застосування "трактування" норм у спосіб, який може погіршити стан такого платника податків.

Більше того, цей принцип кореспондує з положенням ч. 2 ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України (2005), відповідно до якого тягар доказування правомірності рішення суб'єкта владних повноважень покладається на цього суб'єкта.

Висновки

Значним недоліком для платників податків є те, що норми податкового законодавства не передбачають реальний практичний механізм застосування контролюючим органом презумпції правомірності рішень платника податків під час проведення контрольно-перевірочних заходів.

Так, наприклад, у ст. 86 ПК України передбачено, що акт перевірки підписується посадовими особами, які проводили перевірку.

При цьому посадова особа, яка проводила перевірку, несе персональну відповідальність за оформлення результатів такої перевірки.

Для прикладу, вимоги до порядку оформлення результатів документальних перевірок визначені в Порядку оформлення результатів документальних перевірок дотримання законодавства України з питань податкового, валютного та іншого законодавства платниками податків, затвердженому Наказом Міністерства фінансів України 20 серпня 2015 року № 727 (2015).

Підпунктом 2 пункту 4 розділу III Порядку передбачено, що у разі встановлення перевіркою порушень податкового законодавства за кожним відображеним в акті документальної перевірки фактом порушення необхідно викласти зміст порушення з посиланням на конкретні пункти і статті законодавчих актів (міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування), що порушені платником податків, зазначити період (календарний день, місяць, квартал, півріччя, три квартали, рік) фінансово-господарської діяльності платника податків та господарську операцію, при здійсненні якої вчинено це порушення.

Обов'язок зазначати в акті документальної перевірки інформацію щодо фактів, які підтверджують та доводять наявність вини платника податків, прямо передбачений абзацом 2 пунктом 5 розділу II Порядку, зокрема, в акті має бути зафіксовано про обставини, які підтверджують та доводять наявність вини платника податків (з детальним їх описом; дослідженням, яке доводить, що платник податків мав можливість для дотримання правил та норм, встановлених Податковим кодексом, проте не вжив достатніх заходів для їх дотримання; документами та інформацією, яка підтверджує наявність вини платника податків), а також інформацію щодо пом'якшуючих обставин або обставин, що звільняють від фінансової відповідальності платника податків.

Однак ні в ПК України, ні в Порядку не передбачено жодної норми, яка б зобов'язувала зазначати в акті перевірки висновку щодо

застосування презумпції правомірності рішень платника податків щодо кожного встановленого перевіркою порушення податкового законодавства.

Тобто дієвим практичним механізмом застосування презумпції правомірності рішень платника податків може бути покладання на контролюючий орган обов'язку щодо відображення в акті перевірки обґрунтування щодо "застосування" або "незастосування" такого принципу за кожним встановленим правопорушенням.

Обов'язковість застосування цього механізму контролюючим органом гарантуватиме платнику податків "неілюзорну" можливість вимагати відображення в акті перевірки обґрунтованої позиції щодо "застосування" або "незастосування" відповідних норм права та забезпечить ефективність такого принципу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Божко, Ю. В. (2014). *Правові аспекти розгляду податкових спорів в адміністративному судочинстві України* [Дис. канд. юрид. наук]. Запоріжжя.	Bozhko, Yu. V. (2014). *Legal aspects of tax dispute resolution in administrative proceedings of Ukraine* [Thesis of Candidate of Legal Sciences]. Zaporizhzhia.
Брояков, С. В. (2021). *Податкові консультації в механізмі податкового адміністрування* [Дис. д-ра філософії, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого].	Broiakov, S. V. (2021). *Tax consultations in the mechanism of tax administration* [Doctoral dissertation, Yaroslav Mudryi National Law University].
Єфремов, А. О. (2022). *Адміністративно-правові засади реалізації державної податкової політики в Україні*. Нілан-ЛТД.	Yefremov, A. O. (2022). *Administrative and legal principles of the implementation of state tax policy in Ukraine*. Nilan-LTD.
Желтобрюх, І. Л. (2016). *Розсуд у податковому правозастосуванні* [Дис. канд. юрид. наук]. Ірпінь.	Zheltobriukh, I. L. (2016). *Discretion in tax law enforcement* [Thesis of Candidate of Legal Sciences]. Irpin.
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві" № 466-IX (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text	Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the Improvement of Tax Administration, Elimination of Technical and Logical Inconsistencies in Tax Legislation" No. 466-IX (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text
Кодекс адміністративного судочинства України. (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10995	Code of Administrative Procedure of Ukraine. (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10995
Конституція України. (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text	Constitution of Ukraine. (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
Кравченко, Н. Г. (2011). Принципи податкового законодавства за податковим кодексом України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, (116), 87–90. Видавничий дім "КМ Академія".	Kravchenko, N. H. (2011). Principles of tax legislation according to the Tax Code of Ukraine. *Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences*, (116), 87–90. Publishing House "KM Akademia".
Лист ДПА України "Щодо застосування підпункту 4.4.1 пункту 4.4 статті 4 Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами" № 3774/5/10-5014/1151 (2010, 6 квітня). https://zakon-pro.ligazakon.net/document/DPA0166?land=UA&context=UA&an=19	Letter from the State Tax Administration of Ukraine "On the application of subparagraph 4.4.1 of paragraph 4.4 of Article 4 of the Law of Ukraine "On the procedure for repayment of taxpayers' obligations to budgets and state target funds" No. 3774/5/10-5014/1151 (2010, April 6). https://zakon-pro.ligazakon.net/document/DPA0166?land=UA&context=UA&an=19

Манукян, А. А. (2022). Підходи до класифікації податкових правопорушень. У *Пріоритетні напрями розвитку правової системи України* (с. 53–56). Західноукраїнська організація "Центр правничих ініціатив".	Manukian, A. A. (2022). Approaches to the classification of tax offenses. In *Priority directions of the development of the legal system of Ukraine* (pp. 53–56). Western Ukrainian Organization "Centre for Legal Initiatives."
Манукян, А. А. (2024). *Відповідальність за порушення норм податкового законодавства* [Дис. д-ра філософії, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого].	Manukian, A. A. (2024). *Liability for violations of tax legislation norms* [Doctoral dissertation, Yaroslav Mudryi National Law University].
Мінаєва, О. М. (2017). *Процедурне регулювання податкових відносин (методологічний аспект)* [Дис. д-ра юрид. наук]. Запоріжжя.	Minaieva, O. M. (2017). *Procedural regulation of tax relations (methodological aspect)* [Thesis of Doctor of Legal Sciences]. Zaporizhzhia.
Нечитайло, О. М. (Ред.). (2015). *Адміністративне судочинство України: теорія та практика.* ВАІТЕ.	Nechytailo, O. M. (Ed.). (2015). Administrative Judiciary of Ukraine*: Theory and Practice*. VAITE.
Податковий кодекс України. (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17	Tax Code of Ukraine. (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 .
Порядок оформлення результатів документальних перевірок дотримання законодавства України з питань податкового, валютного та іншого законодавства платниками податків, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України 20 серпня 2015 року № 727 (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1300-15#Text	The procedure for registering the results of documentary audits of compliance with the legislation of Ukraine on tax, currency and other legislation by taxpayers, approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated August 20, 2015 No. 727 (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1300-15#Text
Постанова Верховного Суду від 2023 року у справі № 300/2906/22 (2023, 05 жовтня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967135	Resolution of the Supreme Court of 2023 in case No. 300/2906/22 (2023, October 5). https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967135.
Постанова Верховного Суду у справі № 320/1390/24 (2025, 05 березня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/125656350	Resolution of the Supreme Court in the case No. 320/1390/24 (2025, March 5). https://reyestr.court.gov.ua/Review/125656350
Постанова Верховного Суду у справі № 500/2486/19 (2020, 26 листопада). https://reyestr.court.gov.ua/Review/93404515	Resolution of the Supreme Court in case No. 500/2486/19 (2020, November 26). https://reyestr.court.gov.ua/Review/93404515
Постанова Пленуму Вищого господарського суду України "Про заходи забезпечення однакового та правильного застосування законодавства про податки" № 1056 (2002, 25 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1056600-02#Text	Resolution of the Plenary Session of the Supreme Economic Court of Ukraine "On measures to ensure uniform and correct application of tax legislation" No. 1056 (2002, July 25). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1056600-02#Text
Рішення Європейського Суду з прав людини (№ 21722/11) у справі "Олександр Волков проти України" (2013). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text	Decision of the European Court of Human Rights (No. 21722/11) in the case "Oleksandr Volkov v. Ukraine" (2013). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
Рішення Європейського Суду з прав людини у справі № 21722/11 (2013, 27 травня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text	Decision of the European Court of Human Rights in case No. 21722/11 (2013, May 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2015 (2015, 31 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#Text	Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-рп/2015 (2015, March 31). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#Text
Рішення Конституційного Суду України № 3-р (II)/2025 (2025, 21 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text	Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 3-r (II)/2025 (2025, January 21). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text

Рішення Конституційного Суду України у справі № 8-рп/2005 (2005, від 11 жовтня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text	Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case No. 8-рп/2005 (2005, dated October 11). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text
Самсін, І. Л. (2014). *Податкове зобов'язання в механізмі фінансово-правового регулювання (методологічний аспект)* [Автореф. дис. д-ра юрид. наук, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого].	Samsin, I. L. (2014). *Tax obligation in the mechanism of financial and legal regulation (methodological aspect)* [Abstract of Thesis of Doctor of Legal Sciences, Yaroslav Mudryi National Law University].
Смичок, Є. М. (2015). *Юридичні презумпції в податково-правовому регулюванні* [Автореф. дис. канд. юрид. наук, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого].	Smychok, Ye. M. (2015). *Legal presumptions in tax law regulation* [Abstract of Thesis of Candidate of Legal Sciences, Yaroslav Mudryi National Law University].
Смичок, Є. М. (2021). Статичні судові доктрини із вирішення податкових спорів. *Правова позиція*, *1*(30), 108–112. http://legalposition.umsf.in.ua/v1-30-2021	Smychok, Ye. M. (2021). Static judicial doctrines on the resolution of tax disputes. *Legal Position*, *1*(30), 108–112. http://legalposition.umsf.in.ua/v1-30-2021
Ханова, Н. О. (2019). *Дискреційні повноваження контролюючих органів у сфері оподаткування в Україні* [Дис. канд. юрид. наук, Університет митної справи та фінансів].	Khanova, N. O. (2019). *Discretionary powers of controlling authorities in the field of taxation in Ukraine* [Thesis of Candidate of Legal Sciences, University of Customs and Finance].

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Угольков, Є. (2025). Принцип *in dubio pro tributario* в податкових правовідносинах. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 87–101. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)08

Надійшла до редакції 09.07.2025.
Прийнято до друку 02.09.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(140)09
УДК 347.78:316.3

БОЙЧУК Дмитро
https://orcid.org/0009-0006-7001-7256

к. ю. н., доцент кафедри публічного права факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна
boych.d.v@gmail.com

BOICHUK Dmytro
https://orcid.org/0009-0006-7001-7256

PhD (Law), Associate Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law and International Relations Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

18/2, Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv, 04053, Ukraine
boych.d.v@gmail.com

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЗАХИСТІ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Досліджено зростаючу роль і багатоаспектну діяльність інститутів громадянського суспільства (ІГС) у механізмі захисту авторських прав та прав людини в Україні, що набуває особливої актуальності в контексті демократичних перетворень, євроінтеграційних процесів і викликів повномасштабної війни. Мета статті – вивчення ролі, функцій та ефективності інститутів громадянського суспільства в механізмі захисту авторських прав і прав людини в Україні. Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що активна та багатоаспектна діяльність інститутів громадянського суспільства в Україні позитивно корелює з підвищенням ефективності механізму захисту авторських прав і прав людини, проте її потенціал обмежується системними проблемами, що потребує вдосконалення правових та інституційних засад для забезпечення сталості їх функціонування і посилення взаємодії з державними органами. Встановлено, що ІГС реалізують поліморфні активності: у сфері авторського права – це просвітницька діяльність, моніторинг порушень (особливо у цифровому середовищі), надання правової допомоги, участь в адвокації законодавчих змін, а також специфічна роль організацій колективного управління (ОКУ); у сфері прав людини – моніторинг та документування порушень, надання правової допомоги, національна і міжнародна адвокація, формування суспільної думки та захист прав, пов'язаних із творчістю й інформацією. Ефективність ІГС стримується системними проблемами: фінансово-ресурсними обмеженнями, недосконалістю законодавства, низьким рівнем правової культури населення, труднощами взаємодії з державними органами та викликами воєнного стану.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства (ІГС), вторське право, права людини, захист прав, правова допомога, адвокація, організації колективного управління (ОКУ).

INSTITUTES OF CIVIL SOCIETY IN THE PROTECTION OF COPYRIGHT

The growing role and multifaceted activities of civil society institutions (CSIs) in the mechanism for protecting copyright and human rights in Ukraine have been studied, which has become particularly relevant in the context of democratic transformations, European integration processes, and the challenges of a full-scale war. The purpose of the article is to study the role, functions and effectiveness of civil society institutions in the mechanism of copyright and human rights protection in Ukraine. The hypothesis of the study is based on the assumption that the active and multifaceted activities of civil society institutions in Ukraine are positively correlated with increasing the effectiveness of the mechanism of copyright and human rights protection, but its potential is limited by systemic problems, which requires the improvement of legal and institutional foundations to ensure the sustainability of their functioning and to strengthen interaction with state bodies. It has been established that CSIs implement polymorphic activities: in the field of copyright – it is educational activity, monitoring of violations (especially in the digital environment), providing legal assistance, participating in advocacy of legislative changes, as well as the specific role of collective management organizations (CMOs); in the field of human rights – monitoring and documenting violations, providing legal assistance, national and international advocacy, shaping public opinion and protecting rights related to creativity and information. The effectiveness of the CSIs is limited by systemic problems: financial and resource constraints, imperfection of legislation, low level of legal culture among the population, difficulties in interaction with state bodies, and challenges of martial law.

Keywords: civil society institutions (CSIs), copyright, human rights, protection of rights, legal assistance, advocacy, collective management organizations (CMOs).

JEL Classification: O33, O52, C50.

Copyright © 2025. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Вступ

Актуальність дослідження зумовлена зростаючою роллю інститутів громадянського суспільства (ІГС) у демократичних перетвореннях в Україні, особливо в контексті євроінтеграції та викликів повномасштабної війни, що потребує консолідації зусиль для утвердження демократії. Водночас посилюється значення ефективного захисту авторських прав як стимулу для інновацій та креативних індустрій, а також фундаментальних прав людини як основи правової держави.

Недостатня ефективність державних механізмів захисту, спричинена обмеженістю ресурсів та бюрократією, обґрунтовує потребу в активному залученні ІГС, здатних виконувати комплементарні функції: громадський контроль, правову допомогу, просвітництво й адвокацію. Гостроти проблематиці додає стрімка цифровізація, оскільки цифрове середовище, поряд з новими можливостями, генерує складніші порушення авторських прав та прав людини й це потребує нових підходів до захисту, де ІГС можуть відігравати проактивну та інноваційну роль.

Теоретико-методологічною основою дослідження інститутів громадянського суспільства, захисту авторських прав та прав людини є праці вітчизняних і зарубіжних учених минулого і сучасності.

Питання генези, сутності та ролі громадянського суспільства досліджували класики (Ж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Ф. Гегель, А. де Токвіль, А. Грамші, Ю. Габермас та ін.), а сучасні аспекти його функціонування – Дж. Коен, Е. Арато, Р. Патнем та ін.

В українській науці концептуальні засади та розвиток громадянського суспільства розглядали В. Горбатенко, А. Колодій, І. Кресіна, Л. Пахарєв, Я. Собків, В. Степаненко, М. Шайгородський та ін., аналізуючи його специфіку і вплив на демократизацію.

Проблематику захисту авторських прав, зокрема в цифровому середовищі, висвітлювали зарубіжні фахівці П. Голдстейн, Л. Лессіг, В. Гордон та ін. Вітчизняні науковці Г. Андрощук, О. Дроб'язко, О. Підопригора, О. Харитонов, О. Харитонова, О. Штефан та ін. аналізували національне законодавство, його гармонізацію, діяльність організацій колективного управління й інтернет-порушення.

Фундаментальні аспекти теорії та захисту прав людини розглядали зарубіжні вчені Дж. Доннеллі, Р. Дворкін, А. Сен та ін. В українській доктрині конституційно-правовий статус особи, механізми захисту прав та діяльність правозахисних інституцій досліджували М. Козюбра, О. Марцеляк, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Скрипнюк та ін.

Мета статті – дослідити роль, функції й ефективність інститутів громадянського суспільства в механізмі захисту авторських прав та прав людини в Україні.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що активна та багатоаспектна діяльність інститутів громадянського суспільства в Україні позитивно корелює з підвищенням ефективності механізму захисту авторських прав і прав людини, проте її потенціал обмежується

системними проблемами, що потребує вдосконалення правових та інституційних засад для забезпечення сталості їх функціонування і посилення взаємодії з державними органами.

Структурно дослідження побудовано так: у першій частині розглядається роль та класифікація інститутів громадянського суспільства у правозахисній діяльності; у другій – розкрито діяльність інститутів громадянського суспільства у сфері захисту авторських прав; у третій частині досліджується взаємодія інститутів громадянського суспільства з державними органами у сфері захисту авторських прав, а також висвітлюються проблеми і перспективи діяльності інститутів громадянського суспільства.

1. Роль та класифікація інститутів громадянського суспільства у правозахисній діяльності

Інститути громадянського суспільства (ІГС) – це недержавні, добровільні об’єднання, що автономно артикулюють суспільні інтереси. За О. Марцеляком, це сфера самоорганізації, захищена від втручання держави. У правозахисті ІГС є медіаторами, здійснюють контроль, надають допомогу, що, на думку вченого, є індикатором демократії (Марцеляк, 2014).

Класифікація ІГС (за М. Шайгородським – за функціями: інформаційно-просвітницькі, моніторингові, адвокаційні тощо) містить різноманітні форми, серед яких організації колективного управління (ОКУ) відіграють специфічну роль у захисті авторських прав (Шайгородський, 2011).

Авторське право, за О. Підопригорою та О. Штефаном, охороняє права авторів, стимулюючи творчість (Підопригора & Штефан, 2007), тоді як права людини, за П. Рабіновичем, є фундаментальними можливостями особи (Рабінович, 2008). Їхній взаємозв’язок (право на творчість) потребує балансу з іншими правами (доступ до інформації). Специфіка захисту авторського права (нематеріальність, цифрові порушення) та прав людини зумовлює особливості їх охорони.

Міжнародні стандарти (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Бернська конвенція, Угода ТРІПС) та національне законодавство України (Конституція, закони "Про громадські об’єднання", "Про авторське право і суміжні права") створюють правову основу для участі ІГС у захисті авторських прав та прав людини. Хоча Декларація про правозахисників 1998 р. прямо визнає їхню роль, а ОКУ є частиною механізму захисту авторських прав, О. Марцеляк вказує на потребу вдосконалення взаємодії ІГС з державними органами (Марцеляк, 2014).

Ефективний захист авторських прав є невіддільною складовою розвитку креативних індустрій та інноваційної економіки. В Україні, поряд з державними інституціями, важливе значення у цьому процесі мають ІГС, діяльність яких спрямована на різноманітні аспекти правозастосування та правової культури у сфері інтелектуальної власності.

2. Діяльність інститутів громадянського суспільства у сфері захисту авторських прав

Діяльність інститутів громадянського суспільства у сфері захисту авторських прав характеризується поліморфізмом форм та методів, які відображають специфіку їхніх завдань і ресурсних можливостей. Однією з ключових форм є просвітницька й освітня діяльність, спрямована на підвищення рівня правової культури як самих творців, так і користувачів об'єктів авторського права. Як зазначає Г. Андрощук, низький рівень обізнаності щодо прав та обов'язків у сфері інтелектуальної власності є одним із факторів, що зумовлюють поширення правопорушень, тому ІГС проводять семінари, тренінги, вебінари, розробляють інформаційні матеріали, поширюють знання про легальні способи використання контенту, що сприяє превенції порушень (Андрощук, 2017).

Невіддільною частиною роботи ІГС є моніторинг порушень авторських прав, особливо в цифровому середовищі, яке характеризується швидкістю поширення інформації та складністю відстеження неправомірного використання. ІГС здійснюють виявлення фактів піратства, контрафактної продукції, несанкціонованого використання творів в інтернеті, збирають доказову базу, що може бути використана для подальшого правового реагування, а застосування спеціалізованих програмних інструментів та співпраця з інтернет-провайдерами підвищують ефективність такого моніторингу.

Важливим напрямом є надання правової допомоги та консультацій авторам і правовласникам, отже, багато ІГС, особливо ті, що об'єднують представників творчих професій, пропонують безоплатні або пільгові юридичні консультації, допомогу в підготовці договорів, претензій, позовних заяв тощо. Це особливо актуально для митців-початківців або тих, хто не має достатніх фінансових ресурсів для звернення до комерційних юридичних фірм, і така діяльність, як стверджує О. Дроб'язко, сприяє реалізації права на справедливий судовий захист (Дроб'язко, 2010).

ІГС також відіграють суттєву роль в участі у розробці й адвокації змін до законодавства, адже вони аналізують чинне законодавство, виявляють його прогалини і недоліки, розробляють пропозиції щодо його вдосконалення, беруть участь у громадських обговореннях законопроєктів, лобіюють інтереси правовласників на рівні органів державної влади. Експертний потенціал ІГС дає змогу формувати більш зважені й ефективні правові норми, що відповідають сучасним викликам.

Особливе місце в системі захисту авторських прав посідає діяльність організацій колективного управління (ОКУ). Ці специфічні суб'єкти, які за своєю природою часто є громадськими об'єднаннями правовласників, здійснюють управління майновими правами на колективній основі у випадках, коли індивідуальне управління є ускладненим або неможливим (наприклад публічне виконання музичних творів, репрографічне відтворення та ін.). Як зазначають О. Харитонов та О. Харитонова, ефективне функціонування ОКУ є запорукою отримання

авторами справедливої винагороди (Харитонов & Харитонова, 2011). Діяльність ОКУ регулюється спеціальним законодавством, і вони виступають важливим елементом інфраструктури захисту авторських прав.

В Україні існує низка інститутів громадянського суспільства, які демонструють успішну практику в захисті авторських прав. Наприклад, професійні спілки творчих працівників (письменників, композиторів, художників, кінематографістів) часто беруть на себе функції захисту прав своїх членів, проводять освітні заходи, надають консультативну підтримку. Так, деякі спілки активно лобіювали прийняття нових редакцій законів у сфері інтелектуальної власності, спрямованих на посилення захисту прав авторів.

Іншим прикладом є діяльність громадських організацій, що спеціалізуються на боротьбі з інтернет-піратством. Такі організації проводять моніторинг вебресурсів, що поширюють нелегальний контент, співпрацюють з правоохоронними органами та міжнародними структурами для припинення їхньої діяльності. Успішні кейси містять блокування піратських сайтів за рішенням суду, притягнення до відповідальності осіб, причетних до масштабних порушень авторських прав. Наприклад, одна з відомих українських антипіратських ініціатив регулярно публікує звіти про свою діяльність та співпрацює з міжнародними правовласниками.

3. Взаємодія ІГС з державними органами у сфері захисту авторських прав

Слід зазначити, що ефективність захисту авторських прав значною мірою залежить від налагодженої взаємодії між інститутами громадянського суспільства та державними органами, й основними державними суб’єктами в цій сфері є Міністерство економіки України (як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності), Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (*IP* офіс), судові та правоохоронні органи.

ІГС взаємодіють з Міністерством економіки України та *IP* офісом шляхом участі у робочих групах з розробки нормативно-правових актів, надання експертних висновків, участі у громадських слуханнях та консультаціях. Така співпраця дає змогу врахувати позицію правовласників та громадськості при формуванні державної політики. Зокрема, представники ІГС активно залучалися до обговорення проєкту нового Закону України "Про авторське право і суміжні права".

Щодо взаємодії із судовими органами, ІГС можуть виступати як представники інтересів авторів у судах (*amicus curiae* у деяких юрисдикціях, хоча в Україні ця практика менш поширена), надавати експертні висновки, а також проводити аналіз судової практики для виявлення

проблемних питань у правозастосуванні. Проте, як зауважує М. Шайгородський, ефективність судового захисту часто залежить від рівня спеціалізації суддів та оперативності розгляду справ (Шайгородський, 2011).

Співпраця з правоохоронними органами (Національна поліція, кіберполіція, прокуратура) є важливою для розслідування кримінальних правопорушень у сфері авторського права. ІГС можуть надавати інформацію про факти порушень, сприяти у зборі доказів. Однак на практиці така взаємодія не завжди є достатньо ефективною через обмеженість ресурсів правоохоронних органів, недостатню пріоритезацію розслідування таких справ та складність доказування, особливо у цифровому середовищі.

Спектр правозахисної діяльності українських ІГС є надзвичайно широким й охоплює різноманітні форми та методи впливу на стан дотримання прав людини. Одним із фундаментальних напрямів є моніторинг дотримання прав людини та документування порушень, що передбачає систематичний збір, перевірку й аналіз інформації про факти порушень прав людини, здійснюваний як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Як зазначає О. Зайчук, саме незалежний моніторинг з боку ІГС дозволяє виявляти системні проблеми та привертати увагу суспільства і держави до найбільш кричущих випадків (Зайчук, 2020).

Також важливою складовою є надання правової допомоги жертвам порушень прав людини, що може включати первинні юридичні консультації, допомогу в підготовці процесуальних документів, представництво інтересів у судах та інших державних органах, а також ведення справ стратегічного значення, спрямованих на зміну дискримінаційних практик чи законодавства.

ІГС активно здійснюють адвокацію та лобіювання змін до законодавства на національному і міжнародному рівнях. Вони аналізують чинне законодавство та практику його застосування на предмет відповідності міжнародним стандартам у сфері прав людини, розробляють пропозиції щодо внесення змін до законів і підзаконних актів, беруть участь у роботі парламентських комітетів, урядових робочих груп та громадських рад.

Як підкреслює Ю. Барабаш, адвокаційна діяльність ІГС є потужним інструментом впливу на формування державної політики у сфері прав людини та сприяє імплементації міжнародних зобов'язань України, крім того, українські ІГС активно співпрацюють з міжнародними правозахисними механізмами, надаючи альтернативні звіти договірним органам ООН, Раді Європи та іншим інституціям (Барабаш, 2023).

Не менш значущою є нформаційно-просвітницька діяльність та формування суспільної думки, адже ІГС проводять кампанії з підвищення обізнаності населення про права людини, організовують освітні заходи, тренінги, публічні дискусії, видають інформаційні матеріали. Метою такої діяльності є не лише поширення знань про права людини,

а й формування культури поваги до прав людини, нетерпимості до їх порушень й активної громадянської позиції. Дослідниця Н. Карпачова наголошує на тому, що стійкі зміни у сфері прав людини можливі лише за умови високого рівня правової свідомості й активної участі громадян (Карпачова, 2009).

Окремим важливим напрямом діяльності ІГС є захист прав людини, тісно пов'язаних зі сферою творчості й інформації, зокрема свободи слова, свободи вираження поглядів, права на доступ до інформації та культурних прав. Ці права є фундаментальними для демократичного суспільства і розвитку творчого потенціалу нації. ІГС, що спеціалізуються на медійному праві та захисті журналістів, відіграють ключову роль у моніторингу порушень прав працівників ЗМІ, наданні їм правової допомоги у випадках тиску, цензури чи нападів, а також адвокатують удосконалення законодавства про інформацію і медіа.

Зазначимо, що Україна має розгалужену мережу правозахисних організацій, які демонструють значний вплив на стан дотримання прав людини. Серед них можна виокремити такі організації, як Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), що надає широкий спектр правової допомоги та веде стратегічні справи; Центр громадянських свобод, діяльність якого спрямована, зокрема, на документування воєнних злочинів і захист прав політв'язнів; правозахисний центр "*ZMINA*", що фокусується на захисті прав людини в окупованому Криму та на свободі слова. Важливу роль відіграють організації, що спеціалізуються на захисті прав окремих вразливих груп: внутрішньо переміщених осіб (наприклад "Донбас *SOS*", "Крим*SOS*"), представників ЛГБТІК+ спільноти, національних меншин, осіб з інвалідністю, а такі інституції, як Інститут масової інформації (ІМІ) та "Детектор медіа", роблять вагомий внесок у захист свободи слова та прав журналістів, адже їхня діяльність містить моніторинг, надання правової підтримки, освітні програми й адвокацію.

Ефективність правозахисної діяльності ІГС значною мірою залежить від їхньої взаємодії з національними та міжнародними правозахисними інституціями. Співпраця з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (Омбудсменом) є одним із ключових напрямів. ІГС надають Офісу Омбудсмена інформацію про системні порушення прав людини, звертаються з індивідуальними скаргами в інтересах потерпілих, беруть участь у спільних моніторингових візитах до місць несвободи, долучаються до розробки щорічних та спеціальних доповідей Уповноваженого. Як зазначає В. Лутковська, така синергія зусиль дає змогу більш ефективно реагувати на порушення та сприяти відновленню прав (Лутковська, 2017).

На міжнародному рівні українські ІГС активно співпрацюють з договірними органами ООН (Комітет з прав людини, Комітет проти катувань тощо), надаючи альтернативні звіти про виконання Україною міжнародних зобов'язань, а також звертаються до спеціальних процедур

Ради ООН з прав людини. Важливою є взаємодія з інституціями Ради Європи, зокрема з Європейським судом з прав людини (надання інформації у справах, представництво інтересів заявників), Комісаром Ради Європи з прав людини, Європейським комітетом з питань запобігання катуванням. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), зокрема Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ), також є важливим партнером для українських ІГС, отже, така міжнародна співпраця не лише привертає увагу до проблем прав людини в Україні, але й сприяє імплементації міжнародних стандартів у національну практику та законодавство.

Незважаючи на вагомий внесок інститутів громадянського суспільства (ІГС) у захист авторських прав та прав людини в Україні, їхня діяльність стикається з низкою системних проблем, що обмежують її ефективність. Водночас існують значні перспективи для посилення їхньої ролі, що потребує комплексних зусиль як з боку самих ІГС, так і держави та міжнародних партнерів.

Однією з найгостріших проблем, що стримують діяльність переважної більшості українських ІГС, є фінансові та ресурсні обмеження. Залежність від грантового фінансування, яке часто є проєктно орієнтованим і короткостроковим, ускладнює забезпечення сталості організацій, планування довгострокових стратегій та утримання кваліфікованого персоналу. Як зазначає О. Сунгуровський, проблема диверсифікації джерел фінансування, включно з розвитком механізмів державного фінансування та залученням приватних пожертв, залишається надзвичайно актуальною для українського третього сектору (Сунгуровський, 2018). Брак ресурсів також обмежує можливості для проведення масштабних досліджень, адвокаційних кампаній і надання правової допомоги у віддалених регіонах.

Слід зазначити, що істотною перешкодою є недосконаліть законодавства, що регулює діяльність ІГС та механізми захисту прав, і хоча в Україні ухвалено низку прогресивних законів, окремі норми залишаються декларативними або потребують доопрацювання для ефективного застосування, наприклад, процедури реєстрації, звітності та оподаткування ІГС можуть бути надмірно складними.

У сфері захисту авторських прав, попри нещодавнє оновлення законодавства, залишаються питання щодо ефективного функціонування організацій колективного управління та протидії порушенням в цифровому середовищі, а у сфері прав людини механізми реагування на порушення та притягнення винних до відповідальності не завжди є дієвими, що знижує мотивацію громадян звертатися за захистом.

Низький рівень правової культури населення також становить серйозний виклик. Недостатня обізнаність громадян про свої права, шляхи їх захисту та роль ІГС у цьому процесі обмежує попит на послуги правозахисних організацій і знижує рівень суспільної підтримки їхньої

діяльності, тому, як зазначає О. Харитонов, формування високої правової культури є тривалим процесом, що потребує системних зусиль з боку освітніх інституцій, ЗМІ та самих ІГС (Харитонов & Харитонова, 2011).

Проблеми взаємодії з державними органами залишаються актуальними, незважаючи на певний прогрес у розвитку діалогових платформ. Недостатня відкритість окремих державних структур, бюрократичні перепони, формальний підхід до залучення громадськості до процесів прийняття рішень, а іноді й прямий тиск на активістів ускладнюють конструктивну співпрацю.

Безпрецедентним викликом став вплив воєнного стану на діяльність ІГС та пріоритети правозахисту. З одного боку, війна спричинила сплеск громадянської активності та появу нових волонтерських ініціатив. З іншого – багато ІГС були змушені переорієнтувати свою діяльність на надання гуманітарної допомоги, документування воєнних злочинів, допомогу ВПО та військовослужбовцям. Як зазначає М. Гнатовський, в умовах війни відбувається неминуче зміщення пріоритетів правозахисної діяльності, що вимагає від ІГС гнучкості й адаптації, а обмеження певних прав і свобод в умовах воєнного стану також створює нові виклики для моніторингу та захисту (Гнатовський, 2022).

Зазначимо, що вивчення й адаптація успішного зарубіжного досвіду може сприяти посиленню ролі ІГС в Україні. У країнах Європейського Союзу ІГС відіграють ключову роль у моніторингу імплементації законодавства ЄС, участі у формуванні політик через механізми консультацій та лобіювання на рівні європейських інституцій. Наприклад, такі організації, як *European Digital Rights* (*EDRi*), активно впливають на формування політики ЄС у сфері цифрових прав, включно з аспектами авторського права. У США потужні правозахисні організації, такі як *American Civil Liberties Union* (*ACLU*) або *Electronic Frontier Foundation* (*EFF*), мають значний досвід у веденні стратегічних судових справ, що приводять до зміни судової практики та законодавства у сфері прав людини та інтелектуальної власності.

Отже, подолання наявних проблем та посилення ролі ІГС потребує комплексного підходу, й одним із ключових напрямів є удосконалення нормативно-правового забезпечення їхньої діяльності та механізмів захисту прав, що включає спрощення процедур реєстрації та звітності, запровадження дієвих механізмів державної фінансової підтримки на конкурсних засадах, посилення гарантій безпеки для правозахисників, а також подальшу гармонізацію законодавства у сфері авторського права і прав людини з міжнародними стандартами.

Висновки

Інститути громадянського суспільства (ІГС) є ключовими, багатогранними акторами в механізмі захисту авторських прав та прав людини в Україні, доповнюючи державні зусилля через просвітництво, моніторинг, правову допомогу й адвокацію. Їхня діяльність є критично важливою для демократичного розвитку, євроінтеграції та в умовах

війни, однак ефективність ІГС обмежується системними проблемами: фінансовими, законодавчими, низьким рівнем правової культури, труднощами взаємодії з державою та викликами воєнного стану. Попри це, ІГС демонструють значний внесок й адаптивність, підтверджуючи свою невіддільну значущість у правозахисній сфері.

У результаті дослідження встановлено, що висунута гіпотеза є доведеною, адже діяльність інститутів громадянського суспільства в Україні справді позитивно корелює з підвищенням ефективності механізму захисту авторських прав і прав людини. Їхня багатоаспектна робота, що включає просвітництво, моніторинг, надання правової допомоги й адвокацію, є критично важливою для доповнення державних зусиль. Водночас її ефективність значно обмежується системними проблемами, такими як фінансові та законодавчі недоліки, низький рівень правової культури і труднощі у взаємодії з державними органами.

Напрями подальших розвідок можуть містити дослідження специфіки діяльності ІГС в умовах воєнного стану та постконфліктного відновлення, зокрема у документуванні воєнних злочинів, захисті прав постраждалих та участі у розбудові миру; поглиблений аналіз впливу цифровізації (включно зі штучним інтелектом та новими медіа) на механізми захисту авторських прав та прав людини; вивчення механізмів збалансування захисту авторських прав із забезпеченням фундаментальних прав людини (зокрема права на доступ до інформації, освіту, культуру) в практичній діяльності й адвокаційній роботі ІГС тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Андрощук, Г. О. (2017). *Економіка інтелектуальної власності.* Київський національний економічний університет.	Androschuk, G. O. (2017). *Economics of Intellectual Property.* Kyiv National Economic University.
Барабаш, Ю. М. (2023). Роль громадянського суспільства в постконфліктному відновленні: конституційно-правовий вимір. *Право України*, (2), 88–97.	Barabash, Yu. M. (2023). The role of civil society in post-conflict recovery: the constitutional and legal dimension. *Law of Ukraine*, (2), 88–97.
Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (Паризький акт від 24.07.1971, змінений 02.10.1979). (1886).	Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Paris Act of 24.07.1971, amended on 02.10.1979). (1886).
Гнатовський, М. М. (2022). Захист прав людини в умовах збройного конфлікту: міжнародно-правові аспекти. *Український часопис міжнародного права*, (1), 75–83.	Hnatovskyi, M. M. (2022). Protection of human rights in conditions of armed conflict: international legal aspects. *Ukrainian Journal of International Law*, (1), 75–83.
Дроб'язко, О. П. (2010). *Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми теорії та практики.* Ін Юре.	Drobiazko, O. P. (2010). *Protection of intellectual property rights in Ukraine: problems of theory and practice.* In Yure.
Загальна декларація прав людини. (1948). *Офіційний вісник України*, (93), ст. 3103.	Universal Declaration of Human Rights. (1948). Official Bulletin of Ukraine, (93), Art. 3103.
Зайчук, О. В. (2020). Роль громадського моніторингу в забезпеченні прав людини в Україні. *Право України*, (4), 72–81.	Zaichuk, O. V. (2020). The role of public monitoring in ensuring human rights in Ukraine. *Law of Ukraine*, (4), 72–81.
Карпачова, Н. М. (2009). *Права людини в Україні: стан, проблеми, перспективи.* Юрінком Інтер.	Karpachova, N. M. (2009). *Human Rights in Ukraine: Status, Problems, Prospects.* Yurinkom Inter.

Конституція України. (1996). *Відомості Верховної Ради України*, (30), ст. 141.	Constitution of Ukraine. (1996). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine,* (30), Art. 141.
Лутковська, В. В. (2017). Взаємодія Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з інститутами громадянського суспільства: досвід та перспективи. *Права людини в Україні: інформаційно-аналітичний бюлетень УГСПЛ*, (5), 30–38.	Lutkovska, V. V. (2017). Interaction of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights with Civil Society Institutions: Experience and Prospects. *Human Rights in Ukraine: Information and Analytical Bulletin of the UHHRU*, (5), 30–38.
Марцеляк, О. В. (2014). Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*, (2), 213–217.	Martseliak, O. V. (2014). Civil society institutions as subjects of ensuring human and citizen rights and freedoms in Ukraine. *Journal of the Kyiv University of Law*, (2), 213–217.
Підопригора, О. А., & Штефан, О. О. (2007). *Право інтелектуальної власності.* Юрінком Інтер.	Pidoprygora, O. A., & Shtefan, O. O. (2007). *Intellectual Property Law.* Yurinkom Inter.
Закон України "Про авторське право і суміжні права" від 01.12.2022 № 2811-IX. (2023). *Відомості Верховної Ради України*, (25), Ст. 111.	Law of Ukraine "On copyright and related rights" dated 01.12.2022 No. 2811-IX. (2023). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine,* (25), Art. 111.
Закон України "Про громадські об'єднання" від 22.03.2012 № 4572-VI. (2013). *Відомості Верховної Ради України*, (1), Ст. 1.	Law of Ukraine "On Public Associations" dated 22.03.2012 No. 4572-VI. (2013). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (1), Art. 1.
Рабінович, П. М. (2008*). Основи загальної теорії права та держави.* 10-те вид., доп. Атіка.	Rabinovych, P. M. (2008). *Fundamentals of the General Theory of Law and State.* 10th ed., supplemented by Attica.
Сунгуровський, О. О. (2018). Інститути громадянського суспільства в Україні: проблеми становлення та розвитку. *Стратегічні пріоритети*, (2), 150–158.	Sungurovskyi, O. O. (2018). Civil society institutions in Ukraine: issues of formation and development. *Strategic Priorities*, (2), 150–158.
Харитонов, О. О., & Харитонова, О. І. (2011). *Цивільне право України.* 3-тє вид., перероб. і доп. Істина.	Kharytonov, O. O., & Kharytonova, O. I. (2011). *Civil Law of Ukraine.* 3rd ed., revised and supplemented by Istyna.
Шайгородський, М. Ю. (2011). Інститути громадянського суспільства в політичній системі України: функціональний аспект. *Політичний менеджмент*, (2), 75–83.	Shaigorodskyi, M. Yu. (2011). Civil Society Institutions in the Political System of Ukraine: functional aspect. *Political Management*, (2), 75–83.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Бойчук, Д. (2025). Інститути громадянського суспільства в захисті авторських прав. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, *3*(140), 102–112. https://doi.org/10.31617/3.2025(140)09

Надійшла до редакції 23.07.2025.
Прийнято до друку 28.08.2025.
Публікація онлайн 16.09.2025.